

Munich Personal RePEc Archive

Study of ecological endowments and cultural resources for tourism development in rural areas of Bulgaria and China

Bodjidar Ivanov and Hrabrin Bachev and Shenquan Che and
Daniela Dimitrova and Anze Liang and Dilyana Mitova and
Vasil Stoychev

1 May 2019

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/94403/>

MPRA Paper No. 94403, posted 26 June 2019 09:24 UTC

**ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЕКОЛОГИЧНИТЕ ДАДЕНОСТИ И КУЛТУРНИТЕ
РЕСУРСИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА
БЪЛГАРИЯ И КИТАЙ**

Божидар Иванов   Шенгкуан Че
Храбрин Башев   Анзе Лианг
Даниела Димитрова
Диляна Митова
Васил Стойчев

Институт по аграрна икономика
София, 2019

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

Книгата е резултат от научноизследователски проект за двустранно сътрудничество между България и Китай на тема «Сравнително изследване на екологичните условия, съхранението на културните ресурси и устойчивото развитие на туризма в селските райони на Китай и България», финансиран от Фонд «Научни изследвания» - Договор ДНТС/Китай/01/7 от 16.12.2016 г.

Рецензенти:

проф. Ли Хонгфей, проф. Нели Бенчева, доц. Димитър Терзиев

Научни редактори:

доц. Божидар Иванов и проф. Шенгкуан Че

Технически редактор:

Кремена Горчева

Дизайн корица:

Атанаска Джоджова

© Всички права запазени, 2019 г.

Институт по аграрна икономика, София 1113

бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 1,

office@iae-bg.com

ISBN 978-954-8612-20-3

**STUDY OF ECOLOGICAL ENDOWMENTS AND CULTURAL
RESOURCES FOR TOURISM DEVELOPMENT IN RURAL AREAS
OF BULGARIA AND CHINA**

**Bojidar Ivanov   Shengquan Che
Hrabrin Bachev   Anze Liang
Daniela Dimitrova
Diljana Mitova
Vasil Stoichev**

Institute of Agricultural Economics
Sofia, 2019

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

This book is result of a bilateral research cooperation project between Bulgaria and China on „Comparing Study of Rural Ecology and Culture Resource Preservation and Tourism Sustainable Development between China and Bulgaria“ funded by the Bulgarian Science Fund – Contract ДНТС/ Китай/01/7 от 16.12.2016.

Reviewers:

Prof. LI Hongfei, Prof. Neli Bencheva, Assoc. Prof. Dimitar Terziev

Scientific Editors:

Assoc. Prof. Bozidar Ivanov and Prof. Shengquan Che

Technical Editor:

Kremena Gorcheva

Cover design

Atanaska Dzhodzhova

© All rights reserved 2019

Institute of Agricultural Economics

125 „Tzarigradsko shoes“ Blvd, Blok 1, 1113 Sofia

office@iae-bg.com

ISBN 978-954-8612-20-3

СЪДЪРЖАНИЕ

ABSTRACT	9
ВЪВЕДЕНИЕ И ПОДХОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	11
ПЪРВА ГЛАВА	21
ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБЩИНИТЕ ХИСАРЯ И СТРЕЛЧА, доц. д-р Диляна Митова	21
1. Община Хисаря - обща (природна, икономическа, социална) характеристика. SWOT анализ. Изводи	21
2. Община Стрелча - обща (природна, икономическа, социална) характеристика. SWOT анализ. Изводи	34
3. Използвани източници на данни и информация:	47
ВТОРА ГЛАВА	49
ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ОБЩИНИТЕ СТРЕЛЧА И ХИСАРЯ, гл. ас. д-р ДАНИЕЛА ДИМИТРОВА	49
1. Въведение	49
2. Методология на изследването	51
3. Развитие на туризма в общините Стрелча и Хисаря	52
4. Ресурсен потенциал за развитие на туризма в района на Стрелча и Хисаря	63
5. SWOT анализ на потенциала за развитие на туризма в района на Стрелча и Хисаря	82
6. Стратегически насоки за реализация на потенциала за развитие на туризма в районите на Стрелча и Хисаря	86
ТРЕТА ГЛАВА	95
ИЗСЛЕДВАНЕ ПОТЕНЦИАЛА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ ПОСРЕДСТВОМ ТУРИЗМА, доц. д-р Божидар Иванов	95
1. Методология за изпълнение на изследването	95
2. Изследване на туристическия клъстер в Хисаря и Стрелча	102
3. Валентност на туристическия клъстер в Хисаря и Стрелча	117
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА	127
ОЦЕНКА НА КАЧЕСТВОТО НА РЕКРЕАЦИЯ НА СЕЛСКИЯ ЛАНДШАФТ В МЕТРОПОЛИСА - КЕЙС СЪДИ В ШАНХАЙ, проф. ШЕНГКУАН ЧЕ И АНЗЕ ЛИАНГ	127
1. Полезност на селския ландшафт	131
2. Характеристики на съществуващите методи за оценка на ландшафта в селските райони	131
ПЕТА ГЛАВА	159
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА АГРАРНОТО И СЕЛСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ И КИТАЙ, проф. д-р ХРАБРИН БАШЕВ	158

1. Общи характеристики на аграрното и селско развитие в България и Китай	158
2. Специфики в аграрното и селско развитие на България и Китай	173
ГЛАВА ШЕСТА	189
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТ В ОБЩИНТЕ ХИСАРЯ И СТРЕЛЧА, ВАСИЛ СТОЙЧЕВ	189
1. Развитие на съвременното балнеолечение в България	189
2. Развитие на балнеолечението в общините Хисаря и Стрелча	190
3. Възможности за балнеотуризм в общините Хисаря и Стрелча	193
4. Възможности за уелнес и СПА туризъм. База за хотелско настаняване.	197
5. Потенциал за развитие на туристическия продукт и балнеотуризм	200
6. Предлагана комбиниран туристически продукт и алтернативен туризъм	203
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	209
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	218

CONTENT	
ABSTRACT	9
INTRODUCTION AND RESEARCH METHOD	11
CHAPTER ONE	21
GENERAL CHARACTERISTICS OF MUNICIPALITIES HISSARYA AND STRELCHA,	
ASSOC. PROF. DR. DILYANA MITOVA	21
1. Hissarya Municipality - general (natural, economic, social) characteristics. SWOT analysis.	
Conclusions	21
2. Strelcha Municipality - general (natural, economic, social) characteristics. SWOT analysis.	
Conclusions	34
3. Used sources of data and information	47
CHAPTER TWO	49
POTENTIAL FOR TOURISM DEVELOPMENT IN HISSARYA AND STRELCHA MUNICIPALITIES,	
CHIEF ASSISTANT DR. DANIELA DIMITROVA	49
1. Introduction	49
2. Research methodology	51
3. Development of tourism in Strelcha and Hissarya municipalities	52
4. Resource potential for tourism development in Strelcha and Hissarya municipalities	63
5. SWOT analysis of potential for tourism development in Strelcha and Hissarya regions	82
6. Strategic directions for realization of the potential for tourism development in Strelcha and Hissarya regions	86
CHAPTER THREE	96
EXPLORING OF POTENTIAL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN RURAL AREAS THROUGH THE	
TOURISM, ASSOC. PROF. DR. BOZHIDAR IVANOV	96
1. RESEARCH METHODOLOGY	96
2. Exploring of the tourist cluster in Hissarya and Strelcha	103
3. Valence of the tourist cluster in Hissarya and Strelcha	118
CHAPTER FOUR	128
CHAPTER FOUR	128
EVALUATION OF RURAL LANDSCAPE RECREATION QUALITY IN METROPOLIS: CASE STUDY IN	
SHANGHAI, Prof. Shengquan Che and Anze Liang	128
1. Values of rural landscape	132
2. Features of existing rural landscape evaluation methods	132
CHAPTER FIVE	159
COMPARATIVE ANALYSIS OF AGRICULTURAL AND RURAL DEVELOPMENT IN BULGARIA AND	
CHINA, PROF. DR. HRABRIN BACHEV	159
1. General characteristics of agricultural and rural development of Bulgaria and China	159
2. Specifics of agricultural and rural development of Bulgaria and China	174
CHAPTER SIX	190
OPPORTUNITIES FOR THE TOURIST PRODUCT DEVELOPMENT IN HISSARYA AND STRELCHA	
MUNICIPALITIES, VASIL STOICHEV	190
1. Development of modern balneo-therapy in Strelcha and Hissarya municipalities	190
2. Development of balneo-therapy in Strelcha and Hissarya municipalities	191
3. Opportunities for balneo-tourism in Strelcha and Hissarya municipalities	194
4. Opportunities for wellness and spa tourism. Facilities for accommodation	198

5. Potential for the tourist product development	201
6. Supply of combined tourist product and alternative tourism	204
CONCLUSION	211
REFERENCES	220

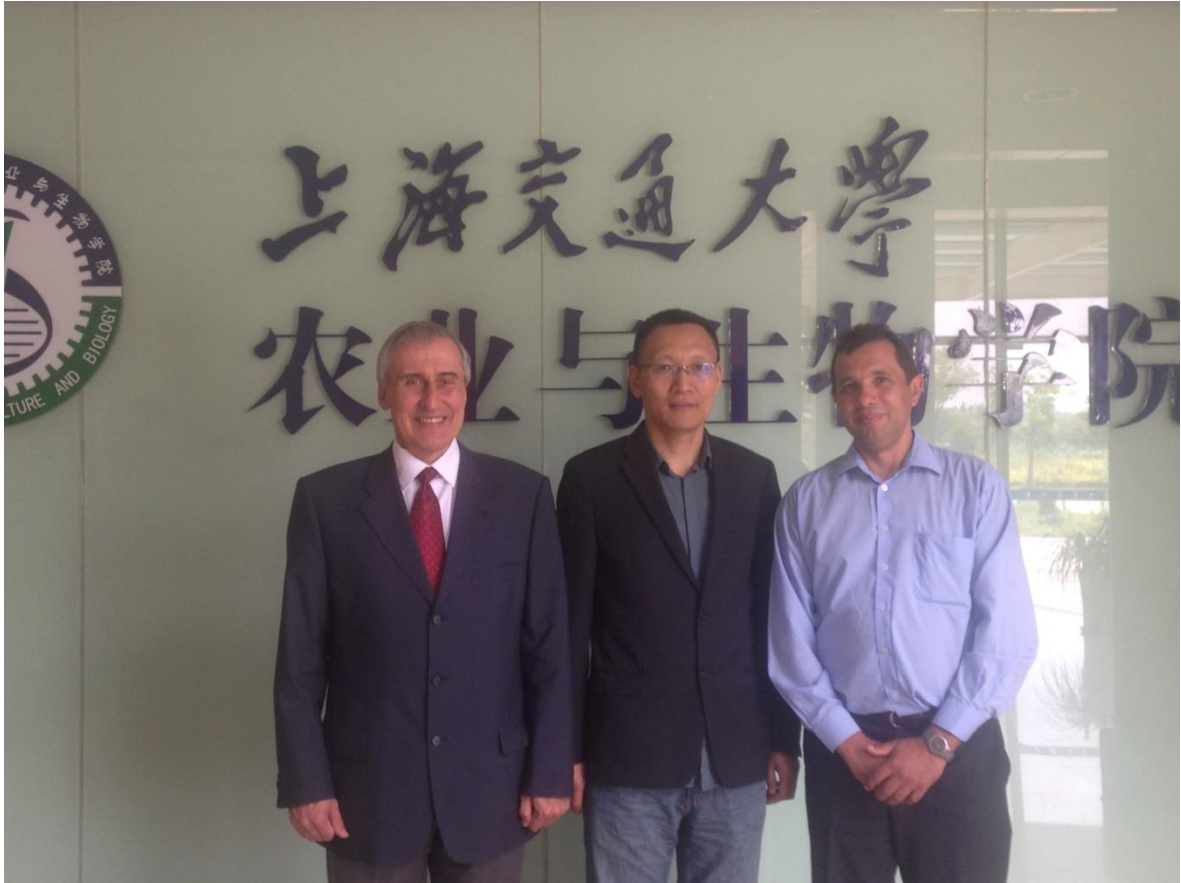
ABSTRACT

The research target is to analyze the development degree of the rural tourism in all its varieties in Bulgaria and China, its role for achievement of a sustainable and diversified development, as well as to assess the synergic effects of the protection and restoration of the ecologic and cultural wealth and to create a tourist product for a sustainable and viable rural development. The study was made on the base of a detailed examination of the existing Bulgarian and foreign literature in the area of the sustainable development of the tourism in rural areas. The elaborated methodology provides a reliable and complex assessment of the synergy of tourism development in rural communities on the conservation, the sustainable use of ecological and cultural resources, as well as the contribution to the overall development of the local economy.

In the scientific literature and the contemporary scientific thought more attention is paid to the strengths, natural and other conditions to be turned into a driving force for preserving and vitalizing rural communities. The tourism is conceived as a sector with a special promising opportunity for the development of these territories. The formation of a sustainable and recognizable tourist product in rural areas is based on multiple elements: climate, locality, sand, sea, landscape, infrastructure, hospitality, life quality, life style, health and regional specificities.

For the aims of the study has been chosen two pilot municipalities in Bulgaria – Strelcha and Hissarya. Both municipalities are neighbouring geographically, but belonging to two different administrative regions – Pazardzhik and Plovdiv. The economies of the two pilot municipalities although similar, show several differences as a result of different reasons, analyzed in-depth. One feature in common for both pilot regions and one of the most significant resource for the tourism development in these municipalities is the hot mineral springs. The research of the situation and the opportunity of hot water use enable making analysis of the effects and contributions of this resource for the regions.

It is established that both in Bulgaria and in China, according to the particularities, similar in nature but different in form and specificity approaches have been applied to create a sustainable tourism product by creating tourist clusters based on the regional resources of the regions, which will lead to the utilization of potential touristic capital. Wonderful prerequisites are available, which should be examined in a long-term outlook, for Bulgarian natural conditions, specific for rural areas, to become an attractive tourist product for the growing and increasingly developing demand of the Chinese tourist industry and of the rising flow of Chinese travelers.

ВЪВЕДЕНИЕ И ПОДХОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на изследването е да се анализира степента на развитие на селския туризъм във всичките му разновидности в България и Китай, неговата роля за постигане на устойчиво и диверсифицирано развитие, както и да се оценят синергичните ефекти от запазване и реставриране на екологичното и културно богатство, да създаде туристически продукт за устойчиво и жизнеспособно селско развитие. Задачите, включени в обхвата на тази дейност са насочени към осигуряване на общата методологична рамка на изследването. Това е направено на основа на обстойно проучване на съществуващата българска и чуждестранна литература в областта на устойчивото развитие на туризма в селските райони. Методиката трябва да осигури изготвяне на надеждна комплексната оценка на синергизма от развитието на туризма в селските общности върху съхранението, устойчивото използване на екологичните и културни ресурси, както и приносът за цялостното развитие на местната икономика. С направеното работно посещение в Китайската Народна Република, българският колектив успя да се запознае с модела за териториално и културно-туристическо развитие на китайския колектив от Шанхайския Университет Тяо Тонг. Макар моделът, по който работят и се развива селският и културен туризъм в областта Шанхай, да е различен от това, което има като опит и популярност в Европа и у нас, има много общи принципи, които залегнаха при изработването на методологичната рамка. Общото в тези подходи е търсене на синергия, когато се работи за стимулиране и съживяване на селските райони и в създаване на предпоставки за съхранение на селските общности. И в двата случая се търсят силните страни за развитие на тези райони и на база на тях се предприемат съответните действия, които могат да бъдат генерирани и водени от вътрешни или външни източници за осигуряване на устойчивост и жизнеспособност. Най-общо, методическият подход, който е застъпен в партньорската организация и който е прилаган за териториално и селско развитие в областта Шанхай е: "1+2+3=6". Това е интегриран модел, който използва всички силни страни в дадена селска територия, по отношение

на трите икономически области – земеделие, индустрия, с преработка и услуги, които свързани посредством туристическия продукт дават един нов синергиен резултат, наречен четвърти икономически сектор.

В научната литература и съвременната научна мисъл все повече се обръща внимание именно на силните страни, природните и други дадености, които да бъдат превърнати в движеща сила за съхраняване и витализиране на селските общности. На туризма, като отрасъл, се гледа като специална и обещаваща възможност за развитие на тези територии защото селските райони притежават уникални характеристики и дадености да просперират в това отношение, опосредствано и от съвременното градско и индустриално развитие на човечеството, което има нужда от поддържане на своя контакт с природата и в търсене на отдиш и развлечения. Формирането на устойчив и разпознаваем туристически продукт в селските райони има за основа множество елементи като климат, местност, пясък, море, ландшафт, инфраструктура, гостоприемство, качество на живот, лайфстайл, здраве и регионални особености. Според преобладаващата част от изследователите в тази област в света, два основни фактора провокират туристическия интерес в областта на селския туризъм: желанието да се води „устойчив начин на живот“ и стремежът към „автентичен опит в селски район“. Тези две мотивационни линии, които стоят зад развитието и по-нататъшното формиране на туристическия облик и продукт в селските райони са залегнали като основа за изграждане на методическия подход.

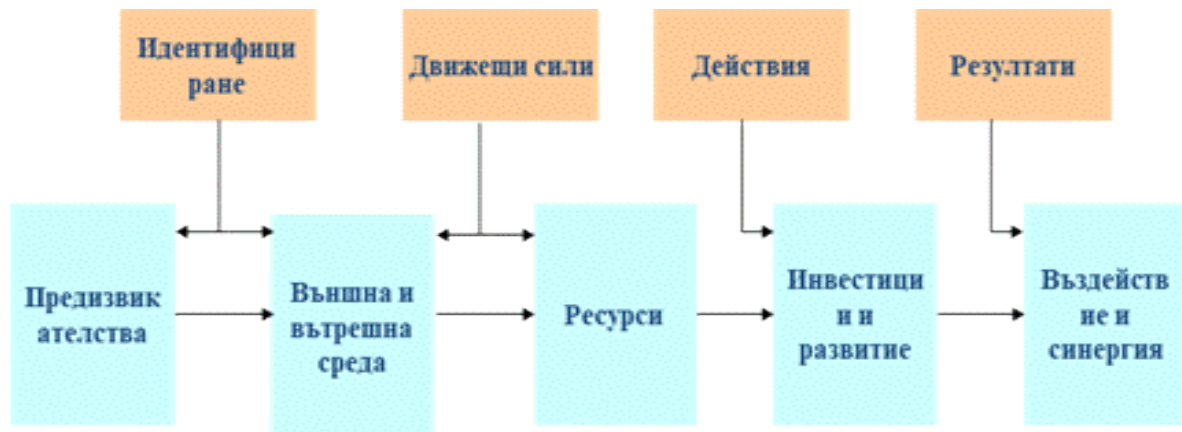
Наред с това, все по-актуален понастоящем е въпросът за предлагане на т.нар. креативни дейности в туризма, които предполагат активното участие на туриста, за интерактивно придобиване на знания в областта на изкуството, историята и локалната идентичност на посещаваното място, както и непосредствени контакти с неговите жители и творци, създаващи местната „жива култура“ (Jelincic and Zuvela, 2012). Нарастващото търсене на т.нар. „креативен туризъм“ е фактор, който трябва да се вземе под внимание при управлението на местните туристически дестинации, предвид възможностите за реализиране на добавена стойност, като наред с това се насърчава

опазването на материалното и нематериално културно наследство и се създават предпоставки за оптимизиране употребата на съществуващата инфраструктура.

Bin et al. (2016) считат, че дейностите, свързани с опазването на природните ресурси и културното наследство насърчават устойчивото развитие на традиционното земеделско производство в района, подпомагат приемствеността на фермерската култура, добавят стойност и допринасят за повишаване на фермерските доходи, поддържане на екологичното равновесие и разнообразяването на ландшафта. Всички тези характеристики и дадености на селските райони изграждат и съставят туристическия ресурс на селските райони и изграждат т.нар. комплекс от туристически ресурси.

Изследванията в областта на селския туризъм, през последните 15 години, бележат съществено увеличение, но все още няма методика както за извършване на анализ, така и за правене на оценка и за изграждане на система за това как може успешно да функционира туристическата устойчивост. В настояще, повечето от изследванията в областта на селския туризъм в световен мащаб са насочени към анализ на предлагането на туристически продукти в селския туризъм , като основният стремеж е да се видят и установят възможните форми и видове селски туризъм. По-малко са изследванията в областта на търсенето на туристически продукти и услуги, което обаче е не по-малко важно. В този смисъл, търсенето на селски туризъм сред хората и потребителите е леко пренебрегвано. Важно е обаче да се отбележи, че все повече нараства тенденцията научни статии, посветени на търсенето и на интереса към туризма да се появяват, особено в академичните изследвания на селския туризъм.

Фиг. 1. Методически подход за изследване I-DAD

Източник: Собствена

Разработената методология, която се използва за оценка на развитието на селския туризъм е взимствана от прилагания се широко DPSIR модел (движещи сили – натиск – състояние – въздействие – реакция). Този модел се използва универсално, в различни случаи, когато се прави оценка на различни системи (екологични, социални и др.) и представлява функционален подход за обясняване и разбиране работата на тези системи. Подобно на DPSIR модела е разработен I-DAD модела, който е съставен от следните елементи: идентифициране – движещи сили – действия – резултати. Именно от първите букви на тези елементи на изследователската система е съставен I-DAD моделът. I-DAD моделът представлява схематична адаптация на DPSIR подхода, като заради спецификата на изследването, целите и възможностите е приложен този метод.

Първият компонент на I-DAD модела е идентифициране на характеристиките на външната и вътрешна среда в селските райони. Това представлява изследване на състоянието, предизвикателствата, силните и слаби страни в селските райони и дава основата за разработване на по-добри и ефективни действия в случаите на интервенция и предприемане на стъпки за промяна на положението чрез промотиране на различните видове селски туризъм. Движещите сили са основните фактори и силни страни, с които се характеризира всяка територия и среда. Те детерминират развитието и начините, по които се случват и протичат нещата на дадено място или система. Може да се окаже, че движещите сили в определено положение или време не

са достатъчно открити и използвани, което трябва да бъде променено. Движещите сили за развитие на територията са обикновено природни или други дадености, но могат да бъдат и антропогенни и социални, което трябва да бъде отчетено при следващите стъпки.

Действията са част от реакцията и активните действия, които се предприемат от хората, общностите и държавата, за да променят и подобряват положението на съответните райони и системи. Действията могат да бъдат насочени, както към активиране и галванизирание на силните страни и фактори на областта, върху която се работи, така и да бъдат ориентирани към справяне с определени проблеми и заплахи. Действията са и операции, които могат да бъдат предприети, за да се канализират и усилят ползите от наличните движещите сили. В края на тази методическа линия се нарежда резултатът. Това представлява крайният ефект от извършените действия и дейности и служи както за измерване на постигнатото, така и за наблюдаване на измененията, които са се появили в системата и на територията.

Тази логическа методическа рамка на I-DAD се свързва с операционните елементи: предизвикателства – вътрешна и външна среда – ресурси – инвестиции и развитие – въздействие и синергия. Предизвикателствата са основните проблеми и задачи, които се поставят пред развитието и съживяването на селските райони. Те трябва да бъдат идентифицирани. След идентифициране на проблемите се прави анализ на вътрешната и външна среда, което съответства на установяване и активиране на движещите сили. Развитието и постигането на целите по промяна на положението, в което се намира дадена система или район трябва да бъде съобразено с вътрешната и външна среда. Следващият елемент на това операционно ниво на I-DAD са ресурсите. В сферата на туристическите ресурси в селските райони се прави преглед и проучване на всички значими туристически възможности, които могат да послужат за изграждане на туристически продукт. Ресурсите са част от вътрешната среда на района и системата, и именно те са желаната цел на използване и галванизирание, за да се постигне подобрене на положението и повече ползи.

Инвестиции и развитие са следващия етап от I-DAD моделът в неговата операционна част. На база на съществуващите и открити силни страни и ресурси се предприемат интервенционни действия, които имат за цел да валоризират предимствата и естествените дадености в района и системата. Сами по себе си тези ресурси не могат да дадат желанния резултат, а именно създаване на възнаграждаща обществото в тези райони икономика. Стъпването и въвличането на открояващите се туристически ресурси в селските райони, посредством тяхното надграждане чрез външни инвестиции и интервенции, дава възможност за постигане на добър и синергиен резултат. Именно това е и крайният резултат на този функционален модел, където постигането на синергия чрез свързване на туристическите ресурси с туристическите канали за създаване на туристически продукт, който достига до потребителите. Инвестициите са кръвоносната система в създаването на този туристически продукт, който за да постигне устойчивост и жизненост трябва да стъпи на силните страни в областта на туристическите ресурси.

Фиг. 2. Структура на разновидностите на туристически ресурси

Източник: Собствена

Основните туристически ресурси, които се възприемат като предмет за изграждане на туристически продукт в селските райони са в 5 области: културно наследство, историческо и природно наследство, земеделие и храни. Това са петте области, които включват в себе си главните видове туристически дадености и характеристики, които могат да бъдат мобилизирани за

изграждане на туристически продукт. Културното наследство обхваща културни паметници и артефакти, създавани в селските райони през целия им исторически път на съществуване. Основните видове културно наследство са – занаяти и традиционни умения, експозиции и сбирки, архитектура и различни културни събития и обичаи. Основната уникалност на селските райони са в тяхната историческа съдба и положение, което те са имали в социалното развитие на човечеството и обществата. Селата са били основна административна и териториална единица на социалния живот до преди 50-100 години и именно това наследство, което е създадено и запазено в тях се превръща в техен капитал. Тези райони, в съвременното икономическо развитие, не могат да придобият сравнителните предимства по отношение на главните критерии, които днес са важни, за да бъдат населените места и регионите конкурентоспособни – технологии, иновации, индустриално развитие, концентрация на потреблението и др. Трябва да се търси съхраняване на това наследство, за да имат възможност идните поколения да имат достъп до тези места. Като цяло работата с културното наследство в селските райони изисква разписване на план и методология на работа. Тази методология за съхраняване, опазване и превръщането на културното наследство в капитал за създаване на туристически продукт е особено важна, за да бъде постигнат търсения резултат.

Историческото наследство, подобно на културното, е другият ключов ресурс с туристическо измерение в селските райони. В него се включват най-общо места и запазени материални паметници с историческо значение и памет. Те могат да имат както национално, така и местно значение. Има исторически места и забележителности, които имат многовековна история, датираща още от антични времена и показваща части от живота и традиции на предишни народи, което отива по-далеч от националните граници. В същото време, между историческото и културно наследство има много голяма прилика и съвпадение. Критерия, който се използва, за да се определи дали определен обект е от културно или историческо значение е неговата роля в исторически контекст.

Обикновено по-големите и свързани с определени исторически събития предмети и забележителности са считани за историческо наследство, а останалите за културно. Като цяло обаче се говори за културно-историческо наследство. Културно-историческото наследство като цяло трябва да се разбира като обществена услуга и следователно като приоритет и ангажираност на местните власти и публичните администрации. Това изисква интензивно предварително проучване, добра организация и планиране на действията и ангажимент от всички заинтересовани страни, интегрирани в тяхното превръщане в известни и достъпни за хората. Ето защо предварителното планиране и наличието на конкретна визия трябва да дадат отговор как културно-историческото наследство да се превърне в основен двигател за развитието на регионите. Подробно обследване на културно-историческото наследство, което взема предвид характеристиките и качествата на това наследство, състоянието на допълващата и съпътстваща инфраструктура, динамиката на населението и заобикалящата среда, популярността и разпознаваемостта сред туристическите общности трябва да бъде направено.

Природното наследство е третият разполагаем актив в селските райони, на който се разчита за тяхното устойчиво развитие. Селските райони, заради своята близост до природата и по-ниска степен на човешка намеса, запазват и разкриват пред посетителите своите естествени красоти, които понякога са неповторими и незабравими. Освен панорамните и пейзажни гледки и възможностите за екотуризъм, тук се нареждат и минералните и топли извори, зимните и спортни забавления, приключенските и други атракции, които са подходящи за разработване в тези райони. Природата е много важен аспект на българската идентичност. Ландшафта, който съставлява заобикалящата среда в селските райони, най-общо включва земята и нейните форми (геоложки и геоморфологични системи), нейното растително покритие и животински свят (ботанически и екологични системи) и човешки произведения (исторически и културни системи). Към геоморфологичната структура спадат потоци, хребети, склонове, долини, скали и всички онези части на неживата природа, които

понякога разкриват неповторимата красота на това величие. Категорията на ботаническата система са флористични райони, гори, влажни зони, наред с дивия животински свят. Много от районите са надарени и с други природни богатства, като минерални и топли извори, има чудесни места за спорт, ски и други видове зимен туризъм, което е ценен ресурс за туристическа дейност.

Земеделието е ключов отрасъл за селските райони и макар мястото на земеделието да намалява в БВП и в общата икономическа структура, то има голям потенциал за развитие на селските райони. Възстановяване на връзката на хората от градовете и младите хора към селата и земеделието е не само необходимо с оглед на съвременното обществено развитие, но и може да донесе много ползи за селските райони, които са мястото за правене на земеделие. Земята е източник на почти всичко необходимо за съществуването на човека и това трябва да бъде преоткрито от съвременните хора. Едната линия може да бъде подкрепа за прекарване на повече време на деца, подрастващи и други желаещи в селата и сред земеделските стопанства. Това е важно не само за съхранение на селските райони, но и за съхраняване на естествените връзки между хората – земята – природата и останалия жив свят. Двете общности, земеделската и градската, могат да намерят много общи неща и по тази линия да си бъдат много полезни.

Храната също е силна страна на селските райони и то най-вече традиционните, местните храни и наличните стари начини на приготвяне на храната и на старите рецепти. Това се възприема като другата линия, в която развиване на туризъм на база опитване, консумация и докосване до производството и традиционните и местни храни може да се превърне в туристически продукт. Това може да става под различни форми - инициативи и фестивали, местни борси, фамилни пазари, туристически дестинации, които да спомогнат за възстановяване на връзката между съвременните хора и селата, посредством храната и гастрономията. Сама по себе си, внедряването на силата на храната за изграждане на туристически продукт изисква добра организация, адекватна регулаторна среда, реклама и добър сектор на услугите в съответните райони.

За изграждането на туристически продукт, освен наличието и използването на туристическите ресурси, е необходимо да съществува и спомагателна и допълваща инфраструктура и услуги, в смисъла на места за настаняване, хранене, отдих, информация, транспорт и други. Те са неразривна и неотменна част от общия туристически продукт и постигане на синергиен резултат. Обслужването на туристическата дейност е невъзможно без съпътстващата инфраструктура, като в изследването се прави анализ и на тази категория. Трябва да се отбележи, че изследването на тази инфраструктура, понякога е не по-малко важно отколкото и самият туристически обект или атракция защото тази инфраструктура предопределя доколко резултатът от туристическата дейност ще бъде успешен.

Тази съвкупност от туристически активи не може да бъде разработена и развита без интервенционна помощ, която бива публична, частна или хибридна (публично-частна). Тази инвестиционна насоченост едновременно трябва да бъде отправена към възстановяването и експонирането на туристическите обекти и забележителности и това е призвание, основно на публичните фондове. Частните инвестиции са необходими, именно в изграждане на съпътстващата инфраструктура и сферата на услугите, които са важни за създаването и постигането на туристически продукт. За да се направи развит и комплексен туристически продукт е необходимо интегриране на всички страни на туристическата индустрия. Доказва се, че ако тези две нива – туристическите ресурси и съпътстващата, заобикаляща инфраструктура не се развиват равномерно и симетрично, синергетичният ефект няма да бъде голям и социално-икономическите ползи няма да бъдат оптимални.

ПЪРВА ГЛАВА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБЩИНИТЕ ХИСАРЯ И СТРЕЛЧА

доц. д-р Диляна Митова

1. Община Хисаря - обща (природна, икономическа, социална) характеристика. SWOT анализ. Изводи

Природна характеристика

Местоположение, граници и място в административно-териториалната и регионална структура: Община Хисаря се намира в Горнотракийската низина, разположена е върху южните склонове на Средка гора. Общината се намира в Южния централен район за планиране на страната и отстои на около 40 километра северно от областния център град Пловдив. Общата площ на общината възлиза на 549 кв. км - 9,18% от територията на Пловдивска област (3-то място сред 18-те общини на областта), от които 13 кв. км. са населени места, а 206 кв. км. – горски фонд. Северната и североизточната граница е с община Карлово, принадлежаща към област Пловдив. На запад Хисаря граничи с община Стрелча, област Пазарджик, на северозапад – с община Копривщица, която е част от Софийска област. На юг и югоизток общината е ограничена от общините Съединение (Пловдивска област) и община Калояново (Пловдивска област). В селищната мрежа на община Хисаря се включват 12 населени места.: гр. Хисаря, с. Михилци, с. Черничево, с. Старосел, с. Мътеница, с. Старо Железаре, с. Ново Железаре, с. Паничери, с. Беловица, с. Мало Крушево, с. Красново, с. Кръстевич.

Релеф: Средната надморска височина на общината е около 350 м. Релефът на общината е разнороден – от равнинен в южната част, през хълмист в централната до ниско и средно планински в северната. В територията ѝ се включват склоновете на Същинска Средна гора, които постепенно преминават в Горнотракийската низина. Най-високите върхове, които се намират в близост до общината са в. Богдан /1 604 м / и в. Алексица /1 530 м/.

Полезни изкопаеми: Община Хисаря не е богата на полезни изкопаеми. На територията ѝ има ограничени находища на гранит в гр. Хисаря, които в момента не се използват.

Климат: Община Хисаря попада в преходно-континенталната климатична област на България, която обхваща Горнотракийската низина, на юг и на запад от горното течение на р. Стряма, заедно с нейните притоци. Най-съществена особеност на климата е преходният му характер, като в едни години превес има субтропичното влияние на Средиземноморието, а в други средноевропейския континентален климат. Стара планина и Средна гора предпазват Хисарската котловина от студените северни ветрове. Климатът е сравнително мек, умерено континентален. Мекият климат, без много студени зими, приятните прохладни лета, топлата и тиха есен са чудесна предпоставка за почивка през всички годишни сезони. Характерът на климата, в съчетание с термоминералното находище благоприятства да се развият спортно-рекреационна и балнеолечебна дейност в Хисарската котловина.

Води: Находищата на минерални води в Хисаря и Красново – слабо минерализирани, се използват за питейно лечение на бъбречни и урологични, на чернодробно-жлъчни и стомашно-чревни заболявания. Използването на водите за къпане създава възможност за външно въздействие върху заболявания на опорно-двигателния апарат, на гинекологичните заболявания, обмяната на веществата и ендокринната система.

Гори: Площта на горите на територията на общината е около 202 кв. км. Значението на горите е многостранно - използват се като строителна и технологична суровина, за водоохранни и противоерозионни функции. Горите осигуряват също така и паша на значителна част от селскостопанските животни, листников фураж и сено. В горите се добиват още значителни количества гъби, горски плодове и билки. Има благоприятни условия за развитие на дивечови популации и ловен туризъм.

Защитени местности: На територията на Община Хисаря има четири защитени местности: Барикадите, Герена, Дъбите – Конска поляна и Чивира.

Икономическа характеристика

Икономическото развитие на Община Хисаря се характеризира с общите белези на икономическото развитие на страната. Почти във всички сектори на стопанството са приключили процесите на реструктуриране и приватизация на съществуващите държавни и общински предприятия. В момента болшинството от икономическите субекти са частни. Следствие на тези реформи са високото ниво на безработицата, загубатана пазари и др., но през последните години заетостта се е увеличила и се очаква местната икономика да бъде стабилизирана.

Икономиката на общината е с изразен промишлено-аграрен характер, като силно застъпени са туристическата и търговската дейност. Тя е съсредоточена основно в общинския център – гр. Хисаря, който изпълнява и ролята на център на зона на локална икономическа гравитация. Преобладаващата част от активното население е заето в обслужващата сфера на обществения и частен сектор на туризма и търговията. Не малка част от населението работи в сферата на селското стопанство и промишлените предприятия, а населението в извънградските райони се занимава предимно с отглеждането на селскостопанска продукция.

Промишлеността в община Хисаря не е силно застъпена и липсват големи промишлени предприятия. Най-добре развита е хранително-вкусовата промишленост - бутилиращи предприятия за минерална вода, хлебопроизводство, производство на тестени и шоколадови изделия, безалкохолни напитки и боза. Бутилиращите предприятия на територията на общината работят с местна суровина, а останалите предприятия от хранително-вкусовата промишленост използват суровини от района и страната. Реализираната продукция на хранително-вкусовата промишленост е предназначена само за общината и страната, като изключение прави бутилираната минерална вода, която е предназначена и за международните пазари.

Селското стопанство е един от най-важните отрасли за икономическото развитие на община Хисаря. Над половината от територията на общината

(56.18%) се използва за нуждите на селското стопанство. Състоянието на отрасъла е резултат от социално-икономическите реформи в страната. Растениевъдството се явява основен подотрасъл за община Хисаря. Общината има традиции в отглеждането на зърнено-житните култури, трайните насаждения, зеленчуците и техническите култури. Значителна част от амортизираните лозови масиви са възстановени и са създадени нови. На територията на общината развиват дейност две винопроизводителни фирми – „Вила Хисар“ и „Винарна Старосел“. Тяхното производство е предназначено и за международните пазари. Нивите заемат най-голям дял от обработваемата земя – 81%, а на трайните насаждения се падат 14%. Увеличили са се площите с етерично-маслени култури. Животновъдството е на второ място по значение като подотрасъл на селското стопанство за общината. Община Хисаря притежава традиции в говедовъдството, овцевъдството и свиневъдството. В последните години се наблюдава намаляване в броя на основните видове животни и тази тенденция е най-силна в овцевъдството.

Търговската мрежа на територията на общината е сравнително добре развита. Добре е развита и сферата на услугите.

Благоприятният климат на община Хисаря, наличието на минерални води и богато културно–историческо наследство са факторите, които определят приоритетното за общината развитие на различни видове туризъм. На територията на общината са обособени две курортни селища, които са с национално и международно значение - гр. Хисаря и с. Красново – Красновски минерални бани. Предприетите мерки по реновиране на високо категорийните хотели и изграждането на нови такива, съчетано с подобряване качеството на туристическия продукт определят Хисаря като утвърдена туристическа дестинация както на вътрешния, така и на международния туристически пазар. Туристическата база е добре изградена и е посещавана от хиляди туристи. Освен здравен и балнеоложки туризъм (балнеохотели и специализирани болнични бази), се развиват и културно-исторически туризъм (предпоставка са редицата забележителности - тракийски култов комплекс; римска гробница; тракийска каменна обсерватория; минерален извор „Момина сълза“;

минерален извор „Момина баня“; Камилите, крепостна стена, римски казарми, римска жилищна сграда, римски терми, римски амфитеатър, императорска резиденция, ранно-християнски базилики, римска гробница, археологически музей); конгресен туризъм, еко- и пешеходен туризъм, селски туризъм, ловен туризъм, спортен туризъм, винен туризъм и др.

Инфраструктурата е също важен фактор, който оказва влияние върху настоящите възможности и дългосрочните перспективи за развитие на община Хисаря. В тази връзка особено важна роля играе транспортната инфраструктура. На територията на общината има организиран обществен транспорт за превоз на пътници с автобусен и железопътен транспорт. С по-важно значение е автобусният транспорт, който покрива на 100% всички населени места на общината. Транспортната обвързаност на общината с националната мрежа се осъществява от близостта на автомагистрала “Тракия” (20 км), подбалканската жп линия, подбалканския първокласен републикански път (25 км), първокласен републикански път Пловдив - Карлово и жп отклонението от линията Пловдив - Карлово. През териториалната единица преминават пътища от II, III и IV клас, осъществяващи междуселищни връзки вътре в общината, както и със съседни общини.

Освен от транспортната инфраструктура, възможностите за развитие на общината зависят и от съществуващата техническа инфраструктура, и по-специално от изградената ВиК мрежа, телекомуникационната обезпеченост, електроенергийната и газоразпределителната система.

Социална характеристика

Населението на общината е най-важният социално-икономически ресурс в процеса на регионалното развитие. Човешките ресурси, освен производител, са и потребител на материални и духовни блага, което ги прави определящ и лимитиращ фактор за развитието на всяка територия.

Население: Населението на Община Хисаря към 31.12.2014 г. наброява 11 695 души. По данни на Националния статистически институт текущата демографска ситуация в област Пловдив се характеризира с намаляване на

броя на населението, спад на раждаемостта и задържащо се високо равнище на общата смъртност. След преброяването на 4.12.1985 г., данните показват ясно изразена тенденция на намаляване на населението във всички населени места на общината. Сумарно населението на Хисаря в периода 2001-2012 г. е намаляло с 3574 души или, спрямо населението от 2001 г. - с 22,8%. Тенденцията за намаляване на населението е обхванала повечето населени места в общината. От общия брой жители в общината 56,6% живеят в общинския център – гр. Хисаря и 43,4% населяват селата.

Продължава процесът на застаряване на населението, който се изразява в намаляване на относителния дял на децата до 15 години и увеличаване на дела на населението на 65 и повече навършени години. Населението е неравномерно разпределено на територията на общината. Повече от половината живеят в общинския център, като там са и болшинството от младите хора – 2/3 от лицата до 18 години. В малките села по-голямата част от населението са пенсионери.

Влошаването на възрастовата структура на населението рефлектира върху размера и качеството на трудовите ресурси. Нарастващият брой и дял на старите хора (на 65+ г.) поставя сериозни предизвикателства пред социално-осигурителната система, системата за социално подпомагане и здравеопазването.

В резултат на демографските и миграционните процеси в края на 2014 година изчисленото постоянно население на община Хисаря е 11 695 души. Населението в активна възраст е намаляло със 711 души, или с 6.46%.

Таблица 1. Население на община Хисаря към 31.12.2014 г. - 1

	Настоящ адрес	Общо население през 2011 г. над 18 навършени години	Общо население през 2014 г над 18 навършени години	Процентно отношение	Процентно отношение лица над 18 години спрямо общото население
Брой	11 695	11 000	10 289	-6,46%	87,98%

Източник: Териториално статистическо бюро (ТСБ) на НСИ

Към 31.12.2014 г. относителният дял на лицата на 65 и повече навършени години е 38.27% (4 476 души) от населението на областта. В сравнение с 2011 г. този дял нараства с 63,60 %.

Таблица 2. Население на община Хисаря към 31.12.2014 г. - 2

	Настоящ адрес	Общо население в неактивна възраст през 2011 г.	Общо население в неактивна възраст през 2014 г.	Процентно отношение	Процентно отношение лица в неактивна възраст спрямо общото население
Брой	11 695	2 736	4 476	63,60%	38,27%

Източник: ТСБ на НСИ

Тенденцията на застаряване на населението довежда до промени в неговата основна възрастова структура – разпределение на населението под, във и над трудоспособна възраст. Влияние върху обхвата на населението във и над трудоспособна възраст оказва както остаряването на населението, така и законодателните промени в определянето на възрастовите граници на населението при пенсиониране.

Промените във възрастовата структура имат определящо значение за формирането на трудоспособния контингент от населението. Той включва лицата от началната до пределната трудова възраст според трудовото законодателство.

Таблица 3. Население под, в и над трудоспособна възраст 2011г. (%)

	Под трудоспособна възраст %	В трудоспособна възраст %	Над трудоспособна възраст %
Р България	14,1	62,2	23,7
Област Пловдив	14,2	62,1	23,7
Община Хисаря	9,6	58,9	31,5%

Източник: НСИ и ТСБ на НСИ

Община Хисаря се отличава с изключително висок дял на населението в/над трудоспособна възраст и нисък дял на населението в/под трудоспособна възраст. Тази тенденция е характерна за малките общини на територията на страната. В границите на Пловдивска област, Хисаря е сред общините със сравнително неблагоприятно отношение между населението под

трудоспособна, трудоспособна и над трудоспособна възраст, т.е. населението на община Хисаря застарява.

Общата смъртност в областта като трайна тенденция е по-ниска от тази за България. Общата смъртност в Хисаря е 23,4%. Наблюдава се тенденция за намаляване на раждаемостта в община Хисаря, като причините са свързани не само с условията на живот, влошаването на икономическите показатели като цяло, но и с възможностите за реализация и кариера при жените.

Таблица 4. Население на община Хисаря към 31.12.2014 г. - 3

	Настоящ адрес	Раждания за 2011 г. (общ брой живородени деца)	Раждания през 2014 г. (общ брой живородени деца)	Раждания на непълнолетни майки за 2011 г.	Раждания на непълнолетни майки за 2014 г.
Брой	11 695	72	53	3	2

Източник: ТСБ на НСИ

Населението в репродуктивна възраст се насочва към по-големи икономически центрове на растеж, което води до намаляване на жените във фертилна възраст. През последните години съществува тенденция за увеличаване на емиграционната нагласа при младите жени. Това е фактор, който ще продължи да се отразява върху тоталния коефициент на плодородие и цялостното развитие на естественото възпроизводство на населението на община Хисаря.

Болшинството от населението в общината се самоопределя като българско. Освен българи в общината има и ромско население. Най-големите групи от ромско население се намират в гр.Хисаря, с.Красново и с.Паничери.

Образование: Данните от преброяването през 2011 г. показват средно образователно равнище на населението в община Хисаря. По относителен дял на завършилите начално и основно образование стойностите за общината са по-високи от средните за страната и област Пловдив. По останалите показатели стойностите на общината са сравнително по-ниски, въпреки че спрямо показателя грамотност община Хисаря се определя с едни от най-високите стойности за областта. Съществено влияние оказва и по-слабото представяне

на турската и ромската етнически групи, които традиционно са с по-ниско образователно равнище.

Здравеопазване: През последните три години не се наблюдава промяна по отношение на броя на леглата в болничните заведения на територията на общината. Броят на медицински кадри е относително стабилен.

В резултат на най-общото разглеждане на демографското състояние на населението на община Хисаря, като част от населението от Пловдивска област, в контекста на опазването на живота и съхраняването на здравето на населението, могат да се направят следните изводи:

- ✓ Продължава процесът на демографско застаряване на населението;
- ✓ Намалява населението в активна възраст;
- ✓ Нивото на раждаемост трайно намалява, а нивото на смъртност бележи леко занижение;
- ✓ Процесът на депопулация продължава;
- ✓ Детската смъртност е с колеблива тенденция към намаляване.

Заетост, безработица и доходи: За развитието на общината са показателни и фактори като състояние на заетостта, безработицата, броят на икономически активното население и доходите в общината. Работната сила в областта през 2014 г. наброява 327 900 души (174 500 мъже и 153 400 жени), а коефициентът на икономическа активност на населението на 15 – 64 навършени години е 56,4%.

Таблица 5. Регистрирани безработни лица в община Хисаря - брой

Община	към 31.12.2011	към 31.12.2012	към 31.12.2013	към 31.12.2014	към 30.06.2015
Хисар	620	678	607	585	555

Източник: ТСБ на НСИ

Средномесечният брой на регистрираните безработни за първото шестмесечие на 2015 г. възлиза на 555 лица при 620 лица през 2011 г. Наблюдава се плавен темп на нарастване на броя на заетите лица. През първото шестмесечие на 2015 година безработните със средно образование са най-голямата група сред безработните. Броят на безработните с начално и по-

ниско образование е 126 лица. На пазара на труда се диференцират групи от безработни лица, чиято реализация е значително затруднена. Основни проблеми в общия случай са социалната изолация, липсата на трудов опит или квалификация, загубата на трудови навици, ниската мотивация за работа, трайно намалена или загубена работоспособност вследствие на заболяване, ангажираност в семейството – особено за самотните родители, майки на малки деца и такива, които се грижат за болни роднини и инвалиди. Сред лицата с неравнопоставено положение на пазара на труда се обособяват три сравнително многочислени групи безработни – младежи на възраст до 29 години, продължително безработните и лицата с намалена работоспособност. Безработните младежи до 29-годишна възраст са рискова група, чието устройване на работа е затруднено поради краткия им или липсващ опит. Броят на регистрираните безработни младежи към 30.06.2015 г. в Община Хисаря е 74.

Таблица 6. Профили на безработните лица в община Хисаря 30.06.2015 г. – рискови групи

Община	С начално и по-ниско образование	С намалена работоспособност	Младежи до 29 г.	Лица над 55 г.	С регистрация над 1 год.
Хисар	126	31	74	143	268

Източник: ТСБ на НСИ

Пазарът на труда в Община Хисаря се характеризира с висок дял на продължително безработните лица. С най-голям дял на заетите се отличава сектора на преработващата промишленост, търговията и ремонта на автомобили и мотоциклети и държавно управление, хотелиерство и ресторантьорство, а с най-малък дял - секторите: добивна промишленост, производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия, създаване и разпространение на информация, творчески продукти и далекосъобщения, финансови и застрахователни дейности, операции с недвижими имоти, професионални дейности и научни изследвания, култура, спорт и развлечения.

От гледна точка на доходите специално внимание заслужават два основни показателя – дял на бедното население и равнище на работните

заплати. По отношение на относителния дял на бедното население в областта се наблюдава тенденция към плавно увеличаване, като по-висок е дялът на жените. В областта има значителни различия и по отношение на втория важен показател – равнище на работните заплати. Различията се наблюдават както по отделните сектори на стопанството, така и за отделните общини.

Таблица 7. Средна годишна заплата на наетите по трудово и служебно правоотношение в община Хисаря (левове)

Година на провеждане на изследването	2011	2012	2013
Хисаря	5 635	5 858	6 818

SWOT-анализ - община Хисаря

<i>Силни страни</i>	<i>Слаби страни</i>
<p>Благоприятни природни и антропогенни ресурси за развитие на туристически дейности.</p> <p>Наличие на минерални води, подходящи за развитие на спа туризъм и балнеолечение.</p> <p>Съхранена околна среда. Благоприятно географско и транспортно-географско местоположение - близост до областния център Пловдив. Осъзната е необходимостта от хоризонтално сътрудничество и солидарност при решаване на общи проблеми.</p> <p>Добре развита социална инфраструктура и разнообразни социални услуги.</p> <p>Опит в разработването и изпълнението на проекти.</p>	<p>Високо ниво на безработица.</p> <p>Загуба на пазари.</p> <p>Застаряване на населението. Геокултурният потенциал на територията не е използван адекватно. Липсват проектни предложения в областта на културното наследство, липсват идеи за интегрирани туристически продукти по културните маршрути на над-общинско равнище, свързани с мрежата на европейските културни маршрути.</p> <p>Висок дял на населението с основно образование.</p> <p>Лошо състояние на материално техническата база на образователните заведения.</p>
<i>Възможности</i>	<i>Заплахи</i>
<p>Използване на благоприятните климатични и почвени условия и възраждане на селското стопанство чрез обновяване, прилагане на нови и модерни технологии. Привличане на външни капитали и инвеститорски интерес.</p>	<p>Недостатъчни външни инвестиции и финансова обезпеченост. Намаляването на контингентите от деца в предучилищна и в училищна възраст в условията на демографска криза.</p> <p>Недостатъчното предлагане на работни места за млада и висококвалифицирана</p>

<p>Инвестиции в МСП. Възможности за развитие на туризъм с комбиниране на туристически пакети със съседни общини. Наличието на ресурси и политическа воля.</p>	<p>работна ръка (вкл. и в сферата на високите технологии) ще доведе до емиграция на най-ценната част на работната сила. Влошаването на възрастовата структура на работната сила при продължаване на тенденцията за общото застаряване на населението и евентуалното нарастване на пенсионната възраст ще ограничи възможностите на по-младото поколение за работа и своевременна професионална реализация.</p>
---	---

Изводи

Между общинския център и останалата част на общината съществуват различия в икономическото и инфраструктурното развитие, заетост, доходи, и качество на живот. Особено засегнати са отдалечените от общинския център малки населени места. Ниско е равнището на средната работна заплата в почти всички отрасли на икономиката на общината. Заетостта на населението в активна трудоспособна възраст от другите населени места на общината е основно в селското стопанство. Обликът на общината се определя от туризма и търговията, промишлеността и селското стопанство. Добро развитие е получил балнеоложкия и здравен туризъм. Изградена е значителна материално-техническа база за развитие на балнеоложки и здравен, конгресен, културно-исторически и спортен туризъм в общинския център и съществуват възможности за развитие на селски, екологичен и ловен туризъм в другите населени места на общината. Необходима е модернизация и подобряване на качеството на туристическия продукт в бившата санаториална база и почивните станции. В по-голямата си част материално-техническата база на туризма е морално остаряла. Необходима е реконструкция, модернизация и обновяване. Неефективно се използват природните ресурси, културно историческото наследство, наличната материално техническа база и селскостопанската суровинна база за развитие на селски, екологичен и ловен туризъм, липсват малки преработвателни предприятия в селскостопанските райони на населените места на общината. Промишлеността е концентрирана в общинския

център. Сравнително добре е развита хранително-вкусовата промишленост на база местни суровини. Не са получили развитие леката промишленост, дървообработването и металообработването. Ниско е равнището на средната работна заплата в почти всички отрасли на икономиката на общината. Заетостта на населението в активна трудоспособна възраст от другите населени места на общината е основно в селското стопанство. Сравнително добре е развита търговската мрежа. Формата на собственост 100% е частна. Неравномерно са разположени търговските обекти на територията на общината. Съсредоточени са главно в гр. Хисар. Селското стопанство е традиционен отрасъл в общината. Специализация на селското стопанство в производство на зърнено-житни и технически култури. Наличие на добри ресурси за развитие на модерно земеделие.

За постигането на **визията община Хисаря да стане модерна и просперираща община с конкурентноспособна икономика, притегателен център за живот, с отлични условия за бизнес и туризъм** са необходими съвместни усилия на хората и институциите в редица направления, включително развитие на рекламната политика с цел популяризиране на Хисаря като туристическа дестинация на национално и международно ниво; изработване на туристическа маркетингова стратегия; провеждане на рекламни кампании в чужбина и др. Необходимо е да се разпишат мерки за социално-икономическото развитие и повишаване на конкурентоспособността на местната икономика и общината като цяло; за подобряване на състоянието на жизнената среда – природа, урбанизирана среда, инфраструктура и разумно използване на териториалните, природни и човешки ресурси; необходимо е да се отчитат специфичните характеристики на общината, нейните страни с потенциал за развитие – историческо, културно наследство, образователен център и туристически потенциал, както и да се повиши ролята на доброто управление за развитие и пълноценно използване на потенциала и създаването на устойчиви сътрудничества.

2. Община Стрелча - обща (природна, икономическа, социална) характеристика. SWOT анализ. Изводи

Природна характеристика:

Местоположение, граници и място в административно-териториалната и регионална структура: Община Стрелча се намира в Южна България и е една от съставните общини на Област Пазарджик - разположена е в североизточната ѝ част. С площта си от 224,46 км² заема 9-то място сред 12-те общини на областта, което съставлява 5,01% от територията на областта. Границите на юг са с община Пазарджик, на север – община Копревщица, Софийска област, на запад – община Панагюрище, на изток – община Хисаря и община Съединение, област Пловдив. Община Стрелча има 5 населени места - 1 град (Стрелча) и 4 села (с. Блатница, с. Дюлево, с. Смилец и с. Свобода) с общо население 4 913 жители (01.02.11 г.). Общинският център - гр. Стрелча се намира на 110 км от столицата София, на 41 км от центъра на областта – гр. Пазарджик и на 60 км от втория по големина град в България - Пловдив.

Релеф: Община Стрелча е разположена в подножието на южните склонове на Същинска Средна гора, на 475 м надморска височина. Релефът на общината е средно и ниско планински, като територията изцяло попада в пределите на планината Средна гора. Северната част на община Стрелча е заета от централните, най-високи части на Същинска Средна гора. В най-северният ъгъл, на границата с община Копревщица, се издига връх Буная 1572 м, най-високата точка на общината и един от първенците на Средна гора. В средата на общината е разположена малката, но плодородна Стрелчанска котловина, в която от север на юг протича река Стрелчанска Луда Яна, и в която е разположен общинският център град Стрелча. Южните части на общината са заети от южните, ниски части на Същинска Средна гора, като склоновете в района на селата Свобода и Блатница постепенно потъват в Горнотракийската низина.

Полезни изкопаеми: От полезните изкопаеми най-голямо значение има добивания фелдшпат, използван като суровина за стъкларската и керамичната промишленост и производство на мертел клас А.

Климат: Община Стрелча попада в преходно-континенталната климатична област, а хълмистият терен със значителни наклони и с надморска височина между 500 и 1000 м определя благоприятно съчетание на планински с умереноконтинентален климат. Гористите възвишения я предпазват от студените ветрове и рядко се задържат и мъгли. Общината е отворена широко на юг и това способства за проникването на средиземноморски топъл въздух. Средногодишната температура е умерено висока - около 10°C при абсолютно максимална температура 40°C. Лятото е умерено топло със средна месечна температура през най-топлия месец около 20°C. Топлата и ясна есен, както и ниската влажност правят Стрелча изключително подходящо място за целогодишно балнеолошко и климатично курортолечение.

Почвите в община Стрелча, в ниските части, са чернозем-смолници, канелено-горски, ливадно-канелени, които са благоприятни за отглеждане на зеленчуци, овощни видове, житни и етерично-маслени култури (рози и лавандула). Във високопланинската част те са предимно кафяви горски почви, които са подходящи за отглеждане на картофи, ръж и култури за развитие на екологично пасищно животновъдство.

Води: Най-голямото богатство на Стрелча, минералната вода, е слабо минерализирана и с ниска твърдост. На територията на общината има три естествени минерални извора (Банският извор, Топлата чешма и Банчето) и три сондажа. Температурата на водата варира от 56°C до 23°C. Тя лекува опорно-двигателния апарат, нервната система, сърдечносъдови заболявания, проблеми на дихателните пътища, гинекологични заболявания. Това е една от основните предпоставки общината да се развива като национален и международен рехабилитационен и туристически комплекс.

Гори: Горските територии на община Стрелча заемат 85 837 дка. Високият дял на горите създава добри условия за развитие на горското стопанство и генериране на доходи от него. В района преобладават широколистните гори. Те

се използват за добив на дърва за огрев, добив на билки и диворастящи плодове, ловен и планински туризъм.

Икономическа характеристика

Икономическото развитие на община Стрелча се характеризира със сериозна динамика, но все още неблагоприятна в сравнение със средната за страната и останалите общини в Южен централен район. Промислеността в общината е представена предимно от малки и средни предприятия. Развита е оптичната промишленост, като „Оптикомеханичен завод“ е основен производител на корекционни лещи в България и единствен на астигматични и рецептурни лещи; „РОКВОРК“ се занимава с обработка на камък и създаване на каменни облицовки, както и с изработване на рамки за очила. В района на Стрелча е развит добивът и преработката на фелдшпат. Има няколко малки и микро предприятия за преработка на млечни продукти, изваряване на етерични масла и хлебопроизводство. Развито е екологичното земеделие и курортното дело. Преобладаващият брой фирми в общината работят в сферата на търговията и услугите.

Географското положение на общината (стратегическо разположение спрямо най-големите потребителски центрове в страната) и благоприятното съчетание на климатични и почвени характеристики са добра предпоставка за развитие на селското стопанство в региона, както и за развитието на екологичното земеделие и курортното дело. В община Стрелча се отглеждат предимно зърнени, етерично-маслени култури, трайни насаждения, зеленчукови и технически култури (тютюн и картофи). Обработват се 6000 декара с маслодайни рози, които са важна част от местната икономика. Всяка година в Стрелча се получава 1,5 тона розово масло с най-високо качество, което намира международен пазар в Европа (а вече няколко години розово масло се изнася и за Япония). В последните години празникът на розата привлича в Стрелча много гости от цялата страна и чужбина. Така че маслодайната роза вече не е само селскостопански, но и туристически продукт. Освен рози в Стрелча успешно се отглежда и лавандула, от която се извлича първокласно етерично масло.

Полупланинският район, ливадите и пасищата пък са благоприятни за развитие на животновъдството (говеда, овце, кози и коне). Слабости в това отношение са липсата на преработвателни предприятия, не конкурентоспособно производство, недобре развита развъдна и племенна дейност.

В селското стопанство преобладават производителите - дребни еднолични собственици, а част от земята се стопанисва и от еднолични дружества и кооперация.

Въпреки даденостите за развитие на екологично чисто земеделие и животновъдство, има редица проблеми - разпокъсана собственост, намаляване на поливните площи, липса на техника, липса на инвестиции и технологии и др.

Аграрният сектор се намира в процес на приспособяване към европейските стандарти за качество, квоти за износ и др. Неблагоприятните тенденции в развитието на този сектор са в резултат от проведената в близкото минало в страната политика, а именно: силно раздробяване на земеделските стопанства, почти пълно ликвидиране на организираното отглеждане на животни, амортизирани напоителните системи и съоръжения, остаряла селскостопанска техника и изключително ниски равнища на капиталообразуване в сектора, влошена агрокултура, унищожаване на племенните стада животни и загуба на генофонда, практически спряла дейност на селскостопанските научноизследователски звена, липса на контакт със земеделските производители и ред други. Малкият размер на възстановената собственост е една от основните причини за ограничена възможност за създаване на модерни европейски стопанства с рационални размери, където да се постигне хармонично съчетаване на производствените фактори в аграрния сектор и ефективна специализация, съобразно природните дадености на региона.

Общината и по-конкретно гр. Стрелча, е курорт от национално и международно значение, като туризмът и съпътстващите го туристически продукти да се обособят като нов и важен сектор на местната икономика. С

чудесния си климат, лечебните минерални извори, маслодайни рози и забележително археологическо наследство, гр. Стрелча е курорт с национално значение.

На територията на общината са развити следните видове туризъм: културно–познавателен (скални образувания, тракийски гробници, средновековна крепост, местни традиции, свързани с ежегодния празник на розата); балнеоложки - естествените минерални извори са подходящи за лечение на редица заболявания; трекинг - с добре изградената си инфраструктура и удобно географско положение, градът е изходен пункт за маршрути в Същинска Средна гора, които водят до известни природни и исторически обекти: Панагюрище, Копривщица, Хисаря, Карлово, връх „Вълк“, „Барикадите“, връх „Богдан“, Жаба могила, Каменната приказка, Крепостите; селски туризъм. В центъра на града се оформя музеен комплекс с реставрирани къщи, в които са разположени експозициите на музея.

Търговската мрежа на територията на общината е сравнително добре развита. Приблизително 90% от търговската мрежа е в частния сектор.

В областта на услугите важно място заемат транспортните услуги, юридическите консултации, лечебните услуги, интернет-услуги, занаятчийски и печатарски услуги, доставка на горива и смазочни материали за населението, газостанции, бензиностанции и др. В общината функционират клонове на банки, както и представителства на различни застрахователни дружества.

Инфраструктурата е също важен фактор, който оказва влияние върху настоящите възможности и дългосрочните перспективи за развитие на община Стрелча. В тази връзка особено важна роля играе транспортната инфраструктура. Тя е представена от удобни пътища, които я свързват със София, Копривщица, Панагюрище, Пловдив, Пазарджик, Хисаря и Карлово и я правят привлекателна за туристи и гости. Отстоянието на Стрелча от магистрала „Тракия“ е 45 км. Разстоянието до най-близкото летище - гр. Пловдив е 60 км.

Общинският център - гр. Стрелча се намира на 110 км от столицата София, на 41 км от центъра на областта – гр. Пазарджик и на 60 км от втория по големина град в България - Пловдив. От София до Стрелча се стига за около час

и четиридесет и пет минути. Минава се по магистрала "Тракия", като при отбивката за Пазарджик се поема наляво към гр. Панагюрище, откъдето Стрелча е на 12 км. Разстоянието от автомагистрала "Тракия" до Стрелча е 45 км, което се изминава за около един час, тук пътят е живописен и удобен и преминава през няколко населени места. Пътната мрежа в общината е добре развита и всички населени места са свързани с общинския център.

Освен от транспортната инфраструктура, възможностите за развитие на общината зависят и от съществуващата техническа инфраструктура, и по-специално от изградената ВиК мрежа, телекомуникационната обезпеченост, електроенергийната система. Община Стрелча има разработен точен регистър на състоянието на техническата инфраструктура – водопроводна, канализационна, отпадъчни води, общинския сграден фонд, общинските пътища, тротоарни настилки, зони за отдих и зелени площи. Основната част от тази инфраструктура е изградена преди 40 години и е морално и физически остаряла, което изисква финансов ресурс за поддържане и обновяване. Перспективите за икономическото развитие на община Стрелча са свързани главно с привличането на чужди инвеститори и бизнес-партньори и със стимулирането на местните предприятия за развитие на преработвателната промишленост, земеделието, туризма и за създаването на връзки с други страни, както и с ефективното управление на търговските дружества и предприятия.

Социална характеристика

Население: Община Стрелча се състои от 5 населени места, в т.ч. общинският център гр. Стрелча и селища Дюлево, Смилец, Свобода и Блатница. Територията на общината е 5,03% от тази на Пазарджишка област, а гъстотата на населението, по данни към последното преброяване на населението в Р България (01.02.2012 г.) е 21,25 души на кв. км. Данните за изменението на населението на общината показват, че намалява абсолютната численост от 6 508 за 1994 г. на 4 774 през 2012 г. Същата тенденция се очертава за гр. Стрелча за същите години – съответно от 5 112 на 4 004, а за селата темпа на намаление е още по-голям - от 1 396 на 767 души.

Данните показват, че през 2007-2011 г. се наблюдава постоянно намаляване на населението. Тази тенденция се потвърждава и през следващите години. Основните фактори за това са изследванията към големите градове за търсене на работа, отрицателния естествен и механичен прираст и рисковото спадане на репродуктивното поведение на семействата и жените във фертилна възраст в общината, както и застаряване на населението.

Таблица 8. Население на община Стрелча

Година	2007	2008	2009	2010	2011	2014	2017
Брой население	5 473	5 410	5 351	5 294	4 824	4 666	4 525

Източник: Териториално статистическо бюро (ТСБ) на НСИ

Във възрастовата структура на населението малък дял заема населението в под трудоспособна възраст и голям дял – в над трудоспособна възраст (над два пъти повече от първото), което ще създава проблеми при възпроизводството на населението в трудоспособна възраст и бъдещия трудов потенциал на общината. Следователно най-голяма опасност за общината в следващите години ще бъде бързото намаление на хората в трудоспособна възраст, тъй като в тази съвкупност ще навлизат все по-малко лица, които сега са в под трудоспособна възраст и ще излизат от горната възраст по-големи генерации, които ще преминават в след трудоспособна възраст.

Таблица 9. Население под, в и над трудоспособна възраст към края на 2017 г.

Година	Под трудоспособна възраст	В трудоспособна възраст	Над трудоспособна възраст
2011	11.67 %	55.89 %	32.44 %
2014	12.15 %	55.72 %	32.13 %
2017	12.42 %	54.96 %	32.62 %

Източник: Териториално статистическо бюро (ТСБ) на НСИ

По данни на НСИ, към 31.12.2011 г. 55.89 % от населението в община Стрелча е в трудоспособна възраст, през 2014 – 55.72 %, докато през 2017 г. този процент е 54.96 %. Наблюдава се ясна неблагоприятна тенденция за намаляване на дела на населението в трудоспособна възраст.

Основните демографски процеси за периода 1994–2012 година показват също негативни тенденции. Например ражданията в общината от 61 през 1994

г. намаляват на 36 през 2012 г. При умираанията се очертава трайна тенденция на превишение на ражданията с два до три пъти, което води до постоянен отрицателен естествен прираст, като само за последните 10 години той се движи от минус 86 до минус 48 за 2007, а за 2012 г. е минус 66.

Таблица 10. Естествено движение на населението

	2012			2017		
	Живородени	Умрели	Естествен прираст	Живородени	Умрели	Естествен прираст
Общо за страната	69 121	109 281	-40 160	63 955	109 791	-45 836
Област Пазарджик	2 663	3 899	-1 236	2 347	4 151	-1 804
Община Стрелча	36	102	-66	32	98	-66

Източник: Териториално статистическо бюро (ТСБ) на НСИ

Засилването на тенденцията за отрицателен механичен прираст в цялата страна важи и за механичното движение на населението в община Стрелча и в цялата област. Механичният прираст е един от основните компоненти, заедно с естествения прираст, влияещ върху демографското, а също и върху икономическото състояние на общината. Механичното движение на населението се определя от промяната на настоящия адрес на лицата в рамките на страната и извън нея. В резултат на преселванията между градовете и селата населението на селата намалява с всяка изминала година, респективно се увеличава населението в градовете. Механичният прираст на населението на общината е отрицателен за всички години след 1997 г. Заселените през периода 1994 – 2003 г. се движат от 75 до 184, а за последните седем години – от 57 до 106 души. Изселените през целия период 1998 – 2011 г. (изкл. 2012 г.) са повече и се очертава, макар и намаляващ отрицателен механичен прираст. Общият извод, който се налага е, че от естествен и механичен прираст броят на населението в общината през периода 2007 - 2010 г., а и досега, е с постоянна тенденция към намаляване, като от общината излизат предимно хора в работоспособна възраст.

Статистическите данни показват неравномерното разпределение между градско и селско население. Селското население е само 16,69% (почти пет пъти

по-малък от броя на населението в града) от общото за общината – 4 913 души. Населението е съсредоточено преобладаващо в общинския център гр. Стрелча.

Структурата на населението по пол в общината показва всеобщата тенденция за страната и другите общини – по-голям относителен дял на жените спрямо мъжете.

Болшинството от населението в общината се самоопределя като българско. Освен българи в общината има и ромско и турско население.

Образование: В общината има едно обединено детско заведение, едно начално и едно средно училище. Училищата запазват броя си през изследвания период, но броят на учащите в тях намалява. Редуцираният брой на учениците до голяма степен се дължи на отрицателните демографски характеристики.

Здравеопазване: На територията на община Стрелча няма лечебни заведения за болнична помощ. Тя се извършва в съседните административни центрове, което се отчита и като една от причините за миграция на младите хора.

Аналогично на община Хисаря, за община Стрелча важат изводите:

- ✓ Продължава процесът на демографско застаряване на населението;
- ✓ Намалява населението в активна възраст;
- ✓ Нивото на раждаемост трайно намалява, а нивото на смъртност бележи леко занижение;
- ✓ Процесът на депопулация продължава.

Заетост, безработица и доходи: За развитието на общината са показателни и фактори като състояние на заетостта, безработицата, броят на икономически активното население и доходите в общината.

Икономически активното население обхваща всички лица на 15 и повече навършени години, които са заети или безработни. По признаците икономически активно и неактивно население, статистическите данни към последното преброяване на населението на общината показват, че общият брой на икономически неактивните е по-голям от този на активните лица, което е неблагоприятна демографска ситуация, която може да се промени в положителна посока с увеличаване на ражданията, заселванията и намаляване

на умиранията сред икономически активното население. Данните показват, че на първо място са заетите в преработващата промишленост, следвани от тези в търговията, ремонт на автомобили, държавно (общинско) управление, образование, селско, ловно, горско и рибно стопанство, хотели и ресторанти. Останалите сектори от стопанството на общината са с много малка заетост.

Като обща тенденция се очертава слабо нарастване на безработните през периода 2009-2012 г., но от 2015 г. коефициентът на безработица намалява (вследствие и на реализирането на програмите за заетост). Най-голям абсолютен брой и относителен дял заемат безработните със средно, средно-специално или професионално образование, следвани от тези с основно. Най-малък е делът на тези с висше образование. Основен проблем за решаване в общината, по отношение на безработицата, са лицата без специалност (41,5%) и всички над 54 години, които са 32,5% от общия брой на тези лица. По данни на Дирекция „Бюро по труда“ – Панагюрище средно месечния процент на безработица за 2017 г. в Община Стрелча е 8% или 155 лица, регистрирани средномесечно.

Таблица 11. Коефициент на безработица в община Стрелча

Година	2009	2010	2011	2012	2015	2016	2017
Коеф.на безработица	9.55%	11.59%	11.7%	13.2%	12.3 %	9.8 %	8 %

Източник: Териториално статистическо бюро (ТСБ) на НСИ

Действията по отношение на намаляване на безработицата в общината се реализират в две основни направления – **превантивни** (обучение на безработни и заети) и **защитни** – мерки, насърчаващи работодателите да наемат на работа лица, в т.ч. и в неравностойно положение. От голямо значение са превантивните действия, които целят хората, останали без работа, да не изпаднат в състояние на трайна безработица и оттам – до необходимостта от социално подпомагане. Важно условие за подобряване на качеството на упражнявания труд е повишаването на пригодността на работната сила за заетост чрез усъвършенстване на формите за преквалификация и привеждането ѝ в съответствие с изменящите се изисквания на търсенето на труд в общината.

Средната работна заплата на наетите по трудово и служебно правоотношение за периода 2007 – 2010 г. показва тенденция на постоянно нарастване. За сравнение обаче - средната годишна работна заплата за 2010 г. за общината е 4 768 лв., което е с 2 528 лева по-малко от средната годишна работна заплата в България – 7 296 лева.

SWOT-анализ община Стрелча

<i>Силни страни</i>	<i>Слаби страни</i>
<p>Благоприятно териториално разположение - близост до големи центрове – София , Пловдив, Пазарджик; Добра образователна структура на населението; Липса на големи промишлени предприятия; Екологично чист район със съхранена природна среда и богато биоразнообразие; Наличие на разнообразни и благоприятни ресурси за развитието на туризма; Запазена, уникална и самобитна природна среда, съхранени обичаи, автентичност; Богато културно-историческо наследство; Балнеоложки център; Най-големият розопроизводителен регион; Наличие на културни институции с традиции; Добри дадености за развитие на селско стопанство и земеделие; Нарастващ брой хотели и къщи за гости.</p>	<p>Отрицателен естествен прираст на населението; Миграция към други региони от страната и емиграция; Амортизирана пътна, съобщителна и ВиК инфраструктура; Недостатъчни финансови средства за изграждане на нова и рехабилитация на съществуващата инфраструктура; Липса на преработвателни предприятия в сферата на селското стопанство; Бавен процес на реструктуриране на икономиката; Ниско равнище на доходите в общината; Недостатъчно развити публично-частни партньорства; Амортизирана селскостопанска техника и немодернизирани ферми; Наличие на групи в социална изолация (хора в неравностойно социално положение – малцинствени групи, хора с увреждания); Липса на достатъчен финансов ресурс за опазване и поддържане на културно-историческото наследство.</p>
<i>Възможности</i>	<i>Заплахи</i>
<p>Финансиране от национални и международни програми на проекти на територията на Общината; Развитие на курорта като международен спа, уелнес и балнео и привличане на сериозни инвеститори; Продължаващо развитие на културно-исторически туризъм; Възстановяване на стари занаяти и</p>	<p>Влошаване на демографските характеристики; Неблагоприятни миграционни процеси /изтичане на квалифицирана работна ръка, младежи и обезлюдяване на селските райони/; Завишени изисквания на ЕС към производителите; Липса на адекватна квалификация на</p>

<p>обичаи;</p> <p>Възраждане на културни традиции и обогатяване на културния календар;</p> <p>Използване на благоприятните климатични и почвени условия и възраждане на селското стопанство, чрез обновяване, прилагане на нови и модерни технологии;</p> <p>Развитие на биологично и алтернативно земеделие;</p> <p>Изграждане и развитие на публично-частни партньорства;</p> <p>Внедряване и използване на ВЕИ;</p> <p>Нарастващ интерес към придобиване на имоти в общината.</p>	<p>работната сила за нуждите на туризма;</p> <p>Финансова невъзможност на общинските бюджети да осигуряват необходимото съфинансиране в процеса на усвояване на структурните и европейски фондове;</p> <p>Недостиг на бюджетни средства за социални дейности;</p> <p>Трудна адаптивност към европейските изисквания;</p> <p>Неспособност на дребните бизнесмени да се борят с натиска на националната и европейската конкуренция.</p>
--	---

Изводи

Налице е тенденция на намаляване на населението в Община Стрелча поради миграция, отрицателен естествен и механичен прираст (4 913 души към 01.02.2011 г.). Средната годишна работна заплата в общината нараства през последните години и достига 4 768 лева през 2010 г., при средна за страната – 7 296 лева. Развитието на икономиката в Община Стрелча е благоприятно повлияно от достъпа до комуникации, образователни институции и научни центрове, качествени човешки ресурси и сравнително добра транспортна обеспеченост. Броят на предприятията през 2010 г. е 190. Най-голям относителен дял имат фирмите, работещи в областта на търговията и услугите – 36 %. Преобладаваща част – 91 % са микропредприятията с до 9 заети лица. Броят на фирмите в селското стопанство и промишлеността се запазва относително постоянен. През последните години броят на учениците в Община Стрелча намалява. Броят на детските градини се запазва. Броят на средствата за подслон и местата за настаняване се увеличава от 2 на 5 за изследвания период. Реализираните нощувки и приходите от тях се увеличават повече от два пъти. Всичко това е признак за повишената атрактивност на общината като туристическа дестинация.

Благодарение на усилията на местната администрация на общината през последните години са изпълнени редица проекти и дейности благодарение, на които е подобрена пътната и улична инфраструктура; подобрена е водопроводната инфраструктура; подобрено е качеството на социалните услуги и социалната инфраструктура; подобрено е качеството на жизнената среда в населените места от общината; подобрени са възможностите за привличане на туристи.

За постигането на визията: **„община Стрелча да се възроди и запази за идните поколения богатството си - красотата на природата и възрожденския дух на община Стрелча, богатото културно - историческо наследство и целебните минерални извори. Ще направим община Стрелча – желана туристическа дестинация. Това е основата за постигане на устойчиво развитие на общината, висок икономически растеж и стабилни доходи на населението”** община Стрелча се нуждае от ускоряване на социално-икономическото развитие и трябва да мобилизира целия си потенциал (ресурсен, човешки, инвестиционен, информационен и др.) и в максимална степен да усвои националните и европейските възможности за финансиране. Трябва да се прилага интегриран подход за развитие на територията, което изисква да се съчетават политики и мерки, които да въздействат върху човешкия, иновационния, инфраструктурния и природно-културен потенциал. Необходимо е да се разпишат и следват основни и специфични цели и приоритети – повишаване на общинската конкурентоспособност, развитие на иновациите, да се подобри достъпа до информационни и комуникационни технологии; да се развие инфраструктурата, да се привличат инвестиции; да се разработи стратегия за диверсификация в икономиката на общината; да се разпишат конкретни мерки – например за развитие на селското стопанство, съобразено със спецификата на региона и европейските критерии, за подкрепа на бизнеса, за развитие на традиционните производства и за подкрепа на създаване на нови технологии и иновации, за опазване и валоризиране на природното и културно-историческо наследство; за развитие на туристическите услуги като възможност за диверсификация на местната икономика; за

повишаване на туристическата атрактивност на общината; за развитие на алтернативни видове и форми на туризъм; за разнообразяване на туристическите услуги; за повишаване на качеството на обслужване и увеличаване броя на туристите; за обучение и преквалификация на работещите в туристическия бизнес; за подкрепа на образованието, заетостта и социалните услуги; за осигуряване на достъпни и качествени здравни и социални услуги; за подобряване на инфраструктурата в общината; за развитие на между общинско, регионално, национално и трансгранично сътрудничество, както и за укрепване на институционалния капацитет за подобряване на управлението. Всичко това трябва да е насочено към създаване на нови възможности за подобряване условията за развитие на местната икономика и средата на живот на хората, съпроводжани от повишаване на заетостта, доходите, образователното равнище, здравния статус на населението, което да доведе до подобряване на комуналните услуги чрез засилване ролята на общината; връщането на младите хора в града и селата.

3. Използвани източници на данни и информация:

- Документи за планиране развитието на общините Хисаря и Стрелча
  - Общински план за развитие 2014-2020 г. с индикативна финансова таблица и индикатори;
- Документи за планиране на развитието на области Пловдив и Пазарджик и Южен централен район за планиране;
- Доклади от оценки на Регионален план за развитие за Южен централен район за 2014 и 2015 г.;
- Секторни планове, програми и стратегии на общините Хисаря и Стрелча с хоризонт до 2020 г. и изготвените за тяхното изпълнение доклади и отчети;
- Относими и приложими нормативни и поднормативни актове;
- Справки, годишни доклади и отчети на общини Хисаря и Стрелча;
- Междинна оценка на общински план за развитие на община Стрелча 2014-2020 г.;

- Отчети на кмета на община Стрелча за първата и втората година управление от мандат 2015-2019;
- Други източници на информация – официални данни и статистическа информация от НСИ, ДБТ, ОДЗ, РИОСВ, ГД ГРАО; МЗХ; ДФ „Земеделие“, ИСУН 2020 (Информационна система за управление и наблюдение);
- Интернет-страници на оперативните профили на купувача на интернет-страницата на общината, АОП;
- Информация, предоставена от общинска администрация и др.

ВТОРА ГЛАВА

ПОТЕНЦИАЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ОБЩИНИТЕ

СТРЕЛЧА И ХИСАРЯ

гл. ас. д-р Даниела Димитрова

1. Въведение

Развитието на специфични форми на туризъм в селските райони - селски, аграрен, еко, зелен, културно-познавателен, винен, ловен и др., предоставя възможности за генериране на редица преки и косвени ползи както в чисто икономически, така и в социален аспект. Те са свързани най-вече с диверсификация на източниците на доход за домакинствата; създаване на заетост; подпомагане директната реализация на селскостопанската продукция; стимулиране развитието на други неземеделски дейности като търговия и занаятчийство, съхранение на уникалните традиции и обичаи, използване на природните ресурси в съответствие с изискванията за опазване на околната среда (Илиева, 2006; Атанасова, 2008, Парушева, 2010, Bukova, 2013, Fagioli et al., 2014, Gavrilă-Paven et al., 2015, Димитров, 2015, Makedonska-Tsvetkova, 2016). Освен изброените ползи, предлагането на туристически продукти и услуги в селските райони формира потенциал за генериране на положителни ефекти по отношение устойчивото развитие на отрасъла на национално равнище. Посредством валоризацията на природните и антропогенни ресурси, с които разполагат малките населени места, се увеличават възможностите за повишаване постъпленията от туризма и съпътстващите го дейности, преодоляване на сезонността и осигуряване целогодишно използване на материално-техническата база, преориентиране на туристическото поведение на посетителите към културно-историческите и природни забележителности, задоволяване потребностите и интересите на туристите в зависимост от тяхната индивидуална мотивация за пътуване (Bozhinova et al., 2010, Georgieva, 2017). В резултат от развитието на туризма се осигуряват и възможности за съхранение,

както на природното, така и на културно-историческото наследство, традиции, фолклор и занаяти, което допринася за поддържане, освен на икономическата, но и на социалната и екологичната устойчивост. Като фактори с ограничително въздействие върху развитието на туристическата дейност на местно ниво, могат да се отбележат липсата на координация между предлагащите туристически дейности и услуги субекти и институциите с регулативни функции в сферата на туризма; влошените демографски показатели; лошото състояние на цялостната инфраструктура в селата; недостатъчно развитите туристически атракции; липсата на обучени кадри, ограниченото търсене, недостига на финансови средства; ниското ниво на стратегическо планиране и маркетинг; слабо развитата рекламна дейност, ниското ниво на управление и сертифициране на качеството (Николова и Линкова, 2009, Янев, 2015).

Природните дадености са основният ресурс, който определя развитието на туризма в България, което важи в най-голяма степен за масовия ваканционен туризъм – морски и зимен (ски туризъм). Сериозно предимство и предпоставка за развитието на туризма в селските райони е голямото разнообразие на природните фактори, концентрирани върху малка територия, което представлява възможност за реализиране на различни видове туризъм и тяхното съчетаване (Timareva, 2017).

СПА и балнео туризмът, в класическия си вид или съчетан със селски и еко туризъм, е сред видовете туризъм с най-широко разпространение и с най-голям ефект за социално-икономическото развитие на селските райони на България (Атанасова, 2008). Наличието на минерални извори на територията на общините Стрелча и Хисаря (гр. Хисаря и с. Красново) определят мястото им сред утвърдените в национален план дестинации за балнеоложки и СПА туризъм. Природното богатство на територията – термоминералните води, подходящи за балнеолечение на редица заболявания, свързани с опорно-двигателния апарат, периферната нервна система, гинекологични заболявания, кожни и заболявания на отделителната система, са основата на предлагания туристически продукт в двете изследвани общини. Повишаването на значението на туризма, като икономически жизнеспособна дейност,

реализираща синергизъм за цялостното развитие на общо седемнадесетте населени места в обхвата на изследваната територия, налага по-детайлно проучване на състоянието и тенденциите в развитието на туристическата дейност, както и на възможностите за създаване на комплексен регионален туристически продукт.

2. Методология на изследването

Обект на настоящото изследване е развитието на туризма като съвкупност от всички туристически дейности, развивани на територията на двете общини – Стрелча и Хисаря. Използвана е официална информация от статистиката на туризма на регионално ниво с източник Националният статистически институт. Аналитичната дейност обхваща периода 2010-2017 г. Разгледани са в динамика следните групи индикатори: (Тончев и Милева, 2006, Нешков и др., 2014, Копринаров, 2015, Маринов и Асенова, 2015, Петкова, 2016, Popescu, 2017):

а) за анализ на предлагането на туристически услуги:

- места за настаняване, брой – категоризирани и функционирали места за настаняване с 10 и повече легла – хотели, къмпинги и други места за краткосрочно настаняване (туристически и вилни селища, хижи, частни квартири и апартаменти, почивни станции, ваканционни бунгала, къщи за гости и др. места за настаняване);
- легла в местата за настаняване, брой;
- легла-денонощия, брой
- среден капацитет на местата за настаняване, брой (брой легла/брой места за настаняване);
- период на функциониране в дни (брой легла-денонощия/брой легла);

б) за анализ на търсенето на туристически услуги:

- реализирани нощувки от туристите, брой;
- пренощували лица, брой;

- продължителност на престоя (реализирани нощувки/пренощували лица);

в) за анализ на икономическите резултати от използването на местата за настаняване

- приходи от нощувки, лв.;
- заетост на легловата база, % (реализирани нощувки/легла-денонощия 100);
- среден приход на налично легло, лв. (приходи от нощувки/легла-денонощия);
- среден приход от нощувка, лв. (приходи от нощувки/реализирани нощувки);
- среден приход от един посетител, лв. (приходи от нощувки/пренощували лица);
- брой нощувки на едно легло (реализирани нощувки/брой легла в местата за настаняване).

Ограничение спрямо обхвата на изследването е наличната информация, която се свежда само до броя на пренощувалите лица – общо български и чуждестранни туристи, регистрирани в местата за настаняване с над 10 легла. Като допълнителни източници за прецизиране на аналитичната дейност са използвани данни от официални стратегически и програмни документи на общините Стрелча и Хисаря.

Приложени са методите на сравнителен и динамичен анализ, индексен метод, графичен метод и метод на SWOT – анализ.

3. Развитие на туризма в общините Стрелча и Хисаря

3.1. Анализ на предлагането на туристически услуги – материална база

Наличието и състоянието на туристическата инфраструктура и суперструктура е фактор с определящо значение за разгръщане на потенциала за развитие на туризма на територията на общините Стрелча и Хисаря. Данните, посочени на таблица 12, показват намаление в броя на категоризираните и функционирали места за настаняване (хотели) в община Стрелча през 2017 г. спрямо 2010 г. Очертаният спад води до редукция в общия брой на леглата,

които през последната година от анализирания период са 87 бр. и формират среден капацитет на легловата база около 22 легла. Периодът на предлагане през шестте години от 2010 до 2015 г. е почти целогодишен, като през последните две години - 2016 г. и 2017 г. дните, в които обектите за настаняване са били на разположение на туристите намаляват, съответно средно на 327 и 295 дни. Това е показателно за наличието на проблеми, свързани с привличането на туристите през всички сезони на годината.

Общият капацитет на настанителната база в общината не се изчерпва с функциониращите хотели. Изнесените данни в туристическия сайт¹ на община Стрелча показват, че туристически услуги се предлагат и в две къщи за гости с общ капацитет от 36 легла². Освен тях на територията на общината функционират и един балнеосанаториум, разполагащ с хотелска част от 187 места и две почивни бази към предприятия и администрации. Според информацията от Националния туристически регистър, поддържан от Министерство на икономиката и енергетиката³, пристигащите туристи могат да бъдат настанявани и в стаи за гости с общ капацитет около 25 места.

Таблица 12. Места за настаняване в община Стрелча през периода 2010-2017 г.

Години	Места за настаняване, бр.	Легла, бр.	Легла-денонощия, бр.	Среден капацитет, бр.	Период на функциониране, дни
2010	5	230	81200	46	353
2011	5	130	46257	26	355
2012	3	88	31588	29	359
2013	3	88	32120	29	365
2014	4	116	42340	29	365
2015	3	86	30654	29	356
2016	3	78	25522	26	327
2017	4	87	25682	22	295
2017/2010, %	80,0	37,8	31,6	47,8	83,6

Източник: НСИ и собствени изчисления

Материалната база на туризма в община Хисаря от гледна точка наличието на места за настаняване е значително по-голяма, като към 2017 г. техният брой е 24 (таблица 13).

¹ <http://www.strelcha.bg/resort/tourbase/tourbase.htm>

² <http://tourism.egov.bg/registers/Register.aspx>

³ <http://tourism.egov.bg/registers/Register.aspx>

Таблица 13. Места за настаняване в община Хисаря през периода 2010-2017 г.

Години	Места за настаняване, бр.	Легла, бр.	Легла-денонощия, бр.	Среден капацитет, бр.	Период на функциониране, дни
2010	15	1756	629050	117	358
2011	18	1943	693882	108	357
2012	17	1853	642300	109	347
2013	18	1869	608645	104	326
2014	20	1826	636483	91	349
2015	19	1745	610278	92	350
2016	21	1763	621221	84	352
2017	24	1962	715406	82	365
2017/2010, %	160,0	111,7	113,7	70,1	102,0

Източник: НСИ и собствени изчисления

Разгледан в динамика за изследваните седем години броят на местата за настаняване в общината се увеличава, но броят на леглата показва вариация по години, като през последната година са отчетени с 206 легла повече от наличните през базисната година. Данните показват известно реструктуриране в състава на настанителната база, като през последните години се увеличава броят на семейните хотели и къщи за гости. Средният капацитет на местата за настаняване намалява от 117 легла през 2010 г. на 82 легла през 2017 г. Периодът на функциониране на легловата база е целогодишен – 365 дни. Освен посочените хотели, в община Хисаря функционират девет почивни станции и четири хижи. Съгласно туристическия регистър в МИЕ, настаняване на туристи предлагат и 30 стаи за гости, с обща леглова база 168 легла. Положителен момент, във връзка с качеството на предлаганите туристически услуги в общината, е сравнително големият брой на местата за настаняване с висока степен на категоризация – 3-та и 4-та категория. За сравнение, функциониращите хотели в община Стрелча са основно първа и втора категория.

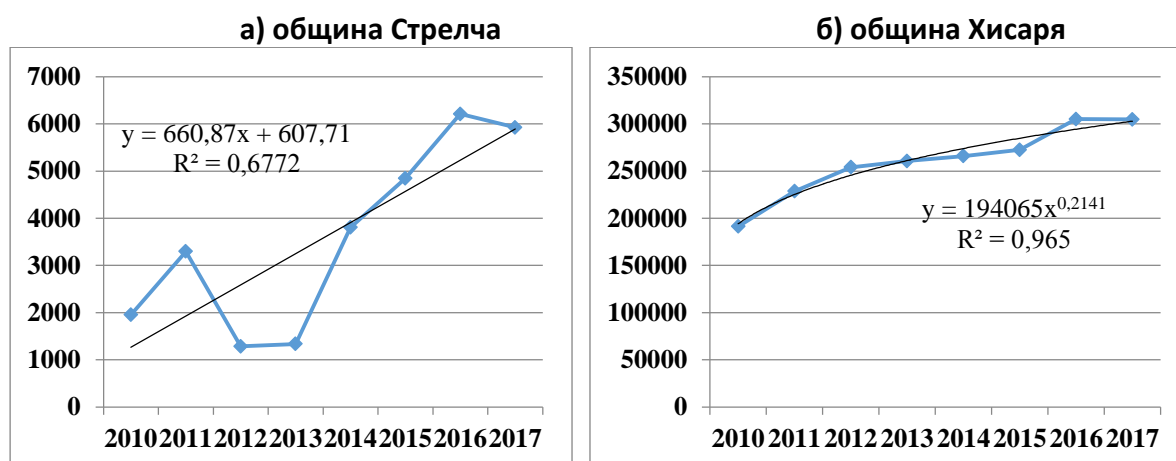
Основен проблем на настанителната база, от гледна точка на възможностите за разширяване предлагането на туристически услуги, е концентрацията на местата за настаняване, главно на територията и в околностите на двата града – Стрелча и Хисаря. Единственото населено място извън очертанния район, където функционират категоризирани хотел и къща за

гости е с. Старосел, общ. Хисаря. Реализацията на потенциала на туризма за създаване на заетост и икономически растеж в районите на двете общини опира до необходимостта от разширяване на туристическата суперструктура и подобряване на прилежащата инфраструктура, като подкрепа в тази посока може да се потърси по линия на предоставяните възможности от ПРСР 2014-2020. Финансиране за обновяването или изграждането на места за настаняване е предвидено по подмярка 6.2 Стартова помощ за неземеделски дейности, както и подмярка 6.4.1. Инвестиции в подкрепа на неземеделски дейности. По отношение изграждането и модернизиранието на инфраструктурата в селските райони, вкл. инфраструктурата на туризма за финансова подкрепа може да се кандидатства по подмярка 7.2. Инвестиции в създаването, подобряването или разширяването на всички видове малка по мащаби инфраструктура и подмярка 7.5 Инвестиции за публично ползване в инфраструктура за отдих, туристическа инфраструктура.

3.2. Търсене на туристически услуги (посетители и нощувки)

Броят на реализираните нощувки, като индикатор за развитие на интереса към туристическата дестинация, показва стабилен темп увеличение и в двете разглеждани общини, по ярко изразен през последните четири години (фиг. 3).

Фиг. 3. Реализирани нощувки през периода 2010-2017 г., брой

Източник: НСИ

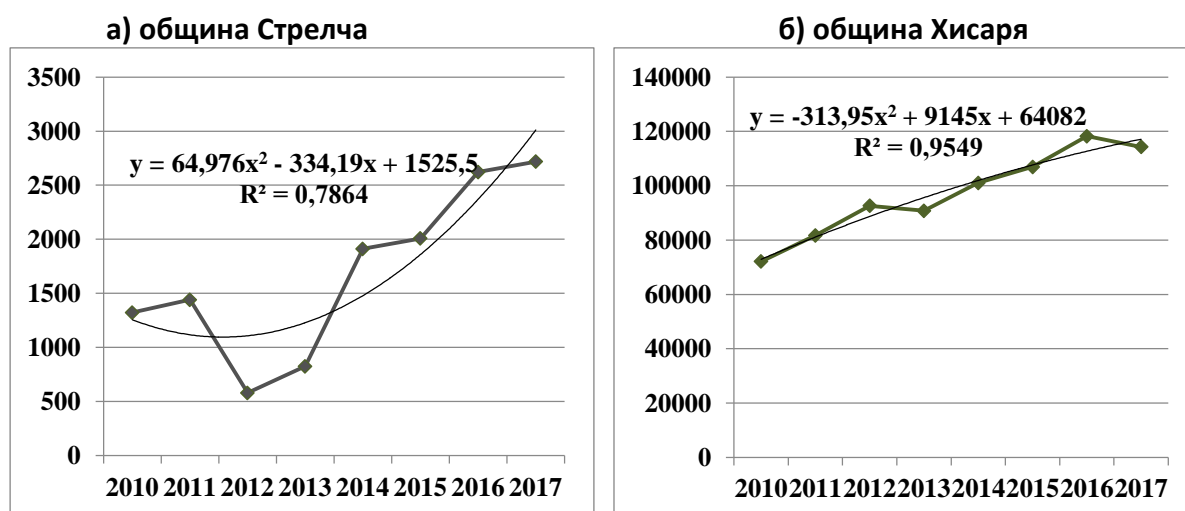
Повече от три пъти се е увеличил броят на нощувките на територията на община Стрелча – от 1954 бр. през 2010 г. до 6208 бр. през 2016 г. През 2017 г.

се наблюдава известно намаление, но броят на реализираните нощувки се задържа над отчетения през 2014 г. и 2015 г., което индикира относително стабилен туристически интерес. Позиционирането и популяризирането на общината сред утвърдените дестинации за балнеоложки и СПА туризъм води до увеличение на туристопотока (фиг. 4). Броят на пренощуващите лица нараства със 105,5% през 2017 г. спрямо 2010 г. и с 42,3% спрямо 2014 г. Паралелно с това се увеличава и значимостта на общината за регионалното развитие на туризма, изразено като процентен дял на реализираните нощувки в общия им брой за селските райони на област Пазарджик – от 0,7% в началото на периода до 1,0% в края.

Тенденцията на развитие, по отношение на двата показателя, е аналогична и за община Хисаря. Броят на нощувките бележи постоянно увеличение, макар и с по слаби темпове отколкото това се случва в района на Стрелча. Реализираните нощувки през 2017 г. възлизат на 304 690 бр., което представлява ръст със 159,4% спрямо отчетеното равнище на показателя през базисната година. Лечебните свойства на минералните води в Хисаря са познати на поколения българи и това е определящо за водещото място на общината в развитието на туризма в селските райони на област Пловдив. Броят на пренощуващите лица в Хисаря през последната година от изследвания период – 114 309 души представлява 57,1% от общия брой на реализираните нощувки лица в селските общини от областта.

Фиг. 4. Пренощували лица през периода 2010-2017, брой

Източник: НСИ

Плавното повишение на броя на нощувките и в двете изследвани общини свидетелства за жизнеспособността на предлагания туристически продукт. От поддържането на стабилен темп на растеж в тази посока зависи генерирането на повече приходи от дейността, което може да се постигне с разнообразяване на туристическите услуги и интегрирането им в общ продукт за района на общините Стрелча и Хисаря.

Продължителността на престоя на един турист е близка по стойност за двете общини - 2,2 дни в община Стрелча и 2,7 дни в община Хисаря през 2017 г. (фиг. 5).

Фиг. 5. Продължителност на престоя, дни

Източник: НСИ и собствени изчисления

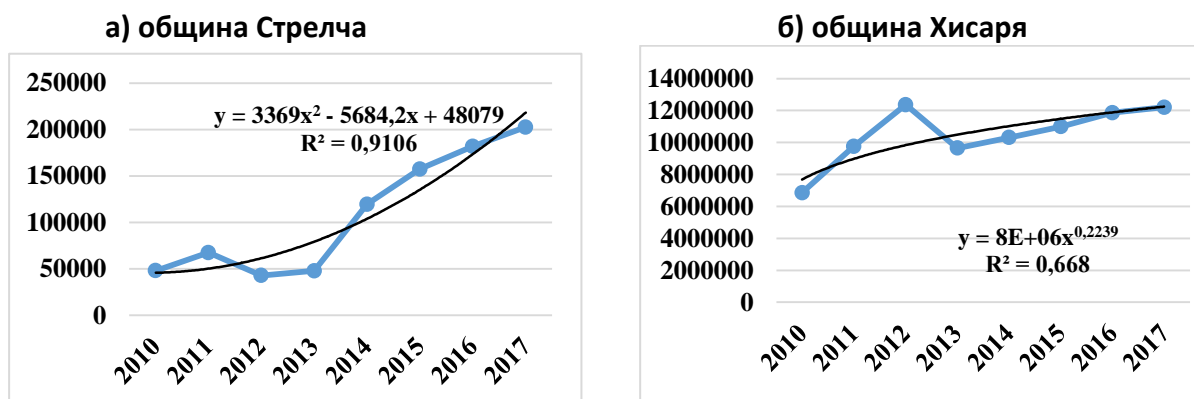
Краткосрочната продължителност на пребиваването на туристите очертава двата района като дестинации за уикенд туризъм. Проследявайки динамиката на показателя по години е видно, че средната продължителност на престоя бележи увеличение в община Стрелча, като през 2010 г. тя е била 1,5 дни. В община Хисаря средната продължителност на престоя се задържа стабилно около 2,6 дни, като най-висока – почти три дни, е стойността на показателя през 2013 г. През същата година броят на пренощуващите лица е по-малък от регистрирания през следващите четири години, което означава, че една част от туристите припознават дестинацията не само като място за балнеолечение, но и като среда, подходяща за пълноценен отдих. Предвид развиващата се през последните години глобална промяна в мотивацията и предпочитанията на туристите, насочена към по-кратък престой, но по-чести пътувания и търсене на по-качествени услуги (Ракаджийска, 2015), потенциалът

за развитие на туризма в общините Стрелча и Хисаря следва да се разгръща, посредством разнообразяване на предлагания туристически продукт и неговото популяризиране както в страната, така и в чужбина.

3.3. Икономически резултати от използването на настанителната база

В оценъчния аспект на туризма като икономическо дейност, развивана в районите на Стрелча и Хисаря, важна информация предоставя показателят приходи от нощувки. Следвайки положителния темп на развитие при броя на нощувките и броя на пренощуващите лица растат и постъпленията в местата за настаняване. Общата сума на приходите от нощувки в хотелите, функциониращи на територията на община Стрелча през 2017 г. възлиза на 202,5 хил. лв., като темпът на увеличение изпреварва значително реализирания при броя на нощувките – 321,7% спрямо 2010 г. Само за последните четири години приходите от нощувки са се увеличили със 69,3%.

Фиг. 6. Динамика на приходите от нощувки през периода 2010-2017 г., лв.

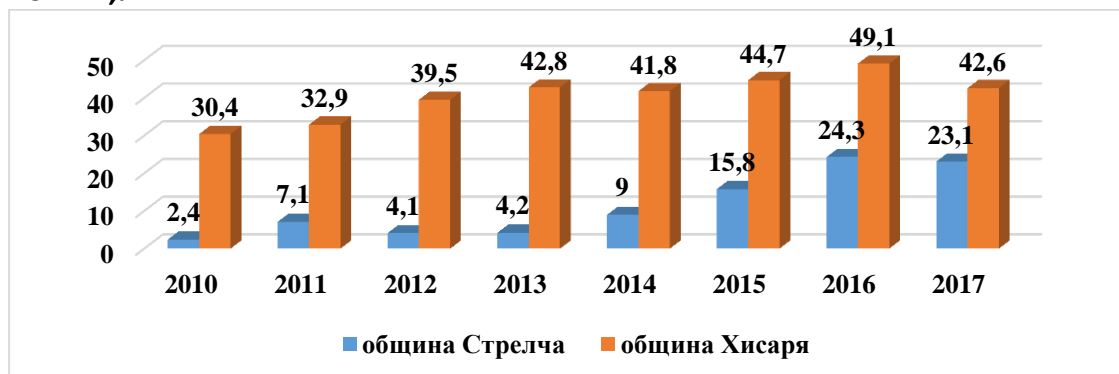
Източник: НСИ

Увеличение се наблюдава и при стойностите на показателя в община Хисаря като възходящата тенденция е по-силно изразена през годините от 2014 до 2017 г. Реализираните приходи от нощувки през последната година от изследвания период са в размер на 12 206,0 хил. лв., което е със 78,2% над размера на постъпленията, отчетени през 2010 г.

Положителен момент, в контекста на ефективното използване на настанителната база, е растящият процент на заетост на леглата, който за община Хисаря достига 49,1% през 2016 г. (фиг. 7) Приема се, че материалната база на туризма е с добра степен на експлоатация при процент на заетост над

50%. В този аспект може да се посочи, че постепенното увеличаване на степента на заетост на легловата база е показателно за повишаване икономическата ефективност от развитието на туризма, но тя все още е далеч от оптималното равнище на индикатора. Доказателство за това е и растящият брой нощувки на едно легло – от 108,9 през 2010 г. до 155,3 през 2016 г. (фиг. 8). Все пак, трябва да се отбележи отклонението от позитивния тренд, наблюдавано през 2017 г., когато процентът на използваемост на настанителната база се понижава до 42,6%, а реализираните нощувки на едно легло са с близо 18 броя по-малко от предходната година. Освен разширения капацитет на туристическата суперструктура, като брой легла, въздействие оказва и, макар и слабо, понижение в общия брой на реализираните нощувки. Преодоляването на подобни годишни колебания изисква предприемането на мерки както по отношение разширяване обхвата и повишаване качеството на предлагания туристически продукт, така по посока диверсификация на пазарите. По данни от Стратегията за развитие на туризма в община Хисаря 2017-2020 г., броят на чуждестранните туристи, посетили района през 2016 г. е 10 620, което представлява 9% от общия брой на туристите, регистрирани в средствата за подслон и местата за настаняване. Делът им в нощувките е по-висок – 22%, като отбелязва увеличение спрямо 2010 г. – 12,3%. Продължителността на престоя също е по-голяма – между 5 и 7 дни в сравнение с 2-3 дни при българските туристи. Доминиращ дял както в общия брой на чуждестранните посетители, така и в броя на нощувките традиционно заемат туристите от Израел, съответно 40% и 75%. Всичко това идва да покаже, че съществува потенциал за разширяване на туристопотока от чужбина, като усилията трябва да се насочат към популяризиране на дестинацията на по-голям брой пазари, идентифицирани с висока степен на растеж.

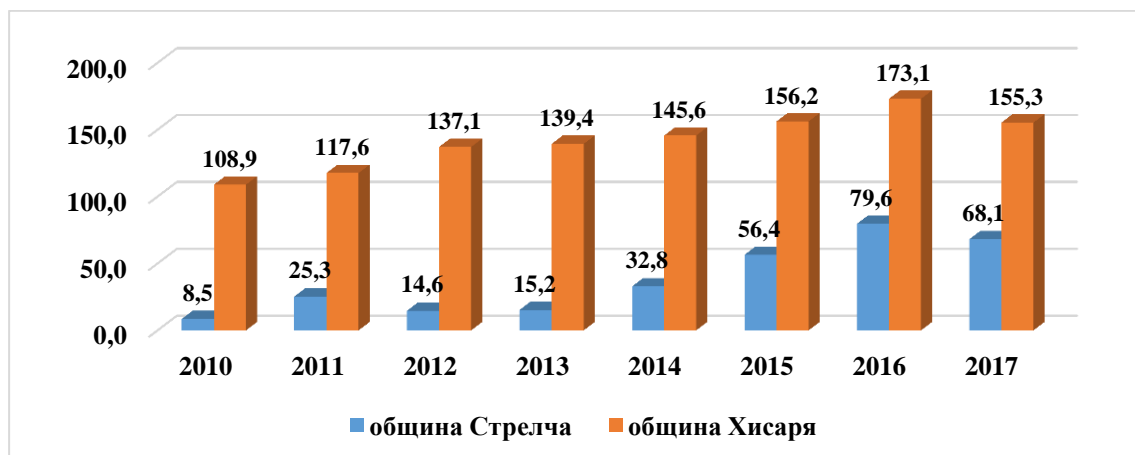
Фиг. 7. Заетост на легловата база в общините Стрелча и Хисаря през периода 2010-2017 г.,%

Източник: НСИ и собствени изчисления

Процентът на заетост на легловата база нараства и в община Стрелча, но стойностите на показателя остават значително под необходимите за постигане на ефективна експлоатация на наличните ресурси. Процентът на заетост през 2017 г. е едва 23,1%, което показва наличие на проблеми, свързани с осигуряването на равномерно натоварване през цялата година, както и трудности при поддържане на настанителната база.

Фиг. 8. Брой нощувки на едно легло

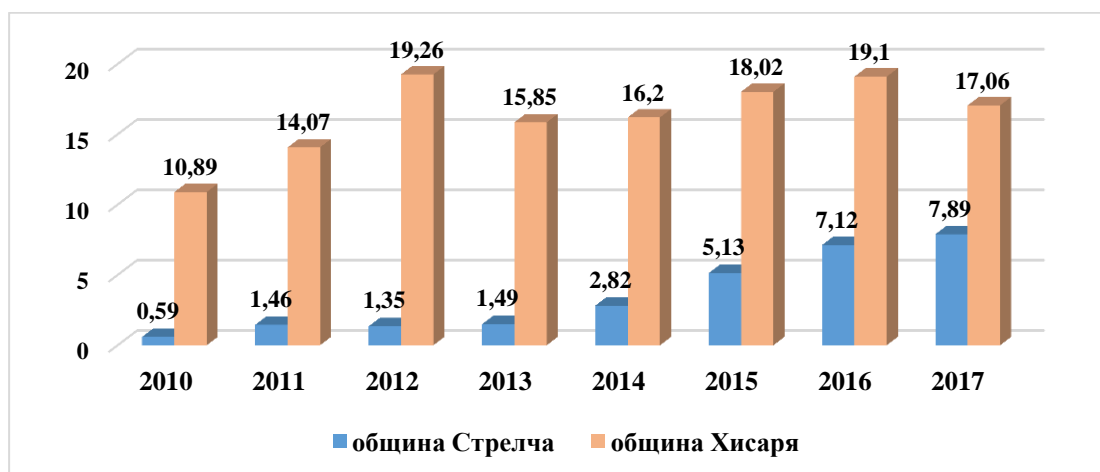

Източник: НСИ и собствени изчисления

Пътят за повишаване степента на използваемост на наличните ресурси е свързан с необходимостта от привличане на по-голям брой туристи, респективно увеличаване на техния престой. Като цяло и в двете общини по-силни са летният, пролетният и есенният сезон, докато зимният туристически сезон е по-слаб.

Местата за настаняване, функциониращи на територията на община Хисаря отчитат по-висок среден приход на едно налично легло – 17,06 лв. през 2017 г., което се дължи, както на по-голямата посещаемост, така и на по-високите цени, резултат от високата категоризация на настанителната база (фиг. 9).

Фиг. 9. Среден приход от налично легло, лв.

Източник: НСИ и собствени изчисления

Недостатъчната степен на заетост, отчетена в хотелите, развиващи дейност в община Стрелча е основната причина за ниските стойности на средния приход, реализиран от едно легло – 7,89 лв. Въпреки положителната тенденция на развитие, показваща съществен ръст през последните три години, трябва да се положат доста усилия по отношение модернизиране на настанителната база, популяризиране на дестинацията и повишаване на нейната привлекателност, с оглед нарастване както на икономическите резултати от дейността на обектите за настаняване, така и на цялостното значение на туризма за развитието на местната икономика.

По отношение на средния приход от нощувка се наблюдават по-близки стойности между двете общини, като по-високото равнище на показателя за община Хисаря се обяснява отново с по-високите цени в местата за настаняване (фиг. 10).

Фиг. 10. Среден приход от нощувка, лв.

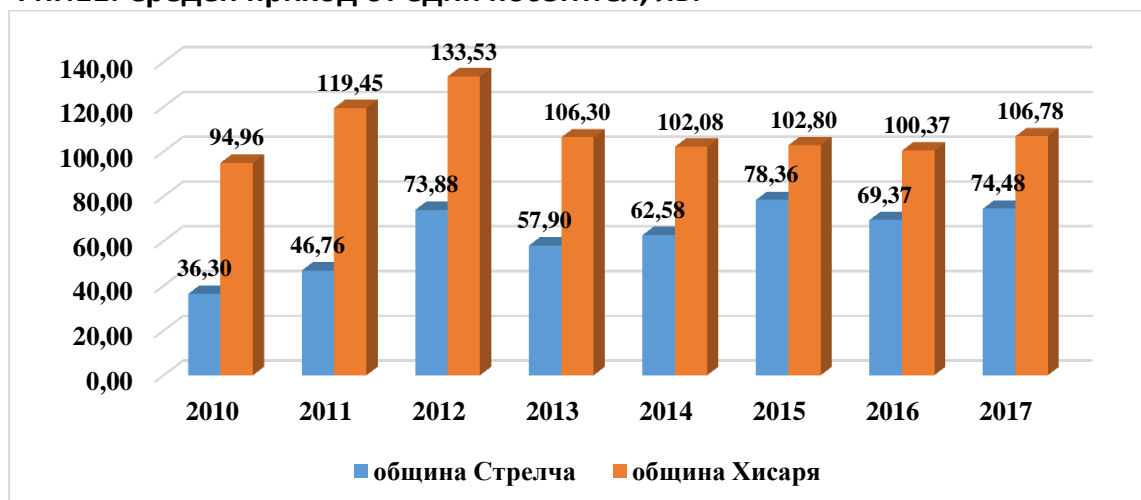

Източник: НСИ и собствени изчисления

Наблюдаваните годишни колебания в равнището на индикатора при едновременно нарастване броя на посетителите и приходите от нощувки, очертава необходимост от подобряване качеството на услугите в хотелиерството и ресторантьорството, което ще допринесе за повишаване стойността на предлагания продукт, респективно привличане на туристи с по-голяма платежоспособност.

Аналогична е ситуацията при равнището и динамиката на средния приход от един посетител. В този случай различията по отношение качеството на настанителната база и предоставяните услуги в двете общини са по-явно изразени. Средният приход на един посетител в местата за настаняване в община Хисаря възлиза на 106,78 лв. през 2017 г., докато стойността на показателя за община Стрелча е 74,48 лв. Наблюдаваните колебания в равнището на показателя през отделните години са отражение, предимно на колебанията в броя на пренощуващите лица и броя на реализираните нощувки от едно лице. В този аспект усилията следва да се насочат към повишаване продължителността на престоя на туристите.

Фиг.11. Среден приход от един посетител, лв.

Източник: НСИ и собствени изчисления

В заключение следва да се подчертае положителния тренд на развитие на туризма в общините Стрелча и Хисаря, което се отнася едновременно до повишения туристически интерес и икономическите резултати от дейността. Паралелно с това, като основна проблематична област трябва да се отбележи недостатъчната степен на икономическа ефективност от използването на настанителната база. Проблемът опира както до стабилността на туристопотока по месеци и години, така и до възможностите за повишаване продължителността на престоя на посетителите. Подобряването на този показател в дългосрочна перспектива изисква приложението на комплекс от стратегически решения и мерки по посока повишаване качеството и разнообразяване на предлагания туристически продукт, популяризиране на дестинацията и диверсифициране на пазарите.

4. Ресурсен потенциал за развитие на туризма в района на Стрелча и Хисаря

4.1. Географско положение и транспортни връзки

Географското разположение на двете общини Стрелча и Хисаря, заемащи южните склонове и подножието на централна Средна гора, благоприятства развитието на туризма. Районът попада в преходно-континенталната

климатична област на страната⁴. Характеризира се със сравнително мека и топла зима, поради условията за проникване на средиземноморски топъл въздух от юг и невъзможността за нахлуване на студените въздушни влияния от север, възпрепятствани от гористите възвишения на Стара планина и Средна гора. Средната температура през месец януари е 2°C, но под въздействието на продължително антициклонно време могат да се отчетат и температури около -10°C. Обичайно през зимните месеци се наблюдава тънка снежна покривка, която се задържа за кратко време. Пролетта настъпва сравнително рано, но е по-прохладна от есента. Средната температура през месец април е около 12°C. Географското положение и ориентацията на района определят сравнително ниските средни месечни скорости на вятъра. Лятото е приятно, умерено топло, като най-високите температури през месеците юли и август рядко превишават 34°C, което прави сезонът предпочитан от посетителите за балнеолечение, отдих и туризъм. Есента е топла и продължителна.

Характерно за района са малкото мъгливи дни – около 10-12, но краткотрайно мъгливи. Съчетани с открития на юг траен широк хоризонт са предпоставка за продължително слънчево греене. Въздухът е със средна относителна влажност около 70%. Климатичните условия на района са подходящи за развитие на туризма през всички годишни сезони. Характерът на климата, заедно с наличието на термоминерални находища, създават изключителни условия в Хисарската котловина да се развиват спортно-рекреационна и балнеолечебна дейности. Климатичните условия на района са подходящи за развитие на туризма през всички годишни сезони.

Разнородният релеф на изследваната територия също представлява уникално предимство, което може да породви интерес за посещение както сред българските, така и сред чуждестранните туристи. Теренът, в обхвата на община Стрелча е предимно хълмист с множество наклони, като надморската височина варира между 500 и 1000 м. Територията на община Хисаря се

---

⁴ Общински планове за развитие на общините Стрелча и Хисаря за периода 2014-2020 г., <http://strelcha.bg/page.php?23>, https://hisar.bg/hisar/wp-content/uploads/2014/files/OPR_HISARYA2014-2020.pdf

характеризира със средна надморска височина 350 м, като включва както склонове на Същинска Средна гора, така и равнинни местности от Горнотракийската низина. Предпоставка за съчетаване на предлаганите туристически услуги в района с планински и екстремни туризъм е близостта на връх Богдан (1604 м) и връх Алексица (1530 м).

Разположението на територията на двете общини в близост до големи градове и летища улеснява привличането, респективно достъпа на по-голям брой туристи. Разстоянието на гр. Стрелча до най-близкото летище – Пловдив е 60 км а отстоянието от магистрала „Тракия“ е 45 км. Град Хисаря се намира на 40 км от център на областта – гр. Пловдив и на 160 км от столицата на страната – гр. София. Достъпът до територията на двете общини може да се осъществи, както посредством автомобилен транспорт, където голямо предимство е близостта на автомагистрала „Тракия“ и подбалканския първокласен път - София-Карлово-Сливен, така и посредством железопътен транспорт – отклонението на линията Пловдив-Карлово. Транспортната инфраструктура на района е сравнително добра, представена основно от III-то класни и IV-то класни пътища от републиканската и междуселищната пътна мрежа. Транспортните услуги са добре развити и осигуряват връзка, както между селищата в двете общини, така и с близките населени места – Копревщица, Панагюрище, Пловдив, Пазарджик, Карлово, а също и със София.

4.2. Природни ресурси

Водни ресурси

Хидротермалните извори са отличителният белег на района. Основното термално находище в община Хисаря се състои от 22 извора. Те се отнасят към средногорската група минерални извори, възникнали преди милиони години в резултат на активна вулканична дейност. Скалите се състоят от гранити, гранитогнайси и кристалинни шисти, покрити с младотерциерни утайки и съвременни пясъчно-глинести отложения. Те са почти неразтворими, поради което водите се характеризират като слабо минерализирани термални води (0,17-0,27 g/l). По химически състав и физически свойства можем да ги определим като алкални, хипертермални, хидрокарбонатно-натриеви и

флуорни, със съдържание на радон (виж Приложение 1 за химическия състав на основните извори). Общият дебит на минералната вода от всички извори надхвърля 2800 л/минута.

Минералните извори могат да се разделят на две групи – източна и западна. Към източната група спадат изворите Кюнка, Момина баня, Парилките, Пепеляшка, Вълкови извори. Западната група обхваща изворите, съсредоточени около парк „Момина сълза“: Кюпчеза, Инджеза, Чулуджа, Хавуза, Стублата, Момина сълза, Чобанско изворче.

Подходящи са за лечение на бъбречни, жлъчни, урологични, стомашно-чревни, чернодробни и заболявания на опорно-двигателния апарат. Достъпни за туристите на град Хисаря са естествените извори „Момина баня” и „Момина сълза”. Минералният извор „Момина сълза” е символ на града⁵. Намира се в югозападния край на крепостната стена. Интерес за туристите представлява големият балнеолечебен комплекс от римско време, който е съхранен в автентичния си вид почти до покрива. Непосредствено до извора функционира минерална баня.

Сред предпочитаните места на туристите за съчетаване лечебните свойства на минералните води с пълноценния отдих са минерален плаж „Извора” и Градският минерален плаж. Първият обект се състои от плувен минерален басейн с детска част, като допълнително функционира изграден детски кът.

Градският минерален плаж предлага възможност за използване на общо 5 басейна с лечебна вода, а разположението му в близост до парк „Орфеев” позволява съчетаването на минерални бани с пълноценна разходка сред много зеленина.

Минералната вода в с. Красново, общ. Хисаря е гореща (56°C), с обща минерализация 0,33 g/l и също е подходяща за лечение на опорно-двигателния апарат, периферната нервна система, гинекологични и кожни заболявания. Минералната вода от с. Старо Железаре, общ. Хисаря се използва само за пиене и се бутилира.

---

⁵ http://www.hisarbg.com/momina_salza.aspx

Хипертермалните минерални извори (42°C) на територията на община Стрелча са с обща минерализация 0,63 g/l, като предназначението им за лечебни цели съвпада с изброените за изворите в Хисаря. Естествените извори в общината са три – Банският извор, Топлата чешма и Банчето. Предлагането на балнео и СПА услуги е организирано в Общински балнеоложки център „Минерална баня”, гр. Стрелча, който разполага със закрит басейн с минерална вода и с няколко открити басейна⁶. Туристите могат да посещават също Общински минерален плаж – Стрелча, както и оборудвания със съвременна техника за физиотерапия и ЛФК Медицински център.

Град Стрелча е разположен в живописната котловина по течението на река Стрелчанска Луда Яна, която заедно с река Калаващица формират основната част от хидроложката система на територията на общината. Като водосборен басейн река Стрелчанска луда Яна заема площ от 173 км², докато площта на водосборния басейн на река Калаващица е 186 км². Река Калаващица пресича териториите на двете съседни общини Стрелча и Хисаря, което представлява възможност за изграждане на общи еко пътеки. По течението на реката е разположено с. Мало Крушево, общ. Хисаря. Река Калаващица е десен приток на река Пясъчник, която заедно с река Пикла формира по-голямата част от водосборната площ на територията на община Хисаря. По течението на река Пясъчник е разположено с. Старосел, което обогатява възможностите за предлагане на туристически услуги в населеното място.

Освен естествените водни басейни, на територията на община Стрелча функционират 10 язовира, които се използват както за напояване, така и за зарибяване. Изградените язовири на територията на гр. Стрелча и селата Дюлево, Смилец и Блатница представляват база, върху наличието на която могат да се предлагат разнообразни туристически атракции, в допълнение на основния туристически продукт – балнео и СПА туризма.

---

⁶ <http://www.tourism.government.bg/bg/spa-destinations/6499/6510>

Природни забележителности и защитени местности

В границите на община Хисаря е известен язовир „Пясъчник“, където през 2009 г. е поставен световен рекорд за улов на 39 килограма бял амур. Язовирът се намира близо до с. Любен и е на 23 км от общинския център. Той е със статут на защитена територия за зимуване на водолюбива птица. Обектът е от международно значение, тъй като през зимата се обитава от обявените за застрашени, в глобален план видове птици - малък корморан, малка белочела гъска, червеногуша гъска и белоока потапница. По-силен интерес от страна на любителите-орнитолози може да се провокира през определени периоди на годината, когато в околностите на язовира се събират над 22 000 прелетни птици.

Съхранението на вековната букова гора и характерният ландшафт с широколистни горски и ливадни съобщества е причината за обявяване на местностите „Барикадите“ и „Чивира“ за защитени. Двете местности обхващат територии в землището на с. Старосел, общ. Хисаря, като местността „Барикадите“ се простира и на земи, влизащи в териториалния обхват на гр. Копривщица, обл. София., а местността „Чивира“ – в земи на с. Каравелово, общ. Карлово.

С най-голяма площ е защитената територия „Дъбите – Конска поляна“ – 294,7 ха, която се намира в землището на с. Кръстевич, общ. Хисаря в близост до хижа „Бунтовна“. Планинският релеф на местността, с вековни букови и дъбови гори и богатото разнообразие от растителни и животински видове, създават привлекателни условия за отдих и почивка.

Местността „Герена“ в с. Паничери, общ. Хисаря е обявена за защитена през 2007 г., заради необходимостта от опазване на гнездовата колония от сива чапла.

Условия за организиране на по-продължителен престой за любителите на планинския и еко туризъм, проявяващи интерес към флората и фауната на района, съществуват в изградените четири хижи на територията на община Хисаря. Хижа „Воден камък“ се намира на 7 км югоизточно от гр. Хисаря и е оборудвана за настаняване на 70 туриста. В противоположната посока – на

северозапад, на 6 часа път от гр. Хисаря, на билото на Същинска Средна гора е разположена хижа „Фенера“. Хижа „Бунтовна“ се намира на 3 часа път от с. Кръстевич, като оттам има пряк път за село Старосел, а също и за Копривщица. Капацитетът на сградата е 100 легла. От село Старосел съществува удобен път до хижа „Чивира“, която също е разположена на билото на планината и може да осигури подслон на 100 посетители.

Атрактивни, от гледна точка практикуването на еко и планински туризъм, са скалните образувания на територията на град Стрелча – Гарванов камък, Герекински гьол, Гораница, Киселицата, Турчанов камък, както и скалните образувания в местността Арабушка поляна и в местността Габровица⁷. Те са под закрилата на Закона за защита на природата със статут на природни забележителности от 1972 г.

4.3. Антропогенни ресурси

Наличието на минерални извори, както и благоприятното съчетание между климат и природни ресурси, осигуряващи възможности за развитие на земеделието и лова са условията привличащи заселници на териториите на Стрелча и Хисаря от дълбока древност. Находките за съществуването на праисторически селища на територията на гр. Хисаря и с. Черничево датират от V хилядолетие пр. Хр. Селищата са били изградени в южната равнинна част на Хисарската котловина.

Тракийски археологически обекти

Историческите източници и археологически разкопки сочат, че през I хил. пр. Хр. районът на община Хисаря е обитаван от тракийското племе „Беси“. Такива данни от II хил. пр. Хр. съществуват и в района на Стрелча, който е бил населен от клон на племето – Великокойлалети. На основа множеството съществуващи археологически паметници от посочената епоха, могат да бъдат обособени тематични културно-исторически туристически маршрути на

---

⁷<http://econominews.com/index.php/turizam/82-zabelezhitelnosti-v-balgariya/590-obshtina-strelcha-rezervati-zashtiteni-mestnosti-i-prirodni-zabelezhitelnosti>

територията на двете общини. По-забележителните паметници – свидетелства от тракийско време са:

Жаба могила

Представлява тракийски култов комплекс-хероон с гробница-мавзолей и светилище-храм. Жаба могила е една от най-големите могили, открити в България с диаметър 90 м и височина 20 м. Тя е и най-голямата от общо 300-те могили, установени в землището на град Стрелча. Основната част на могилата се състои от две камери (кръгла и правоъгълна) и тясно предверие, като помещенията са използвани за жилище, гробница и мавзолей на знатен тракиец. В северозападната периферия е открито светилище-храм, за което се счита, че е построено няколко десетилетия по-рано от гробницата. Светилището се състои от три помещения, разположени във формата на буквата „Г“ с обща площ 25 кв. м.

Тракийски светилища в местностите Скумсале, Кулата и Качулата

Трите светилища в района на гр. Стрелча, формират уникален мегалитен комплекс, разположен на няколко нива. Център на комплекса е светилището в местността „Скумсале“, която се намира в района между Панагюрище и Стрелча. Комплексът не заема голяма площ, като е разположен на няколко нива. Интерес представляват множеството изсечени в скалите ями и канали. В същинската част на светилището се намира скално изсечена арка, оформена от един монолит.

Светилището в местността „Кулата“ е разположено на 12 км северно от град Стрелча. Силен интерес сред посетителите предизвиква скалният трон, поставен върху две игловидни скали. Ориентацията му, както и на арката от „Скумсале“, е към изгрева на пролетното слънце. Това дава основание на археолозите да свързват мястото с провеждането на езически ритуали. На територията на комплекса се намира един от най-високите менхири в България с височина 5,80 м.

Местността „Качулата“ се намира на 7 км по посока север от град Стрелча. Представлява изолиран скалист връх, в чиято най-висока част е изправен вретеновиден монолит. Скалните обекти са разположени по начин,

който позволява в деня на лятното слънцестоене – 22 юни, през един от процепите да се вижда изгревът на слънцето⁸, което потвърждава културното значение на светилищата за древните траки.

Изключително интересен е фактът, че между трите обекта има визуална връзка и те оформят права линия⁹.

От тази епоха са и археологическите обекти в землището на с. Дюлево, общ. Стрелча – тракийско светилище на Зевс и Хера в местността „Пандурската могила“ и античното селище с акропол в местността „Равнището“¹⁰.

Тракийски архитектурен комплекс „Кози грамади“

Комплексът е ситуиран на връх „Кози грамади“ в Средна гора и се намира на 22 км от гр. Хисаря и на 20 км от с. Старосел. Състои се от древна крепост, владетелска резиденция, скални светилища, пътища, могили, некрополи и кариери за добиване на строителни материали. Комплексът е обграден от крепостна стена. Обектът е със статут на „Групов паметник от национално значение“, обявен със заповед на министъра на културата от 2012 г.

Момини камъни

Представява скален мегалит, който се намира около с. Старосел, общ. Хисаря. Известен е още под името Слънчевата врата, тъй като се състои от два големи скални къса във форма на яйце, опрени един до друг. Смята се, че процепът, който образуват, се е приемал от древните траки като вход към отвъдното.

Тракийски култов комплекс „Четиньовата могила“

Представява тракийски царски комплекс с мавзолей, като той е на големият сред откритите по българските земи до този момент. Намира се край с. Старосел, общ. Хисаря. Могилата е обградена с внушителна ограда от каменни блокове. Вътрешността на гробницата представлява огромна кръгла куполна камера с полуколони и цветни орнаменти, чийто диаметър е 4,8 м. В северната страна на храма е вкопана скална вана или цистерна за производство

---

⁸ Стрелча – свещената долина от времето на мегалитната епоха, <http://alexandradelova.blogspot.com/2016/11/blog-post.html>

⁹ Мегалитите край Стрелча пазят спомени от древността, <http://inews.bg>

¹⁰ Концепция за пространствено развитие, http://strelcha.bg/naredbi/koncepcia%20pr_razvitie.pdf

и съхранение на вино. Паметникът е сред стоте национални туристически обекта. Непосредствено под „Четиньовата могила“ се намира гробищната могила „Хоризонт“, която е единствената гробница с колонада, открита от тракийско време. Пред храма са поставени шест колони, а други четири го обграждат, образувайки правоъгълен блок.

Тракийски емпорион

Представява тракийско търговско средище от VI-IV в. пр. Хр., разположено в района на с. Кръстевич, общ. Хисаря. Разкопките са установили останки от над 80 жилищни сгради на територия над 10 000 кв м. За съществуващите търговски отношения с градовете от Древна Гърция свидетелстват намерените гръцки сребърни монети и керамика.

Кромлех (мегалитна каменна структура)

Намира се край с. Старо Железаре, общ. Хисаря. Състои се от 24 каменни стълба с височина 0,5 до 2 м и диаметър 6,7-7 м., поради което откривателят му проф. Китов го счита за своеобразен календар, използван от траките за отчитане на времето. За жалост състоянието на паметника към днешно време не е добро, поради недостатъчната устойчивост на скалната маса на влиянието на климатичните условия.

Интересен археологически обект е тракийският некропол в местността „Дъбравата“ край с. Красново, общ. Хисаря, който събира над 270 могили на сравнително малка територия¹¹. Множество тракийски могили могат да се разгледат в местностите около с. Черничево – селищна могила в местността „Манастира“, надгробни могили в местностите „Старите лозя“, „Долното селище“, „Кинлик тепе“, „Керемидака“, моголен некропол „Червените могили“ в местността „Селище“ и некропола в местността „Спасова черква“, както и могилите в местностите „Тръновица“, „Курията“, „Туплука“, „Кара осма“, „Къра“, „Камсъзова“. Останки от антични селища могат да се разгледат в местностите „Манастира“, „Долното селище“, „Сини вир“, „Търнова могила“, „Дойчинов дол“ и „Котов дол“ в землището на с. Черничево, както и на 2 км

---

¹¹ <https://selo.bg/sela/krasново>

северозападно от с. Мътеница. Интерес представлява и праисторическото селище до „Голямата могила“, намиращо се на 0,5 км западно от с. Паничери.

Римски археологически обекти

През 293 г. на територията на днешния град Хисаря е основан римския град Диоклецианополис, на името на тогавашния римски император Диоклециан. Останките от римско време формират основната част на продукта на културно-историческия туризъм в района.

Крепостна стена, Южна крепостна порта и Западна крепостна порта

Крепостната стена е дълга 2327 метра и обгражда площ от 30 ха, като височината ѝ на места достига 11 м. Изградена е в края на III в. и началото на IV в. По това време Диоклецианополис е бил третото по големина селище в провинция Тракия след Филипополис (Пловдив) и Августа Траяна (Стара Загора). Градът е бил важен административен и балнеологичен център. По протежението на стената са разположени 44 кули. Крепостната стена е имала общо четири порти, от които понастоящем могат да се видят само южната и западната порта. Южната порта носи наименованието „Камилите“, защото до началото на XX в. е била разделена, а двете ѝ части са приличали на две стоящи една срещу друга едногърби камили. Западната крепостна порта е съхранена в оригиналния си вид до наши дни и представлява единственото място от крепостната стена на древния град, където може да се види автентичната лицева зидария.

Крепостната стена в гр. Хисаря е най-добре запазената стена в Европа от времето на късната античност. Около стената и Южната порта са обособени вело- и пешеходна алея, с множество пейки и места за отдих, което създава условия за съчетаване на културно-познавателния с вело- и пешеходен туризъм. В близост до Южната порта се намира и парк „Момина сълза“, където могат да се разгледат и други археологически останки. Западната стена се намира до съвременната баня „Русалка“, което позволява съчетаването на балнео и СПА туризма с културно-историческия.

Казармен комплекс

Римските казарми са построени през втората половина на IV век. Разположени са по цялата дължина на южната крепостна стена и на част от източната. Помещенията са били пригодени за настаняване на постоянен гарнизон войска от 600 души. В момента достъпни за туристи са казармените постройки западно от южната стена.

Римска представителна обществена сграда

Сградата се намира в парк „Момина сълза” и представлява единствената римска сграда в Хисаря със запазени зидове от втори етаж. Построена е в началото на IV в. и обхваща пет големи помещения с масивна сводова конструкция.

Римски терми

Разположени близо до минералния извор „Момина сълза”. Те са от малкото известни термални римски бани в Европа и запазени на Балканския полуостров, където са били извършвани процедури и лечение с минерална вода. Разположени са на 3000 кв. м. площ. Построени са през втората половина на III в.

Амфитеатър

Амфитеатърът в гр. Хисаря е построен в края на III век и е един от трите открити амфитеатри в България, заедно с тези в София и Девня. Той се счита за най-късният известен досега амфитеатър. До приемането на християнската религия за официална в Римската империя, амфитеатърът се е използвал за организиране на гладиаторски борби, като след това предназначението му е променено в съоръжение за спортни състезания и бой с животни.

Римска жилищна сграда с открит вътрешен двор (перистил) и колонада

Сградата е типичен пример за късната римска гражданска архитектура. Построена е през втората половина на IV в. Обхваща площ от 2637 кв. м. Разположена е в близост до южната крепостна стена.

Римска гробница

Датира от IV в., като е съхранена в автентичния си вид. Намира се на 300 м. югозападно от археологическия резерват, като до нея може да се достигне

по пешеходна алея на юг от минералния извор „Момина сълза“. Състои се от стълбищен коридор и гробна камера, като камерата е изписана със стенописи, а подът е с разноцветна мозайка. Римската гробница в Хисаря е единствената открита до този момент в България гробница с подова мозайка.

Раннохристиянски базилики

Представяват паметници на раннохристиянската базиликатна архитектура, през периода IV-VI в. На територията на гр. Хисаря са установени общо 10 базилики, от които само три са експонирани и достъпни за посещение. Базилика №1 се намира западно от южната крепостна стена. Изградена е в средата на V в. и е единствената двукорабна базилика, известна досега в България. На 120 м на юг от южната порта е разположена Базилика №3, която е най-старата от трите базилики. Построена е още през втората половина на IV в., но след като бива разрушена от хуните в средата на V в. се налага да бъде построена наново, като това се случва през IV в. Според надписа на старогръцки език, открит във вътрешността ѝ, тя е посветена на Св. Стефан. Третата Базилика №8 е разположена срещу читалищния дом и датира от V в. Представява трикорабна сграда с помещение кръщелна (баптистерий), полукръгла абсида и притвор.

Разположението на стар римски кръстопът между пътищата Пловдив-Копривщица - Търново и София-Ихтиман-Хисаря дава името на с. Красново, общ. Хисаря. Край селото минава стар римски път към Хисаря, който в миналото се е наричал „Айрянска пътека“. В с. Михилци се намират останки от римската крайпътна станция „Виа Мата“.

Археологически обекти от Средновековието

Крепост „Стрелчанско кале“

Намира се на 2,5 км южно от град Стрелча, на десния бряг на река Стрелчанска луда Яна, в местността „Галата“. Крепостта е построена през IX-X в., като в момента могат да се видят останки от двойните зидове на височина 3-4 м. Около нея възниква селището „на стрелци“, което през средните векове се среща под названието Стрелъч град, Стрелец или Стрелица. Съществувала е до началото на XV в., когато Османската империя завладява българските земи.

Според народните предания, по време на Априлското въстание от 1876 г. населението на града се укрива в крепостта.

Останки от средновековни крепости съществуват и в землищата на селата Дюлево и Смилец, общ. Стрелча – в местностите „Градището“, „Каратепе“ и „Юрта“. Археологически находки от средновековни селища са установени в землищата на селата Блатница (местността „Калето“), Свобода (местностите „Градището“, „Момин скок“ и „Лещака“) и Смилец (местността „Каракастрак“).

Потенциални обекти на туристически интерес, свързан с културата и историята на района през Средновековието, са останките от съществували крепости на територията на селата от община Хисаря – с. Красново (на 5 км северозападно), с. Кръстевич (на 7 км северно и в местността „Сениз хармия“ до селото), с. Мътеница (северозападно от селото), с. Старосел (северно от селото).

Археологически музей в гр. Хисаря

Музейната сбирка в гр. Хисаря води началото си от 1933 г., когато група местни жители учредяват археологическо дружество, целящо събирането, опазването и популяризирането на богатото археологическо наследство на района¹². Сградата на музея има П-образна форма с експозиционен двор и лапидариум. Музейната експозиция отразява материалната и духовна култура, просъществувала в района на Хисаря от новокаменната епоха (V хилядолетие пр. Хр.) до Възраждането.

Други културно-исторически обекти

Както в двата града Стрелча и Хисаря, така и в повечето от селата, разположени на територията на общините, туристите могат да почувстват духа на българското Възраждане, да се запознаят с бита и традициите на населението от този период, съхранени в множество възрожденски къщи.

Като част от Музейния комплекс в гр. Стрелча е възрожденската къща на участника в Априлското въстание Бойчо Неделев. През 1960 г. къщата помещава общоисторическата музейна сбирка към читалището. В момента в нея е обособена изложбена зала, в която се организират различни

---

¹² <http://museum.hisar.bg/doc/zanas.pdf>

мероприятия и се излагат музейни експонати. Къщата на чорбаджи Нешо Грозев е реставрирана по подобие на оригинала и представлява същинската сграда на Историческия музей в Стрелча. В нея са обособени отделите „Археология“, „Българските земи XV-XIX век“ и „Художествен“, които помещават експонати, свързани с историята на района от Древността до XX век.

Архитектурни паметници от Възраждането могат да се разгледат и в гр. Хисаря, както и в селата Михилци, Ново Железаре, Паничери, Старо Железаре и Старосел.

Интересен обект за културно-познавателен туризъм е демонстрационният и изложбен център на местните традиции и занаяти – „Дом на традициите“¹³ в с. Старо Железаре, общ. Хисаря. Домът представлява красива възрожденска къща с обширен двор и пристройки. Изложените експонати – свидетелства за бита и занаятите на местните хора, обитавали района от Древността до наши дни, са обособени в отделни кътове: „Домашното огнище“, „Хлябът“, „Кът за подправки“, „Сватбата“, „Празници и ритуали“, „Кът за домашни занимания“. Освен това, в „Домът на традициите“ могат да се разгледат над 30 автентични костюма, характерни за този край, а също и тъкани черги, престилки, кърпи и модели на старинни амулети за здраве.

На териториите на двете общини са изградени редица религиозни обекти, където посетителите могат да се докоснат до духовността на местното население. Особен интерес представлява храм-паметникът „Свети Архангел Михаил“ в град Стрелча. Параклисът е построен през 1904 г. в памет на жертвите на Априлското въстание, чиито имена са изписани върху каменните плочи от двете страни на фасадата. Църквата работи всеки ден, като тържествени служби се провеждат на Архангелов ден, когато се прави и курбан за здраве.

Построената през 1464 г. Хисарска джамия се намира до Западната порта на крепостната стена в гр. Хисаря. Опожарена е по времето на Руско-турската освободителна война, като до днес е запазено само минарето.

---

¹³ <http://read-travel.eu/?page=product&lang=bg&product=154>

Църквата „Свети Димитър“ в квартал Веригово, която е паметник на културата, е най-старата в града, построена през 1845-1850 г. В нейния двор е изградено първото килийно училище в тогавашното село. В квартал „Миромир“ се намира католическият храм „Свети Петър и Павел“, издигнат през 1882 г. На следващата година е завършен строежът на църквата „Успение Богородично“, намираща се в квартал „Момина баня“. Тя е безкуполна. Обявена е за паметник на културата през 1975 г. В центъра на град Хисаря се намира православният храм „Свети Пантелеймон“, който е построен през 1889 г. Стенописите в храма пресъздават почти всички библейски истории.

От гледна точка възможностите за създаване цялостен регионален продукт на религиозния туризъм трябва да се посочат съществуващите църкви в с. Черничево – „Св. Никола“, „Св. Троица“ в с. Беловица, „Св. Димитър“ в с. Красново и Старата църква северозападно от селото, „Св. Възнесение“ в с. Михилци, „Св. Атанас“ в с. Ново Железаре, „Св. Никола“ в с. Паничери, „Св. Богородица“ в с. Старо Железаре и „Св. Неделя“ в с. Старосел.

4.4 Празници и фестивали

Празник на розата в Стрелча

Поминокът на жителите в община Стрелча е тясно свързан с производството на розово масло, което се развива като икономическа дейност в годините след Освобождението на България. Днес районът на общината е най-големият за розопроизводство, разполагащ с две дестилерии за производство на розови продукти. Традиционният празник на розата се провежда за първи път през 1996 г. и оттогава става ежегоден. Състои се в последната събота от месец май. Програмата на празника включва три основни етапа¹⁴:

- розобер – предоставя се възможност на гостите да наблюдават, както и сами да участват в розобера, под звуците на народни песни, изпълнявани от фолклорни групи;

---

¹⁴ <http://strelcha.bg/page.php?166>

- посещение на розоварна, където се представя процесът на производство на розово масло;
- избор на Царица на розата.

В рамките на фестивала се предлага разнообразна художествена програма.

Празник на розата се чества и в с. Старосел, общ. Хисаря.

Празник на град Стрелча

Провежда се ежегодно на 2 август в чест на Св. Илия. Възпроизвеждат се автентични фолклорни традиции, организират се традиционни борби и концерти.

Тодоровден

Празникът е характерен за района. Отличава се с провежданите гонки и избор на най-хубав кон. Кушията – надбягване с коне се организира и в с. Паничери и в с. Красново, общ. Хисаря.

Ден на лозята и виното „Св. Трифон Зарезан“

Празникът се чества ежегодно на 14 февруари в селата Смилец, Блатница и Свобода.

Празник на гроздобера се организира и във винарска изба “Старосел” в с. Старосел, общ. Хисаря.

Еньовден

Организира се в „Дома на традициите” в с. Старо Железаре, общ. Хисаря.

Международен фестивал „Виа Траяна“ в гр. Хисаря

През последните три години гр. Хисаря се утвърди като културно средище, провеждайки Международен фестивал на изкуствата „Виа Траяна“. Събитието се организира в няколко последователни дни обикновено в края на месец март – началото на месец април. Културната програма включва фолклорен фестивал, който събира самодейци от цялата страна, както и изложение на произведенията на майстори-занаятчии на „Улицата на занаятите“.

Балкански шампионат по фолклор „Жива вода“

Организира се по време на празниците на града в началото на м. юни. Провежда се ежегодно в рамките на четири дни, като събира участници от България и балканските страни. В рамките на шампионата се представят произведения на автентичния и обработен български фолклор. Основната програма е съпътствана от културни изложби.

Младежки конкурси и артфестивали

Четири поредни години в гр. Хисаря се провежда Националният младежки конкурс за популярна песен „Петнадесет лалета“ за българска музика и песни на Мими Иванова и Развигор Попов. Конкурсът събира младежи от цялата страна¹⁵.

Традиционно община Хисаря е средище за организиране на различни местни фолклорни празници и ритуали, възстановки и спектакли, посветени на кръгли годишнини от Априлското въстание, езически ритуали като „Празник на слънцето“, пролетното и есенно равноденствие и др. Самодейно творчество развиват множество фолклорни състави, автентични певчевски групи и театрални формации, чиято дейност се подпомага от работещите читалища в общината¹⁶: Читалище „Иван Вазов“ в град Хисаря, което е с над стогодишна история, НЧ „Н. Й. Вапцаров – 1927 г.“ в кв. „Момина баня“, НЧ „Искра – 1938 г.“ в кв. „Миромир“, НЧ „Антон Билкин – 1929 г.“ в кв. „Веригово“, НЧ „Тодор Д. Пашкулов – 1928 г.“ в с. Старо Железаре, НЧ „Ечо Неделев – 1931 г.“ в с. Черничево, НЧ „Отец Паисий – 1926 г.“ в с. Красново, НЧ „Л. Каравелов – 1910 г.“ в с. Беловица, НЧ „Светлина – 1938 г.“ в с. Мало Крушево, НЧ „Страхил – 1903 г.“ в с. Кръстевич, НЧ „Хр. Ботев – 1925 г.“ в с. Михилци, НЧ „Н. Й. Вапцаров – 1928 г.“ в с. Ново Железаре, НЧ „Соколов – 1919 г.“ в с. Паничери и НЧ „Гео Милев – 1907 г.“ в с. Старосел.

Най-голямото читалище, развиващо дейност на територията на община Стрелча, е НЧ „Просвещение 1871“ в гр. Стрелча. Читалището разполага с детски отдел, отдел за възрастни, репетиционна зала, конферентна зала и

---

¹⁵ Стратегия за развитие на туризма в община Хисаря 2017-2020 г.

¹⁶ <https://hisar.bg/hisar/култура-и-образование/читалища>

театрален салон. Освен него в общината работят и НЧ „Зора 1928 г.“ – с. Дюлево, НЧ „Г. Михайлов – Силата 1908“ – с. Смилец, НЧ „Фар – 1937“ – с. Свобода, НЧ „Отец Паисий – 1936 г.“ – с. Блатница. Наличието на голям брой културни средища, функциониращи в двете общини, формира потенциал за разнообразяване на събитийния календар и организиране на богата съвместна културна програма в допълнение на предлаганите туристически атракции.

Възможности за разнообразяване престоя на туристите предлагат конната база „Ездул“, в близост до гр. Хисаря, и игрището „Пейнтбоул Батъл фиилд“, разположено в южната част на Хисаря. Конната база разполага с 25 коня. Услугите, които се предлагат са езда с водач след природата и езда в манеж с инструктор. Игрището за пейнтбоул се намира в кавакова горичка на територия от 6000 кв. м. Оградено е със защитна мрежа и разполага с 35 укрития.

За предлагане на туристически услуги с цел развитие на спортен туризъм в община Хисаря могат да се използват функциониращите 8 открити и 4 закрити плувни басейни, както и 8 фитнес зали и 2 тенис корта, обособени в хотелската и лечебно-възстановителната база. Спортният комплекс на общинската спортна база се състои от открит стадион, тренировъчно игрище, две спортни площадки, плуven комплекс с два плувни басейна, баскетболно игрище и тенис корт. Посетителите на града могат да се възползват и от велоалеята с маршрут за велотуризъм, както и да наблюдават състезания по мотокрос на създадената с тази цел мотописта.

Спортни развлечения предлагат и стадион „Градски“ в гр. Стрелча, открития и закритите басейни, минифутболното игрище, фитнес залата в Градската минерална баня, както и многофункционалната спортна площадка в квартал „Господа“¹⁷.

Анализът на ресурсния потенциал в района на двете общини Стрелча и Хисаря показва, че това е територия, богата на природни забележителности, археологически и религиозни обекти и места, съхраняващи традициите,

---

¹⁷ Стратегия за развитие на физическото възпитание и спорта в община Стрелча за периода 2016-2020 г., <http://www.strelcha.bg/page.php?203>

обичаите и фолклора на местното население. Съществуват редица възможности за разнообразяване на предлаганите туристически услуги, както и за формиране на цялостен регионален туристически продукт, на чиято основа да се позиционира дестинацията, едновременно на българския и на международния пазар. В същото време, въпреки че всяка община разполага със собствен туристически-информационен център, предимствата на района не се популяризират в достатъчна степен, която да привлече туристическия интерес, осигурявайки по-многоброен и постоянен туристопоток. Развитието на туризма като икономически жизнеспособна дейност е свързано с разработването и приложението на подходящи методи и средства за валоризация на богатото културно-историческо наследство и уникалната природа, съхранявайки ги в естествения им вид за бъдещите поколения.

5. SWOT анализ на потенциала за развитие на туризма в района на Стрелча и Хисаря

В таблица 14 са систематизирани основните силни и слаби страни, възможностите и заплахите пред развитието на туризма във всичките му разновидности, като една от основните икономически дейности, с потенциал за растеж на територията на общините Стрелча и Хисаря.

Таблица 14: Силни и слаби страни, възможности и заплахи пред развитието на туризма в района на Стрелча и Хисаря

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<ul style="list-style-type: none"> - благоприятно географско положение и добри транспортни връзки; - наличие на минерални извори; - планински релеф и разнообразна растителност; - преходно-континентален климат, позволяващ развитие на туризма през цялата година; - подходящи условия за лов и риболов; - функциониращи хижи, позволяващи организиране на туристически преходи в Средна гора и практикуване на планински и еко - туризъм; - множество археологически обекти и предмети, голяма част от тях достъпни за посещения; 	<ul style="list-style-type: none"> - концентрация на настанителната база почти изцяло в двата града-центрове на общините Стрелча и Хисаря; - висок дял на средствата за подслон и местата за настаняване с ниска степен на категоризация, особено в община Стрелча; - ниска степен на заетост на легловата база в община Стрелча; - преобладаващ дял на българските туристи; - липса на добре изградена информационна мрежа; - слаба степен на популяризиране на дестинациите, особено на международните пазари; - слабо развитие на допълващите

<ul style="list-style-type: none"> - богато културно-историческо наследство от Възражданската епоха, реликви и паметници – свидетелства от участието на населението в освободителното движение; - оборудвана база от средства за подслон и места за настаняване; - градовете Хисаря и Стрелча са утвърдени дестинации за балнеоложки и СПА туризъм; - положителна динамика в развитието на туризма в двете общини през последните осем години – растящ брой посетители, респективно приходи от нощувки; - съхранен фолклор, традиции и обичаи; - развито розопроизводство в община Стрелча; - развито лозарство и винарство в община Хисаря; - изграден хотелски комплекс за предлагане на винен и СПА туризъм в с. Старосел, общ. Хисаря; - наличие на конферентни зали в хотелите и лечебно-възстановителните заведения, които създават условия за провеждане на конгреси, семинари и делови срещи. 	<ul style="list-style-type: none"> туристически услуги и атракции; - някои от археологическите обекти, разположени в землищата на селата на двете общини не са в добро състояние, дори се рушат под въздействието на климатичните условия; - част от спортните съоръжения и площадки, в обхвата на двете общини, не са във вид, който да отговаря на съвременните изисквания за условия на спорт и рекреация; - недостиг на квалифицирани кадри за работа в сферата на туризма и услугите, поради застаряващото население и ниската степен на образование; - необходимост от спазване на нормативните ограничения за развитие на туризма в защитените територии;
<p>Общо: 16</p>	<p>Общо:11</p>
<p>ВЪЗМОЖНОСТИ</p>	<p>ЗАПЛАХИ</p>
<ul style="list-style-type: none"> - разширяване, реконструкция и модернизация на настанителната база, използвайки средства по линия на европейските фондове; - възможности за подобряване на туристическата инфраструктура; - реставриране на наличните стари къщи в селата в автентичния им вид; - обучение на кадри с цел подобряване качеството на обслужване и услугите; - формиране и позициониране на комплексен туристически продукт, интегриран между двете общини; - предлагане на регионални тематични туристически продукти на културно-историческия туризъм, на основа тракийското наследство в двете общини, римските обекти или обектите от Възраждането; - разработване и предлагане на туристически маршрути за еко- и планински туризъм; 	<ul style="list-style-type: none"> - недостиг на финансови средства за поддържане обектите на културно-историческото наследство; - влошаване на възрастовата структура на работната сила при продължаващи процеси на застаряване на населението и емиграцията на младите хора, което ще доведе до дефицит на работна ръка; - недостиг на квалифицирани кадри в туризма; - липса на интерес за инвестиране в сферата на туризма; - влошаване качеството на околната среда; - промени в международната политическа и икономическа среда, които могат да предизвикат свиване на туристическия пазар; - силна конкуренция на вътрешния пазар.

<ul style="list-style-type: none"> - подобряване състоянието на съществуващата, разширяване и модернизиране на спортната база; - стимулиране съхранението на традиционните занаяти, местната кухня и бит; - поддържане и съхраняване на културно-историческото наследство; - подобряване на маркетинга, рекламата и промоцията на туристическите продукти и дестинации. 	
Общо:11	Общо:7

Резултатите от SWOT анализа показват наличието на множество силни страни, определящи основата за развитие на туризма в района на общините Стрелча и Хисаря. Изследваната територия разполага със сериозен ресурсен потенциал, изразен най-вече в природното богатство на термалните извори, живописните местности и разнообразната флора и фауна, многобройните археологически обекти и артефакти от Древността и Средновековието. Изградената настанителна база покрива в голяма степен предпочитанията на туристите, като непрекъснато се разширява и обновява. Развитието на туризма е сред приоритетните цели, заложи в стратегическите планове и на двете общини, а ползотворното сътрудничество между бизнеса и държавната администрация допринася за привличането на все по-голям брой туристи и увеличението на постъпленията от дейността.

Индикатор за съществуващи слабости, във връзка с търсенето на туристически услуги, е ниската степен на заетост на легловата база, особено силно изразена в община Стрелча. Причините се свеждат до:

- трудности, свързани с позиционирането и популяризирането на дестинациите – те са разпознаваеми предимно като места, подходящи за здравен туризъм и балнеолечение и основната маса от посетители са именно лица със здравословни проблеми от различно естество;
- двете общини са обект на вътрешен туризъм - българските туристи формират около 90% от туристическия поток, което показва, че района на

Стрелча и Хисаря не е достатъчно познат и атрактивен извън границите на държавата ни;

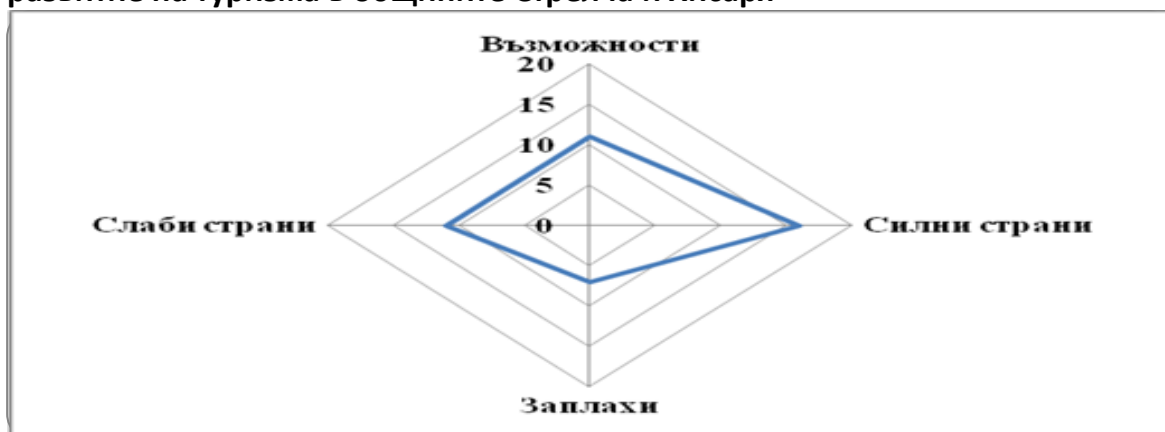
- общините Стрелча и Хисаря се утвърждават като дестинации за уикенд туризъм и за краткотрайни посещения с познавателна цел – кратката продължителност на престоя между две и три нощувки, показва недостиг на достатъчно атракции, които да провокират интерес и желание за удължаване на посещението или пристигане с цел ваканционен отдих;

- недостатъчно добре изградена туристическа инфраструктура – част от обектите и съоръженията за спортни занимания не са модернизирани; някои от обектите, представляващи интерес за туристите са с ограничен достъп, поради недостиг на персонал, който да се ангажира с предлагане на услугите;

- проблеми, свързани с качеството на предлаганите услуги.

Получените резултати от извършения SWOT анализ показват, че сумарно силните страни и възможностите, изразяващи предимно вътрешните фактори, т.е. потенциала за развитие на туризма, превишават общата сума на слабостите и заплахите (фиг. 12). Откритите проблеми, наред с възможното проявление на вътрешни и външни неблагоприятни явления, са преодолимо препятствие пред разгръщане потенциала за развитие на туризма. Като цяло, наблюдаваните тенденции на развитие на туризма очертават положителна динамика и в двете общини, което наред с наличните, разнородни по своята същност ресурси, е добра основа за генериране на растеж в близка перспектива.

Фиг. 12 Обобщени резултати от извършения SWOT анализ на потенциала за развитие на туризма в общините Стрелча и Хисаря

Източник: собствена

Целенасоченото управление на комплекса от силни страни по посока, реализацията на очертаните възможности ще определя развитието на туризма в районите на Стрелча и Хисаря през следващите години. В този аспект съществува необходимост от повишаване на предприемаческата инициатива, което може да се осъществи посредством съвместни усилия между администрациите на двете общини и местния бизнес. В основата на предлагането е подобряването и разнообразяването на туристическия продукт, посредством валоризацията на съществуващото културно-историческо наследство. Разширяването на обхвата на туристическите услуги е свързано със създаването на разнообразни атракциони, които да удовлетворяват интересите на посетителите от различни възрастови групи и произход.

6. Стратегически насоки за реализация на потенциала за развитие на туризма в районите на Стрелча и Хисаря

Реализацията на съществуващия ресурсен потенциал и постигането на устойчиво развитие на туризма в общините Стрелча и Хисаря е свързано с приложението на комплекс от мерки в следните направления:

Подобряване на туристическата инфраструктура и суперструктура, както и на цялостната инфраструктура на района

Промотирането на района на Стрелча и Хисаря като привлекателна туристическа дестинация, е свързано с подобряване условията, в които туристите могат да организират престоя си. На първо място усилията трябва да се насочат към разширяване на настанителната база в населените места, извън двата града - общински центрове. Тенденциите в глобалното и национално развитие на туризма показват нарастване на търсенето на по-малки места за настаняване, като автентични семейни хотели и къщи за гости. Много от населените места в двете общини разполагат със жилищен ресурс, който може да се преустрои за целите на туризма. Повишаването на категоризацията на местата за настаняване също е важна мярка в посока на привличане на посетители с по-голяма платежоспособност и с предпочитания към лукса. Според данните от анализа на туристическия пазар в България, посочени в Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република

България 2014-2030 г.¹⁸, най-много нощувки през целия туристически сезон се реализират във висококатегорийните места за настаняване, което показва, че наличието на настанителна база в категориите с 4 звезди и 5 звезди е предпоставка за постигането на по-равномерна заетост на легловата база.

Подобряването на базовата инфраструктура в селата е от изключително значение, следвайки целите за увеличаване на туристическия поток, като това включва: рехабилитация на пътищата от междуселищната мрежа, подобряване на комуникационните услуги в населените места (предимно мобилни връзки и интернет), насърчаване използването на възобновяеми енергийни източници, осигуряване на здравни и комунално-битови услуги, повишаване степента на сигурност.

Поддържането и улесняването достъпа до съществуващите туристически обекти е важна част от стратегическите решения в областта на подобряване на туристическата инфраструктура. Част от мерките в този аспект следва да се насочат към повишаване степента на информационното осигуряване, чрез поставяне на указателни табели и др. материали, насочващи туристите към местонахождението на обектите.

Разнообразяване на предлаганите туристически продукти и услуги

Балнео и Спа туризмът са основата на предлагания туристически продукт в районите на Стрелча и Хисаря. Като дестинация за здравен туризъм, двете общини привличат предимно български посетители, като голямата част от тях са на възраст над 50 г. По отношение на чуждестранните пазари, конкретно за Хисаря, доминиращ е делът на туристите от Израел, докато в Стрелча няма почти никакви чуждестранни туристи. Това показва, че тези дестинации не са достатъчно познати и известни на международния пазар. Открояването им в съзнанието както на българските, така и на чуждестранните туристи налага развитието на туристическия продукт по посока на неговата диверсификация, с акцент върху уникални обекти, ресурси, атрактивни маршрути и т.н. Здравният туризъм (балнео, уелнес и СПА) е сред най-практикуваните видове

---

¹⁸<http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/strategicheski-dokumenti/aktualizirana-nacionalna-strategiya-za-ustoychivo-razvitie-na>

специализиран туризъм от българските туристи¹⁹. Проучванията в страната показват, че за целевата група ползватели на този вид туризъм, е подходящо съчетаването с еко, културен и ловен туризъм²⁰. Териториите на двете общини разполагат с ресурсен потенциал за развитието на посочените видове туристически услуги както като допълващи към основния туристически продукт, така и като обособени самостоятелни туристически продукти. Стратегическите действия и мерки, свързани с разнообразяването на туристическите продукти и услуги трябва да са съобразени с тенденцията на нарастващо търсене на българския пазар на т.нар. устойчив туризъм – свързан с природата и екологичния начин на живот. Създаването на атракциони, с цел практикуване на спорт, приключенски и екстремен туризъм е механизъм за удовлетворяване на интересите, респективно привличане на млади хора. Характерно за чуждестранните туристи, посещаващи България е стремежът към съчетаване на различни видове специализиран туризъм по време на престоя си, като водещо е търсенето на чиста природа, благоприятен климат и възможности за разглеждане на забележителности. Като съчетание с най-голям потенциал за развитие се оформя това межкултурен и друг вид туризъм²¹. В този аспект, през следващите години акцентът трябва да се постави както върху диверсификацията на основния туристически продукт, така и по отношение на разработването и предлагането на тематични туристически продукти.

Повишаване качеството на предлаганите продукти и услуги

Освен цените, условията за настаняване и качеството на обслужването са сред водещите фактори при избор на дестинация, както за чуждестранните, така и за българските туристи. Ключов елемент за повишаване качеството на предлаганите услуги е осигуряването на квалифициран персонал. Създаването на условия за подобряване на чуждоезиковото обучение и натрупване на

---

¹⁹ Yancheva, K., 2017. Exploring the applications of ancient and modern recreational methods in spa and wellness tourism, International Scientific Conference “Contemporary Tourism- Traditions and Innovations”, 19-21 October 2017, Sofia, St. Kliment Ohridski University Press, I p. 426-443

²⁰<http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/strategicheski-dokumenti/aktualizirana-nacionalna-strategiya-za-ustoychivo-razvitie-na>

²¹<http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/strategicheski-dokumenti/aktualizirana-nacionalna-strategiya-za-ustoychivo-razvitie-na>

специализирани знания по ресторантьорство и хотелиерство сред местното население е основна мярка в стремежа за повишаване разпознаваемостта на дестинацията и позиционирането ѝ в сегмента на туристите с по-големи платажни възможности. Предлагането на по-качествени услуги, освен с чисто личностните характеристики на човешкия фактор – квалификация, експертни възможности, практически опит, висока култура и обноски, общителност, вежливост, почтеност, отзивчивост, е свързано и с повишаване на мотивацията на заетия обслужващ персонал. В този смисъл е необходимо приложението на мерки за стимулиране привличането на млади и квалифицирани хора, посредством осигуряване на атрактивно заплащане и допълнителни стимули, като възможности за повишаване на квалификацията, кариерно израстване, облекчени условия при ползване на хотелската база за отдих и почивка от персонала и др.

Разнообразяването на предлаганите услуги в местата за настаняване, като детски кът, спортни зали и съоръжения за спортуване и др., също е важен механизъм за привличане на туристите и удължаване на престоя им.

Обогатяване на културната програма и разработване на регионален културен календар

Организирането на празници, фестивали и други тематични събития представлява възможност за привличане на по-голям брой туристи и разнообразяване престоя на почиващите. Силна страна и на двете общини Стрелча и Хисаря е многообразието от културни събития, действащите фолклорни и театрални състави и т.н. Това е предпоставка за интегриране усилията на двете администрации по отношение на съставяне на общ културен календар, който да осигурява атракции едновременно през периодите с най-голяма интензивност на посещаемостта и през тези, когато се наблюдава спад в туристопотока. Районът на Стрелча и Хисаря разполага с ресурсен потенциал за организиране на тематични фестивали и празници, свързани с културно-историческото наследство, с древните ритуали и обичаи, с религията, виното, фолклора и традиционните занаяти.

Подобряване на маркетинга и популяризирането на дестинацията

В община Хисаря започва първото организирано балнеолечение у нас още в далечната 1882 г., когато Правителството на Източна Румелия издава „Правилник за експлоатация на Хисарските бани“²². Град Стрелча е обявен за курорт с национално значение през 1969 г. Въпреки съществуващите традиции в двете общини по отношение развитието на балнео и СПА туризма, проблематична област като цяло за позиционирането на българските курортни селища от този тип на международния пазар е слабата им степен на разпознаваемост като дестинации. В този аспект Министерство на туризма полага значителни усилия, обособявайки и рекламирайки общо седем балнео и СПА дестинации на територията на България. Понастоящем градовете Стрелча и Хисаря и с. Красново са част от **Средногорската балнео и СПА дестинация (Води и рози за царе)**, която обхваща следния маршрут: Панагюрище – Баня (Панагюрско) – Стрелча – Красново – Хисар – Баня (Карловско) – Павел баня – Овощник (Казанлък) – Ягода (Мъглиж).²³ В момента районите на двете общини се популяризират най-вече под посочения бранд, но като част от региона на Средна гора от дестинациите за здравен туризъм.

В аспекта на повишаване на популярността на териториите на двете общини, важна мярка е позиционирането им като обща туристическа дестинация²⁴, обединяваща цялата съвкупност от природни, културно-исторически и антропогенни ресурси, на чиято основа да се създаде и предложи комплексен регионален туристически продукт. Спецификата на продукта откроява, в съзнанието на туристите, обособената територия като мястото, на което се предоставят уникални туристически услуги, ползвани от посетителите по време на пътуването или на престоя им. Изграждането на имидж на дестинацията и постигането на гъвкавост към променящата се среда изисква солидно информационно обезпечаване, свързано с организирането и

---

²² Григорова, З. 2016. Диверсификация на туристическия продукт – община Хисар, Том III Икономика и туризъм (Икономика, демография, туризъм), Юбилейна национална научна конференция с международно участие „Традиции, посоки, предизвикателства“, Смолян 19-21 октомври 2012, Издателство ПУ „Паисий Хилендарски“, филиал – Смолян, 116-127.

²³ <http://www.tourism.government.bg/spa-destinations/6499>

²⁴ Великова, Е. 2017. Тенденции при планирането и изграждането на туристическите дестинации, Недвижими имоти & бизнес, Том I (1), 42-54.

провеждането на проучвания, на чиято основа да се определят настъпващите промени в търсенето на туристите.

Подобряването на маркетинга и рекламата на района изисква приложение на съвременни методи и технологии. Дигитализацията на туристическия продукт е свързана с подобряване на съществуващите и създаване на нови интернет сайтове, които да съдържат по-детайлна и актуална информация за туристическите обекти, атракциони и маршрути в населените места, както и данни за настанителната база. Подготовката и разпространението на информационни брошури на различни езици, разработването на туристически пътеводители, както и участието на национални и международни туристически изложения, провеждането на комуникационни кампании са сред водещите механизми за повишаване популярността на района. Като подходяща мярка в тази посока може да се предложи изграждането на единен бранд и разработването на стратегически маркетингов план за неговото налагане. В случая на двете общини, брандът може да се опира на съчетанието между продукта на здравния туризъм с екологичния и културно-познавателния.

Институционално развитие и сътрудничество

Важна роля за формирането на обща туристическа идентичност има сътрудничеството между двете общини, което може да се изразява в съставянето и реализирането на съвместни стратегически и програмни документи в сферата на туризма. Изграждането на туристически сдружения, едновременно с интегрирането на дейността на заинтересованите стопански субекти от двата района също представлява подходящ модел за укрепване на институционалното сътрудничество на местно ниво. От гледна точка на подобряване съвместния маркетинг и рекламата на туристическата дестинация е възможно прилагането на клъстерен подход, при който да се обединят усилията на субектите, предлагащи туристически продукти и услуги. Като пример в това отношение може да се посочи съвместната реклама, при която всеки доставчик може да рекламира останалите.

Приложение 1 Основни показатели на най-използваните минерални извори в курорта Хисаря

Източник	Някой показатели										
	Тос	Минер-Ализиция g/l	Радон нанокюри/l	рН	Mg/l						
					Хлорид	Сулфат	Хидрокарбонат	Натрий	Калий	Магнезий	Метасилициева киселина
Каптаж: Момина баня	46	0,23	20	8,9	8	27	91	58	4	следи	39
Каптаж Момина сълза	47	0,29	2	8,2	15	30	94	63	7	следи	56
Сондаж No. 1	46	0,23	10	9	8	29	89	58	4	следи	39
Сондаж No. 7	52	0,25	4	8,9	8	26	88	58	3	следи	61
Сондаж No. 3	51	0,26	3	9,1	8	26	89	57	3	следи	61
Сондаж No. 4	51	0,24	3	8,6	7	22	100	56	4	следи	50
Сондаж No. 5	50	0,24	12	8,9	7	26	92	57	4	следи	39
Сондаж No. 6	51	0,24	4	9	6	22	100	62	3	следи	43
Каптаж „Парилките“	46	0,24	3	9	10	28	73	57	5	следи	50
Каптаж „Инджеза“	41	0,32	4	7,9	32	35	112	46	5	следи	60
Каптаж „Хавуза	47	0,28	4	8,7	15	29	93	62	8	следи	50
Каптаж „Чулуджа“	48	0,24	3	8,3	14	28	88	56	6	следи	42
Каптаж „Чаир баня“	44	0,23	4	9	8	27	76	55	2	следи	51

Източник: Маджаров (2018)

Приложение 2. Туристически екопътеки в района на град Стрелча

1. „Банчето – Жаба могила – местност Липите“. Обща дължина на пътеката е 3479 м. , като преминава през живописни местности. Разположена е в равнинен терен. Тя започва в южната част на Стрелча – движи се в посока юг – югоизток , преминавайки през Жаба могила – уникална тракийска гробница и достига до крайната точка – местността „Липите“ в непосредствена близост до река Стрелчанска Луда Яна. Пътеката може да бъде използвана както от велосипедисти, така и от пешеходци.

2. „Местност Ненчовец – Пионерски лагер“. Маршрутът е с дължина 6,8 км., начална точка местността Ненчовец при надморска височина 730 м. Пътеката започва с изкачване до връх Ненчовец и продължава в северна посока по съществуващ горски път през прохладна букова гора. След продължително изкачване се стига до просторните ливади на връх Вълк, откъдето се открива внушителна 360 градусова панорама. По цялото трасе има места за почивка с маси и беседки. Последната точка е местността Пионерски лагер намираща се на 1150 м надморска височина.

3. „Природни скални образувания – местност Скумсале“. Общата дължина на пътеката е 2200 м. при надморска височина между 780 и 865 м. Пътеката започва западно от асфалтов път между Стрелча и Копривщица, движи се в посока запад-северозапад и достига до крайна точка - природните скални образувания в местността „Скумсале“. Пътеката може да се използва както от пешеходци така и от велосипедисти. В близост до маршрута се намира скалното тракийско светилище „Скумсале“.

4. „Стрелча – язовир „Калаващица – местност „Чобанка“. Маршрутът е с дължина 10,8 км, с начална точка Стрелча при надморска височина 517 м. Трасето преминава по съществуващ горски път, през местностите Огледалото, Дъбравата, Церовите попски гори докато се стигне до язовир Калаващица. Трасето заобикаля язовира от север и продължава в направление изток-североизток, където е разположено място за почивка. Следват местностите Юрта и Чобанка, а крайна точка е местността Ненчовец с надморска височина 730 м.

5. „Киселицата – Кула“. Общата дължина на пътеката е 2412 м с надморска височина между 750 и 950 м. Пътеката започва източно от асфалтов път между Стрелча и Копривщица, движи се в посока изток-североизток в живописна горска местност и достига до крайната точка – местността Кулата, където се намира тракийско светилище и туристически заслон. Втората част на пътеката може да се използва за екстремен велотуризм.

6. „Стрелча – Марков камък – язовир Чирешката“. Обща дължина на пътеката е 4173 м. с начало западния край на града, преминава през местността Марков камък, където туристическата пътека се разделя на две – едната част води до язовирната стена, а другата до пространство за отдих и почивка. Маршрутът е комбиниран – велосипеден и пешеходен.

7. „Стрелча – местността Огледалото – местността Черешата“. Маршрутът е с дължина от 8,5 км при надморска височина 616 м. Трасето започва с изкачване до местността „Белотруп“, като преминава покрай полета от маслодайни рози, както и през местностите Оцетковец и Турчинов камък. През няколко дерета се стига до местността „Черешата“, където също има кътове за отмора с пейки, маси и беседки. Крайната точка на маршрута е местността Ненчовец с надморска височина 730 м.

ТРЕТА ГЛАВА

ИЗСЛЕДВАНЕ ПОТЕНЦИАЛА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ ПОСРЕДСТВОМ ТУРИЗМА

доц. д-р Божидар Иванов

1. Методология за изпълнение на изследването

Изследването на потенциала за развитие на туризма в района на Хисаря и Стрелча е направено по няколко направления, като целта е да се види как се развива туристическият сектор в разглежданите райони през последните години. Прилаганият I-DAD модел, който е избран да бъде използван при провеждането на изследването стъпва на 4 основни елемента и ключови фази. За това доколко този модел е работещ в случая на разглежданите 2 общини се съди на базата на резултатите, които се получават по основни показатели. Тези показатели са броят на посетителите, изменението на туристите през годините, броят на нощувките, продължителност на престоя, посещения по различни обекти и туристическия интерес. Всичко това представлява една голяма част от резултата от предлагането на туристически продукти на територията на 2-та района, като от тези изследвания на резултатите може да се съди за това доколко успешно са използвани туристическите ресурси, дали направените дейности и предпоставки са изпълнени и какви са възможностите за по-нататъшен ръст и увеличение.

Анализът, който се прави е чрез използване на първични синтетични показатели, такива каквито са например коефициент на средна продължителност на престоя, както и на производни показатели като клъстерна концентрация, вида на клъстерната концентрация и изследване на валентните връзки между туристическите обекти и забележителности. По отношение на първичните синтетични показатели, за да се определи вида и притегателността на туристическите продукти в двата пилотни райони се прави изчисляване на

коефициента на средна продължителност на престоя на туристите. Той се изчислява по формулата:

$$K_{AD} = \frac{N_{NG}}{N_{VS}}, \text{ където} \quad (1)$$

K_{AD} е коефициент за средна продължителност на престоя, N_{NG} - представлява броят на реализираните нощувки във всеки район, а N_{VS} е броят на всички посетители в района за определен период от време. Колкото K_{AD} е по-високо число, толкова притегателността на района и способността на туризма в него да задържа посетителите и туристите е по-голяма. Това означава и води след себе си до създаване на по-пълен и завършен туристически продукт, който благоприятства получаване на по-големи синергетични ефекти и резултати.

Наред с K_{AD} , друг показател който се използва, за да се проследят резултатите от туристическите услуги е коефициентът на туристическия маршрут - K_{TR} . Това се изразява чрез формулата:

$$K_{TR} = \frac{\Sigma_{VS}}{N_{VS}}, \text{ където} \quad (2)$$

Σ_{VS} представлява сумата от броя на всички посещения от страна на туристите по туристическите обекти и места в избраните райони. Подобно на K_{AD} и при K_{TR} знаменателят на изчислителния израз - N_{VS} се състои от броя на всички посетители и туристи, дошли с цел туризъм в района, за определен отрязък от време. Посредством този коефициент, който може да заема стойности минимално по-голямо > 0 , докато максималните граници на коефициента теоретично могат да надвишават 1 и то няколкократно. Колкото по-висока е стойността на K_{TR} толкова по развити са туристическите маршрути в района, толкова по-силни са валентните връзки между съществуващите туристически забележителности. Обратно, колкото под единица е резултатът на K_{TR} толкова по-слаби са валентните връзки в туристическия район, липсват достатъчно развити туристически маршрути и предлаганият туристически продукт е оскъден и неразнообразен.

Втората част от изследването включва анализ за наличието на туристически синергиен клъстер, като се предлага методология, която да

позволи да се направи такава преценка. Това изследване се състои чрез обхващането и изчисляването на два основни показателя. Първият е на получаване на коефициент на туристическа концентрация, а вторият на териториална концентрация на туристическите обекти. Първият коефициент разкрива степента на туристическата концентрация, посредством отклонението между туристите от всички обхванати в рамките на района туристически обекти, действащи като места, които привличат туристи. Всеки един от тези обекти се изследва за неговата роля и принадлежност към по-голямата мрежа от туристически забележителности, която в този случай се дефинира като туристически клъстер. Туристическият клъстер има тясно и широко измерение, като тясното измерение включва мрежата от туристически обекти и забележителности, които създават интерес в посетителите. Широкото разбиране на туристическия клъстер обхваща, както този тесен клъстер, така и онези сектори и услуги, които допълват и създават завършеност на туристическия продукт – места за настаняване, за отдих, за хранене, за туристическо обслужване и т.н.

Коефициентът на туристическа концентрация - K_{TC} се изчислява чрез уравнението:

$$\overline{K_{TC}} = \frac{\sum X1_{VS} + \sum X2_{VS} + \sum X3_{VS} + \sum XK_{VS}}{N_{TS}} \quad (3),$$

където коефициентът K_{TC} представлява средно аритметично между броя на посетителите във всички туристически места и броя на местата предлагащи туризъм. Колкото по-висок е K_{TC} , толкова по-голяма е туристическата концентрация. Посредством K_{TC} може да се направи оценка за това дали всеки един от включените и присъстващи туристически места е част от туристическия клъстер и каква роля изпълнява в концентрацията на туристически обекти в района. Това се изчислява с формулата:

$$KXK_{TC} = \epsilon(KXK_{TC} > \overline{K_{TC}} - 0,5 * \overline{K_{TC}}) \quad (4),$$

където полученият резултат показва, дали всеки един от обхванатите туристически обекти е част от туристическия клъстер по този показател. Ако отклонението на всеки един туристически обект по брой на посетителите, за определен период от време туристи не е под 50% от средните показатели за

района разкрити с K_{TC} се приема, че той отговаря на този критерий за обособяване като част от туристическия клъстер на района.

Туристическият клъстер трябва да отговаря освен на критерия за концентрация на посетители, иначе казано да бъде посещаван в рамките на едно пътуване, от едни и същи туристи, които отиват до повече от един туристически обект или забележителност в рамките на определен район, то и обектите да имат териториална близост. Отдалечени обекти или туристически атракции, които претендират да влязат в даден туристически клъстер на района трябва да имат отстояние от останалите туристически дестинации, позволяващо в рамките на едно пътуване, те да могат да бъдат посетени от туристите. Разстоянието между туристическите места определено има значение за обособяването на туристическите клъстери. Това се изразява чрез коефициент на териториална концентрация - K_{DC} . За да се стигне до изчисляване на K_{DC} се правят следните стъпки: събиране на междуотстоянията на отделните дестинации в клъстера и изчисляване на коефициента на териториална концентрация - K_{DC} . Най-напред

$$\Sigma X K_D = \sum_{X=k-1} \Sigma X_D \quad (5),$$

като $\Sigma X K_D$ представлява сумата от всички разстояния от туристическия обект XK до останалите туристически места, обект на изследването за тяхната принадлежност към туристическия клъстер. След като се направи сборът от междуотстоянията се пристъпва към изчисляване на K_{DC} , което става по формулата:

$$\overline{K_{DC}} = \frac{\Sigma X1_D + \Sigma X2_D + \Sigma X3_D + \Sigma X K_D}{N_{TS}} \quad (6),$$

където K_{DC} се получава от сумата на междуотстоянията на всички туристически места, разглеждани в съответния клъстер, разделено на броя на туристическите обекти. Самият K_{DC} представлява средното разстояние от всички туристически обекти помежду им, като на базата на тези средни отстояния се съди за териториалната концентрация. За да остане даден туристически обект в рамките на въпросния туристически клъстер се прилага същото правило, каквото е използвано при туристическата концентрация, но тук критерият е общата дестинация и конкретният туристически обект може да се счита за част

от туристическия клъстер само, ако не превишава с повече от 50% сумата от неговите отстояния до другите обекти, в сравнение с K_{DC} . Това се изписва с израза:

$$KXK_{DC} = \epsilon(KXK_{DC} < \overline{K_{DC}} + 0,5 * \overline{K_{DC}}) \quad (7)$$

Формула (7) означава, че ако общият сбор от дестинациите на всеки туристически обект до останалите забележителности, които са изследвани за принадлежност към определен клъстер е в отклонение до 50% над средния сбор между разстоянията до останалите туристически центрове в определен регион, то такъв обект може да се счита за част от туристически клъстер.

Наред с изчисляването на туристическата и териториална концентрация, които служат за това да се изследват характеристиките на туристическия клъстер се правят и допълнителни разработки, насочени към установяване на връзките между отделните туристически обекти. Това дава възможност да се видят и проследят съществуващите валентни връзки между туристическите обекти по критерия туристи. Съпоставяйки тази валентност на туристическите обекти по критерия на туристическите посещения с разстоянията между отделните туристически обекти се дава възможност да се направи ранжиране на туристическите обекти в рамките на туристическия клъстер.

Туристическата валентност на обектите и местата, предлагащи и привличащи туристи в изследваните райони показват повторемостта и синергийния ефект от развитието на туризма. Самото изследване на туристическата валентност се прави по матричен способ, който придобива следният вид:

Таблица 15. Матрица на разпределение на туристите по туристическите обекти

	ТО 1	ТО 2	ТО 3	ТО 4	ТО N	ОБЩО
Туристически обект 1						
Туристически обект 2						
Туристически обект 3						
Туристически обект 4						
Туристически обект N						
ОБЩО						

Таблица 15 представлява разпределението на туристите и техните посещения през конкретен период от време между различните обекти на изследваните територии. Количествените данни се подреждат като матрица, където се посочва разпределението на туристите, посетили всеки един обект, по кои други туристически забележителности са ходили и комбинирали по време на техния маршрут. Именно връзката между туристическите обекти, дефинирано в този случай като туристическа валентна връзка показва състоянието и свързаността между отделните забележителности на територията на районите, което е направено на база туристическия поток. Математически туристическата валентност може да придобие израза:

$$KXK_{VS} = \frac{\Sigma XK_{VS}}{\Sigma T_{VS}}, \text{ където} \quad (8)$$

KXK_{VS} представлява дела на туристите посетили всеки един туристически обект (XK) от всички туристически посещения, регистрирани и осъществени в даден район през конкретен период от време. ΣT_{VS} е общият брой на всички посетители във всички туристически места в района, като по този начин колкото по-голям е KXK_{VS} , толкова по-висок е делът на туристите посетили съответната забележителност от целия брой. На база разпределението на туристите и установената сила на връзките, разкрити като комбинация от посещения на едни и същи туристи в различен на брой туристически места, в съответния район, се получава туристическата валентност. Това може да бъде изразено с формулата:

$$TVX1K_{VS} = \frac{\Sigma X1K_{VS}}{\Sigma T_{VS} - N_{VS}}, \text{ където} \quad (9)$$

$TVX1K_{VS}$ е показател, отчитащ общия брой посетители, които са обиколили в рамките на дадения период от време едновременно и двете туристически места, обозначени като X1 и K. Освен в комбинация при посещения от едни и същи туристи на упоменатите туристически места по диагонал на матрицата се нанасят посещенията на туристите, които са посетили само едно място от обхванатите туристически обекти. Това може да бъде обозначено със съкращението $TVX11_{VS}$, което трябва да се разбира като броя на туристите спрели се само на един туристически обект и не комбинирали в

едно или други пътувания до района посещения на другите забележителности. Трябва да се отбележи, че при посещенията, които се отчитат в изследването се броят всички посещения, които могат да бъдат направени от N на брой различни туристи, пребивавали по X на брой пъти в районите, обект на изследването.

Изследването на туристическата валентност включва и отчитането на пътните разстояния между обхванатите туристически забележителности. Дистанцията между отделните туристически обекти е от значение за това какви са посещенията и какви маршрути туристите организират при посещения на районите, като колкото по-голямо е отстоянието между два туристически обекта един от друг и колкото по-висок е дялът на съвместните визити, изразено чрез $TVX1K_{VS}$, толкова силата на туристическата валентност между тези места е по-голяма. Туристическата валентност по компонентна отчитаща дистанцията между туристическите двойки - $TVX1K_{DT}$ се изразява с формулата:

$$TVX1K_{DT} = \frac{DTX1K}{DTT}, \text{ където} \quad (10)$$

$DTX1K$ е пътното разстояние между двата обекта X1 и K обхванати като двойка в конкретния случай, докато DTT е сборът от всички разстояния между свързаните в матрицата туристически обекти. Общата сума на цялата дължина обхващаща всички двойки туристически обекти е показана в крайната, последна разположена в дясно, клетка на матрицата на Таблица 16.

Таблица 16. Матрица на пътните разстояния между туристическите обекти

	ТО 1	ТО 2	ТО 3	ТО 4	ТО N	ОБЩО
Туристически обект 1						
Туристически обект 2						
Туристически обект 3						
Туристически обект 4						
Туристически обект N						
ОБЩО						

Съпоставяйки $TVX1K_{DT}$ на $TVX1K_{VS}$ се дава възможност да се види, от една страна доколко разстоянието между туристическите забележителности оказва влияние върху посещенията на туристите във формираните двойки на туристическата матрица, както и да се потърси обяснения за излезлите от анализа характеристики, особености и други по-важни открития. Като цяло анализът на туристическата валентност разкрива какъв е обликът на туристическия продукт в разглежданите райони, дава възможност да се оценят синергийните ефекти от развитието на туризма и да се идентифицират слабости и проблеми, с чието решение може да се потърси подобрене на ситуацията. Колкото по изместено от равномерното разпределение е полученият индекс на TV_{VS} толкова повече можем да говорим, че има моноцентрична клъстърна структура на туризма и обратно, колкото по-хомогенно е разпределението между получените двойки на коефициента TV_{VS} , толкова повече клъстърната структура на туризма има полицентричен вид. Отнасяйки тези резултати със съществуващата дистанция между туристическите обекти ще даде възможност за извеждане на изводи и за обяснения за наблюдаващата се валентна и клъстърна структура и за извеждане на препоръки. При отчитането на дистанциите между туристическите места и по коефициента TV_{DT} се вземат пътните разстояния, които могат да бъдат използвани за предвижване на туристите.

2. Изследване на туристическия клъстер в Хисаря и Стрелча

Социално-икономическото развитието (в частност развитието на туризма) в селските райони на двата пилотни райони ще бъде обект на анализ в три основни аспекта:

1) очертаване посоката на цялостното развитие и развитието на туризма в самите райони, като наред с това е направен и кратък обзор на състоянието по този въпрос в селските райони;

2) прави се оценка на приноса на туризма в местната икономика на двете пилотни общини, като се търсят общите и различни резултати и ефекти, като се търси обяснение за тези разлики;

3) Ще се търси връзката и оценят синергичните ефекти от развитието на туризма в селските райони върху съхранението, устойчивото използване и реставриране на екологичните и културни ресурси.

В процеса на изследването се установи липса на достатъчна информация, което налага да се проведе социологическо проучване на териториите в две пилотни български общини. Тази задача предстои да бъде изпълнена на следващ етап, заради необходимостта резултатите от изследването да дадат възможност за направата на план за постигане на устойчиво и синергетично развитие подкрепяно от туристическата дейност. На основа получените резултати от проведеното анкетно проучване, извършения сравнителен и ситуационен анализ, ще се установят причините, предимствата и слабостите, което да послужи за извеждане на препоръки и даване на насоки за развитие на различните форми на туризма в селските райони.

Едно от общите черти и на двата пилотни района и един от важните ресурси за развитие на туризма в тях са топлите минерални извори. Анализът и проучването на ситуацията и възможността за използване на топлинните ресурси ще дадат възможност да се направи анализ на ефектите и на приносите, които този ресурс има за развитие на районите. Топлинните и минералните води в Хисаря и Стрелча се считат за един от ендегенните двигатели за развитие на територията по отношение на туристическите тенденции и водят след себе си и други възможности, свързани както със здравеопазването, така и с развитие на услугите. Високотемпературните минерални води (50-100 °C), с висока алкалност и ниско ниво на минерализация (до 1g/l), преобладават. Минералните води от този вид почти не съществуват и рядко се разпространяват в Централна, Северна и Североизточна Европа. Според интернет реклами и национални туристически агенции, българските балнеоложки курорти се отличават с висок потенциал и подобряват своя авторитет и престиж, докато някои от курортите, като например Велинград, претендира да бъде балканската столица на балнеоложкия туризъм и претендира да се съизмерва с такива от световно измерение като Карлови Вари, Чехия.

В хода на анализа се установи, че територията на пилотните общини е богата на природни дадености и артефакти, които са подходящи за развитието и създаването на цялостен туристически продукт. Минералните извори и опериращите около тях балнеоложки и други заведения, заедно с културно-историческото наследство, създават възможност за успешно туристическо развитие. Общността и общинските власти се обединяват в своята визия и подкрепят идеята за валоризация на природния капитал на територията и управление на туризма като двигател на социално-икономическото развитие, включвайки тази визия сред целите и основните приоритети. Също така общността признава и споделя, че традиционните видове туризъм и частично ориентираните стратегии вече не са успешна форма за организация на туристическия бизнес. Важно е, на територията на Хисаря и Стрелча, да се предоставя цялостен туристически продукт, който съчетава възможностите на минералните и горещи извори с историческото наследство и природните красоти. Той може да допринесе за постигане на по-голяма конкурентоспособност, привличане на повече и различни туристи, отговаряйки на техните специфични предпочитания и ще осигури включване на повече местни хора и юридически лица в предоставянето на туристически услуги. По този начин минералните извори могат да се превърнат в основна движеща сила, привличаща в своята орбита други туристически алтернативи, които да допринесат за по-добро и благоприятно развитие на територията.

Местните заинтересовани страни признават, че най-подходящо и отнасящо се до техните условия и ресурсното осигуряване е развитието на здравен и уелнес туризъм (ЗУТ – здравен и уелнес туризъм). Общността и по-голямата част от заинтересованите лица имат интерес и възприемат идеята да се стъпи на развитието на здравния и уелнес туризма, които се считат за дейност, подпомагаща начина на живот на хората, тяхното физическо и психическо възстановяване; който позволява хората да подобрят достъпа си до информация и познанията си за здравето, за това как да "живеят добре" и за това как да вземат участие в дейности, които ще засилят тяхното физическо, психическо, емоционално и духовно благосъстояние. Естеството на здравния и

уелнес туризъм в двата пилотни района не може да се съсредоточи изключително или изобщо на "СПА" тип обекти и средства.

Краткосрочният СПА туризъм е считан за една от най-надеждните форми на туризъм, която трябва да бъде насърчавана и развивана в условията на Община Стрелча, докато в община Хисаря се счита за подходящи за развитие и краткосрочната (двудневен) и средносрочната (до 1 седмица) форма на туризъм. Този вид услуга включва предлагането на професионално администрирани СПА услуги на клиентите за ползване. Тази категория СПА услуги е най-широко разпространена в България. Медицинската балнеология е също изпитан вид от туристическата ниша, който много добре се развива, специално на територията на община Хисаря. В същото време това пречи, защото свързва района като подходящ и ориентиран към хора със здравословни проблеми и нужди, а не като СПА център за разтоварване и отдих. СПА продуктът има основна цел да предоставя всеобхватна медицинска и уелнес грижа в среда, която интегрира СПА услуги, както и конвенционални и допълващи терапии и процедури. Потвърдено е, че водните ресурси и на Хисаря, и на Стрелча са изцяло подходящи за осъществяване на медицински туризъм, което е реална предпоставка за привличане на повече потребители, които търсят по-широко медицинско лечение и допълващи терапии. Развитието на балнеоложкия медицински туризъм се приема от местните заинтересовани лица, които признават, че той трябва да се развива на базата на публично-частни партньорства.

Създаването и развитието на такива центрове, които предлагат услуги като СПА, конвенционални, алтернативни и допълващи терапии, и образователни услуги за самопомощ, допринася за превръщането на районите в популярни и известни дестинации за различни видове туризъм. Включени в услугите са и стрес мениджмънт и правилно хранене, развитие на чувство за принадлежност към общността чрез такива отличителни характеристики като настаняване на място (в къщи за гости, например). Когато е стратегически планиран, здравният и уелнес туризмът може да посрещне нуждите и изискванията на пазара, и очакванията на местната общност, както и да

спомогне за диверсифицирането, укрепването и финансовото благополучие на различни икономически, културни и обслужващи сектори в пилотните райони, в т.ч. общественото здравеопазване, образованието, културните и исторически институции.

Например, една от съпътстващите ползи за общността от здравния и уелнес туризма е, че той може да допринесе за поддържането и подобряването на публичните здравни заведения, защото може да предостави допълнителни източници на приходи, които могат да бъдат инвестирани в тяхната модернизация. Друга директна полза е осигуряването на повече работни места за хората, работещи директно в този вид туризъм, както и в други сектори, пряко свързани с дейността и осигуряването на туристическия сектор. Например плувни басейни, построени в Стрелча, биха могли да допълнят туристически продукт (да станат част от общ пакет). Таксите, плащани от посетителите ще допринесат за експлоатацията и поддръжка им, от което ще се възползват и останалите жители.

Освен това, развитието и създаването на нов и разширен туристически бизнес ще създаде заетост за активното население в региона. Проблемът със заетостта е един от най-сериозните, особено в райони, които не са в съседство и в близката периферия до силно развити индустриални и урбанистични центрове. Иницирането на действия за оживление на туризма, базирайки се на термо-минералните ресурси в пилотните райони, ще доведе не само до икономическо развитие и повишаване на заетостта в района, но също така ще допринесе за оформянето на средата, подобряването на местата за отдих и цялостната инфраструктура.

И двете изследвани общини се считат като курорти, предлагащи СПА и балнеоложки туристически услуги, което ги прави популярни като туристически дестинации. В същото време, мащабите на разгръщане на туристическия потенциал в Стрелча и Хисаря не е еднакъв, като Хисаря има значително превъзходство както по отношение на репутация и известност на местния и международен пазар, така и по отношение на посещенията, реализираните нощувки, приходите, туристическата инфраструктура и т.н. Независимо от

факта, че Стрелча отстъпва по всички тези показатели на своя териториален съсед, общината се рекламира като курорт от национално и международно значение, като туризмът и съпътстващите го туристически продукти се обособяват като нов и важен сектор на местната икономика. Това което е също видимо и в двата района е, че за целия наблюдаван период се установява категоричен тренд на увеличаване и разширяване на туристическата инфраструктура, която включва места за настаняване и осигуряване на легла за нощуване.

Таблица 17. Дейност на местата за подслон и настаняване в Община Хисаря

Година	Средства за подслон и места за настаняване - брой	Легла - брой	Реализирани нощувки-брой	Пренощували лица-брой	Приблизителен брой на туристите посетили района с цел туризъм
2007	13	1400	171000	72689	165000
2008	15	1550	165000	69504	155000
2009	15	1650	162000	71687	160000
2010	15	1750	207000	79214	180000
2011	18	1940	245000	90490	185000
2012	17	1850	259000	91774	195000
2013	18	1870	268000	92235	200000
2014	20	1820	270000	98000	205000
2015	19	1740	278000	100200	210000
2016	21	1760	290000	105500	220000
2017	24	1970	304000	114300	226020

Източник: Национален статистически институт

За район Хисаря ясно се откроява екстензивно, чрез увеличаване на леглата и на местата за настаняване, развитие на туристическата хотелска инфраструктура, докато в Стрелча се вижда по-скоро интензивно развитие, където се увеличава натовареността и заетостта на леглата, докато самата леглова база дори намалява през разглеждания период. В Хисаря, средната натовареност в местата за настаняване в началото на периода е около 122

реализирани нощувки годишно (2007 год.), докато през 2017 година достига 154 нощувки на 1 легло. В Стрелча, натовареността на 1 налично легло през 2007 г. е 10 нощувки за година, докато през 2017 г. – 65 нощувки. Това показва увеличение с повече от шест пъти, което е един положителен тренд. Именно ниската натовареност на легловата база в Стрелча е една от причините да се отчете редуциране броя на легловата база между 2007-2017 година и да се потърси оптимизация, която се свързва с ръст в заетостта и запълването на хотелите за сметка на изграждане и прибавяне на нови хотелски места. Това, което също трябва да бъде отбелязано е, че данните за реализирани нощувки и пренощували лица са събирани от официални статистически източници, което по време на интервюта и проучванията бе подложено на съмнение от местни източници, специално що се отнася до Стрелча.

Таблица 18. Дейност на местата за подслон и настаняване в Община Стрелча

Година	Средства за подслон и места за настаняване - брой	Легла - брой	Реализирани нощувки-брой	Пренощували лица-брой	Приблизителен брой на туристите посетили района с цел туризъм
2007	3	120	1200	1189	13500
2008	3	150	1950	1804	14500
2009	3	200	1250	940	14000
2010	5	230	1950	1323	15500
2011	5	130	3300	1441	16500
2012	3	90	2850	1600	16000
2013	3	90	3120	1850	17500
2014	4	120	3880	1980	18000
2015	3	90	4560	2350	19500
2016	3	80	5210	2540	20000
2017	5	90	5924	2720	21110

Източник: Национален статистически институт

Анализът за състоянието и развитието на туризма в двата обхванати района показват съществени различия. С изследването на средната

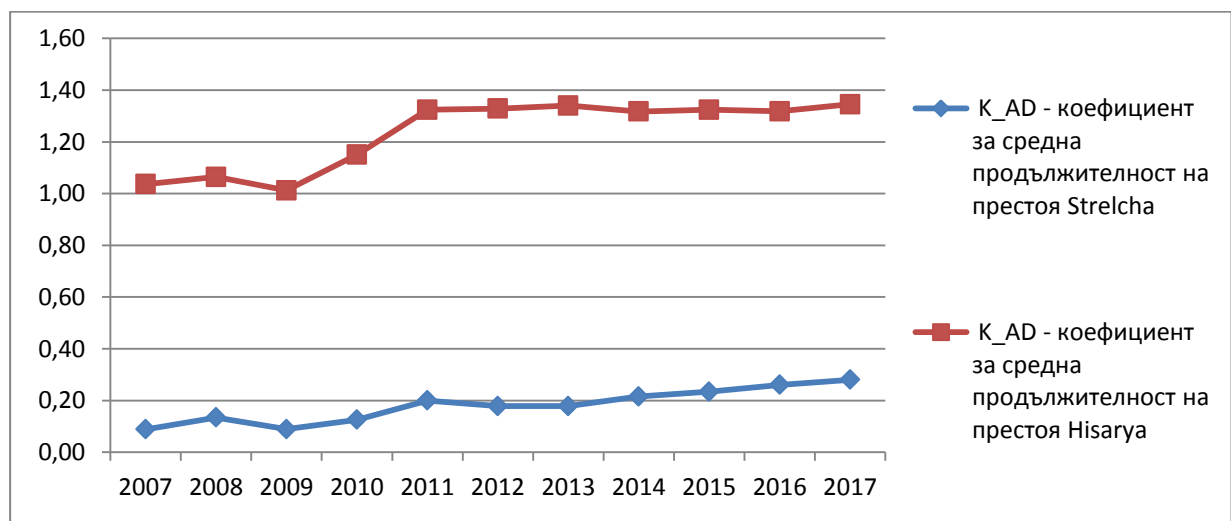
продължителност на престоя на посетителите се дава възможност да се види от една страна, какъв туристически продукт предлагат районите, какъв е видът на туризма, който преобладава, а от друга да се проследи в каква степен се пренасят ползите и действа мултипликацията между туризма, услугите, настаняването и цялостното обслужване на туристите. Този анализ включва няколко показатели, които са K_{AD} и K_{TR} .

K_{AD} (коефициент за средна продължителност на престоя) в двата района се различават съществено, както като нива, така и като тенденции. Коефициентът се изчислява като се вземат броят на реализираните нощувки в района, които се разделят на броя на туристите. Установява се, че за Хисаря средната продължителност значително превишава тази в Стрелча, като K_{AD} за Стрелча, за периода 2007-2017 г., е 0,18, докато насрещният K_{AD} за Хисаря е 1,23. Причините за тези големи разлики в K_{AD} са многоаспектни, но на първо място трябва да се постави туристическия капитал, с който разполагат двата района. И двата района разполагат с топли минерални извори, но разполагаемите количества в тях правят съществената разлика. Именно топлите минерални извори са в основата на развитието на туризма, но разликите в мащабите и дебитните наличности на минералната вода определят различните равнища, които районите заемат по отношение на продължителността на престой на туристите.

Друга причина за различното представяне по отношение престоя на туристите в тези райони е големината и историческият произход и обособяване, специално на гр. Стрелча и Хисаря като урбанизирани и населени места. Град Хисаря е с многовековна история и културно наследство, което в голяма степен е запазено и може да бъде видяно и експонирано, докато Стрелча, макар и да се пазят исторически сведения за поселение също далечен във времето, градът не е успял да се развие и укрепи, с тези размери и административни и урбанизирани функции. Разликата в броя на жителите, населяващи и двата града, и двете общини е повече от 4 пъти, което красноречиво свидетелства за съществуващия потенциал.

Това, което прави впечатление в еволюцията на K_{AD} , в разглеждания период, е възходящото и ускорено нарастване на престоя на туристите в Хисаря, в периода 2007-2011 година. Това се дължи на цялостно увеличение и разрастване на вътрешните пътувания на българите и отделяне на повече време за туризъм и рекреация, но така също и на подобренията и инвестициите, които са направени в гр. Хисаря, за да се посрещнат нуждите и очакванията на гостите. След 2013 г. продължителността на престоя на посетителите в Хисаря постепенно спира своя възходящ тренд, което се дължи не толкова на скъсяване продължителността на пребиваване на курортистите, които идват с цел по-дълъг престой, колкото на нарастване броя на посетителите, които идват на едnodневно пътуване в района. В контраст с района Хисаря, в Стрелча също се отчита положителна тенденция на нарастване продължителността на престоя на туристите, но отсъства осезаем скок и се забелязва последователна еволюция в продължителността на престоя. Формата на кривата на K_{AD} е възходяща, със слабо изразено нарастване от 0,09 до 0,28. Това представлява повече от трикратно увеличение за обхванатия период, но в абсолютно изменение на K_{AD} , това са само две десетици и то при сравнително ниска база. Причината е именно в по-ограничения потенциал за развитие на балнеоложкия туризъм в Стрелча, който е в състояние да удължава престоя на туристите и да предлага курортен туристически продукт. Същевременно съседството на Стрелча с Хисаря, близостта на района с Велинград, който е с най-развит и голям Спа туризъм в България действат конкурентно на възможностите и способностите на Стрелча да се разраства като туристическа дестинация.

Фиг. 13. Коефициент за средна продължителност на престоя

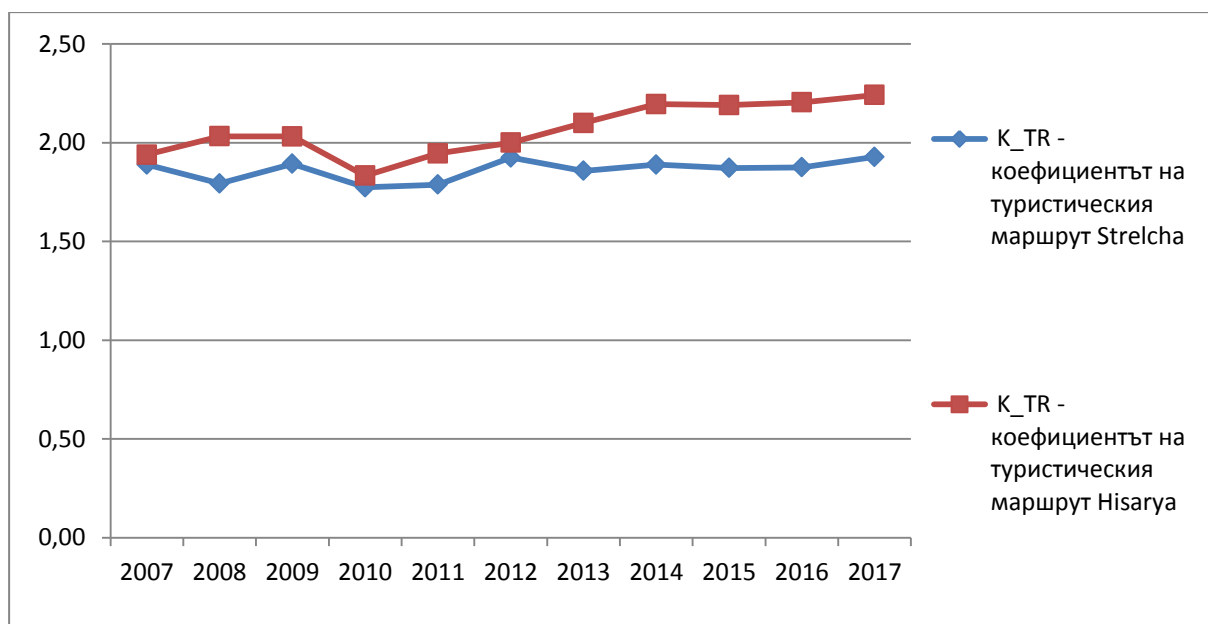
Източник: НСИ, анкетни проучвания и собствени изчисления

Друг показател, който се използва за да се проследят резултатите от туристическите услуги е коефициентът на туристическия маршрут - K_{TR} . Този коефициент показва броя на визитите, които туристите, посетили районите,, имат. Това е важно, защото свидетелства както за мобилността на посетителите, така и за диверсификацията на туристическия продукт. За отлика от K_{AD} , където се наблюдават сериозни различия между двата района, при K_{TR} се отчита по-голяма хомогенност. В първите години на отчитания период, между 2007 г. до 2013 г. K_{TR} и в двата района, се намират в границите 1,70-2,30. Средните стойности на K_{TR} за периода в Стрелча е 1,86, а в Хисаря – 2,06. Тези резултати на K_{TR} показват, че туристите пристигащи в района имат посещение в повече от една от туристическите забележителности, което е положителен сигнал. Това, което прави впечатление е, че в Стрелча се наблюдава равна тенденция на коефициента на туристическия маршрут, която за периода 2007-2017 се задържа на равнища между 1,7-1,9. Това се дължи на увеличаване броя на туристите, идващи в района, докато спадат техните вътрешни посещения и обиколки по туристическите забележителности.

Важно при отчитане на K_{TR} е не само самата стойност на коефициента, която показва вида и структурата на туризма и на атрактивността на туристическите забележителности, но трябва да се отчита и времето, което туристите прекарват, посещавайки определен туристически обект. Естеството на туристическия продукт и на нагласите и целите на туристите е от ключово значение както за равнищата на K_{TR} , но най-вече за времето за пребиваване и за отделеното внимание, прекарано във всеки туристически обект. Отчитане времето на престой на посетителите във всяка туристическа забележителност свидетелства за степента на емоционално удовлетворение и пълнота на туристическия продукт. Ето защо измерването на K_{TR} не дава пълна представа за нивото на туристическия продукт и в комбинация с K_{AD} дава възможност за постигане на по-точна и ясна оценка.

Фиг. 14. Коефициент на туристическия маршрут

Източник: НСИ, анкетни проучвания и собствени изчисления

Друг важен елемент за обследване на начина, вида и степента, по която се развива туризмът в разглежданите райони е с измерване и разкриване на коефициента на туристическа концентрация. Този коефициент показва разпределението на туризма в района, което свидетелства за формата и вида на туристическия клъстер и дали може да се говори за наличие на туристически клъстер. Посредством изчисляването на K_{TC} може да се види от всички обхванати туристически обекти, кои могат да бъдат считани да попаднат в туристическия клъстер по един от критериите – концентрация на туристите. С изчисляването на K_{TC} може да се види средното разпределение на туристическите посещения между обхванатите обекти в района и да се проследи разпределението. Изчисленията показват, че K_{TC} за район Стрелча е 0,045. Този коефициент свидетелства за средния брой на туристическите посещения, които възлизат на 3699 номинални визити в рамките на обхванатите и предлагащи туризъм места в района. K_{TC} за район Хисаря се оценява на 0,029, което в номинално изражение отговаря за 14901 туристически посещения направени от всички туристи, пристигнали в района за една година. Референтната година, за която е правено изследването е 2017 година, която като цяло може да се определи като добра година за развитие на туризма, не само в двата изследвани района, но и в цялата страна.

Таблица 19. Туристическа концентрация по критерия посещения за Стрелча

№ на ТО	Обхванати туристически обекти (ТО) в район Стрелча	Стойност на K_{TC} и на KXK_{TC}	Оценка за включеност и принадлежност на ТО към туристическия клъстер
	Коефициент на туристическа концентрация - K_{TC}	0,045	
1	Спа хотелски комплекси гр. Стрелча	0,10	Включен
2	Общински закрит плувен басейн	0,04	Невключен
3	Общински плаж с минерална вода	0,06	Включен
4	Исторически музей с ансамбъл възрожденски къщи	0,18	Включен
5	Тракийска гробница "Жаба могила"	0,05	Включен
6	Скални светилища и екопътеки	0,02	Невключен
7	Старата розоварна в гр.Стрелча	0,02	Невключен
8	Балнео-хотел "Роза"	0,17	Включен
9	Храм-паметник "Св. Архангел Михаил"	0,04	Невключен
10	Стадион "Градски"	0,05	Включен
11	Парк на миниатюри и паметник на хан Аспарух	0,27	Включен

Източник: Собствени изчисления по анкетни проучвания

Концентрацията на туристическите посещения по туристическите забележителности в Стрелча показва едно средно неравномерно разпределение, където най-високата стойност на индивидуалния KXK_{TC} е 0,27, получен за туристическия обект „Парк с миниатюри и паметник на Хан Аспарух“ разположени в центъра на гр. Стрелча. От общо избрани и включени обекти, които притежават способност да привличат туристи и имат качествата да бъдат определени като туристически обекти 11 забележителности, с различен профил и характеристики, 7 от тях отговарят на критерия да бъдат включени в клъстерната туристическа мрежа. Всички обекти, които имат коефициент на туристическа концентрация над 0,045 са оценени като отговарящи на критичния праг да привличат туристите и да водят до мултипликация на техните посещения, което е условието за съществуването на туристически клъстер на ТО.

Таблица 20. Туристическа концентрация по критерия посещения за Хисаря

№ на ТО	Обхванати туристически обекти (ТО) в район Хисаря	Стойност на K_{TC} и на KXK_{TC}	Оценка за включеност и принадлежност на ТО към туристическия клъстер
	Коефициент на туристическа концентрация - K_{TC}	0,029	
1	Спа хотелски комплекси Хисаря	0,23	Включен
2	Болници за долекуване *, Хисаря	0,02	Невключен
3	Археологически музей, Хисаря	0,11	Включен
4	Римски терми, Хисаря	0,30	Включен
5	Римска гробница, Хисаря	0,16	Включен
6	Туристически информационен център - галерия и Народно читалище "Иван Вазов-1904", Хисаря	0,03	Включен
7	Летен театър, Хисаря	0,01	Невключен
8	Обществена минерална баня, Хисаря	0,01	Невключен
9	Конна база "Ездил", кв. Веригово, Хисаря	0,01	Невключен
10	Мотокрос писта, кв. Момина баня	0,00	Невключен
11	Стадион "Крепост", Хисаря	0,02	Невключен
12	Етнографски музей (с. Старо Железаре)	0,01	Невключен
13	Пирянков Арт Център и музей на модерното изкуство на открито, с. Старо Железаре	0,00	Невключен
14	Комплекс Винарна и спа, с. Старосел	0,05	Включен
15	Тракийска гробница до с. Старосел	0,03	Включен
16	Минерална баня, Красновски минерални бани	0,00	Невключен
17	к-с Аква терми с открити басейни с минерална вода, Красновски минерални бани	0,01	Невключен

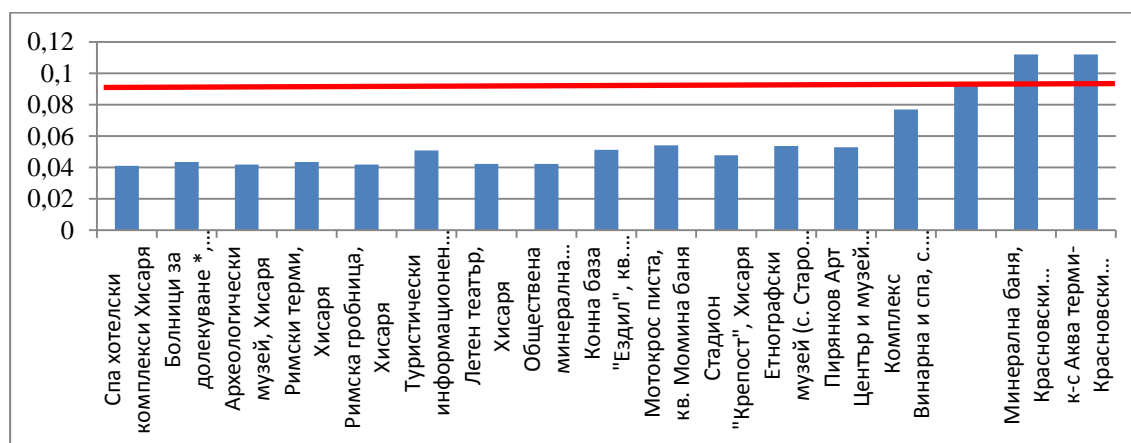
Източник: Собствени изчисления по анкетни проучвания

За разлика от район Стрелча, в Хисаря разпределението на туристическите посещения е силно неравномерно, като от общо 17 места квалифицирани като туристически обекти, 2 от тях обхващат 53% от всички визити. Формата на туристическа концентрация е с много силно издължен връх, липса на достатъчен брой междинна група от ТО превишаваща средната стойност на K_{TC} и голяма съвкупност от включени забележителности, които привличат несъществен брой от туристическите визити. От общо 17 ТО, тези които могат да бъдат квалифицирани като част от оформящия се туристически клъстер на база туристически посещения е 7. Това означава, че в Хисаря,

подобно и на район Стрелча липсва достатъчна диверсифицираност на туристическите дестинации и на предлагания туристически продукт. Относително niskият коефициент на туристическия маршрут K_{TR} , в диапазона около 2 разкрива, че туристическият интерес на гостите в района се свежда само до 2-3 обекта масово, а останалите, дори тези които отговарят на критерия да влязат в туристическия клъстер, са с миноритарно значение.

За да се прецизира обособяването и сформирването на туристическия регионален клъстер, освен критерия на туристическите посещения се вземат предвид и средните отстояния между туристическите обекти. За целта се изчислява и прилага K_{DC} , който представлява коефициент на концентрация на отстоянията между ТО. K_{DC} , изчислен за район Хисаря, е 0,088, който коефициент съответства на средно отстояние между всички 17 обекта, разглеждани в изследването, равняващо се на общо 149 км. K_{DC} се изчислява като средното отстояние на всички ТО припознати като места за туризъм, се уголеми с 50% (и.к. 149 км се умножи по 1,5) и това произведение се раздели на общия сбор на всички отстояния между отделните туристически обекти – DTT.

Фиг. 15. Коефициент на туристическите отстояния между ТО за район Хисаря

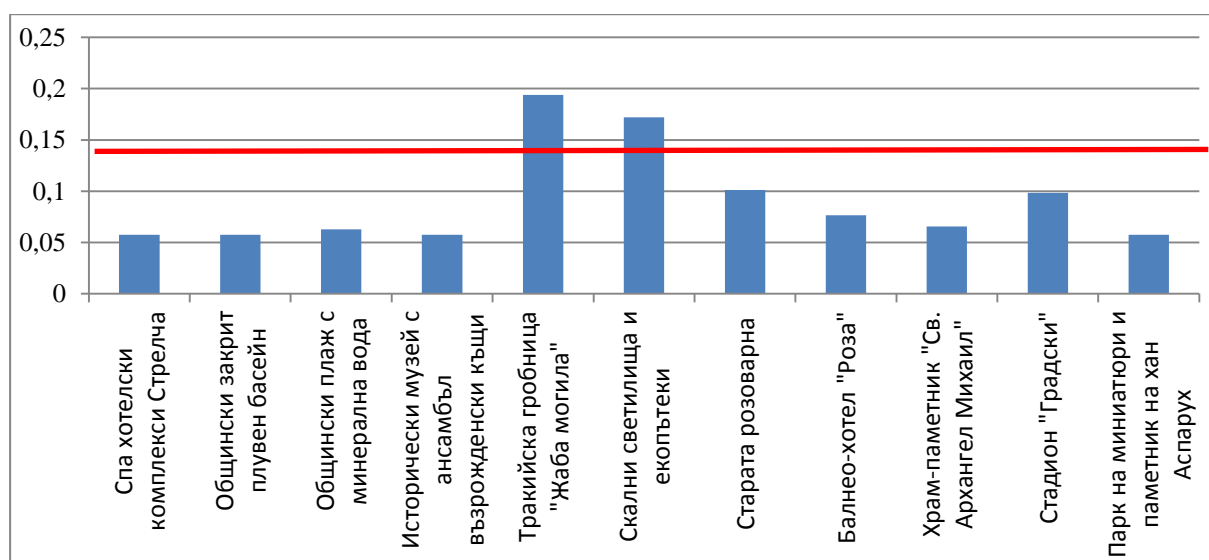

Източник: Собствени изчисления по анкетни проучвания

Коефициентът на туристическите отстояния за район Стрелча възлиза на 0,136, което е показано като червената линия на Фиг. 16. Всички обекти, които имат K_{DC} под този праг се приемат като допустими и отговарящи на условието за туристически клъстер по критерия за отстояние. Единствените, които в този район не попадат в този диапазон са Тракийската гробница „Жаба

могила” и скалните светилища и екопътеки. Те могат да бъдат разглеждани извън обособяващия се туристически клъстер в района, като както по отстояние, така и по концентрация на туристическите посещения не отговарят на критериите за включване. Причината за това е най-вече в съсредоточаването на туристическите обекти, преобладаващо в град Стрелча и само тези 2 забележителности са на по-далечно разстояние. Средното отстояние на един ТО до всички останали се равнява на около 40 км, което е далеч по-малко отколкото същата дистанция измерена за район Хисаря.

Фиг. 16. Коефициент на туристическите отстояния между ТО за район Стрелча

Източник: Собствени изчисления по анкетни проучвания

Обособяването на туристически клъстери в региона на Стрелча и Хисаря ще даде възможност да се изгради по-добър туристически продукт, което да привлече не само повече хора, но и да направи туристическите посещения по-дълги и да увеличи икономическия ефект от туризма, което да се отрази на заетостта и доходите в региона. С цел да бъде създаден завършен и цялостен туристически продукт, спомагателният и наличен туристически потенциал трябва също да бъде мобилизиран и да съответства на централната насока за туризма. За да се придобие по-пълна представа за изградените и функциониращи туристически клъстери в Хисаря и Стрелча и винаги когато се прилага тази методология трябва да се отчетат и валентните връзки, което също отчита туристическите посещения и разстояния. Именно тогава в пълнота

може да се твърди кои туристически места се включват, какъв е видът и какви са връзките между отделните ТО, съставляващи туристически клъстер.

Изграждането на туристически клъстер от туристически обекти трябва да бъде допълнено от съпътстваща инфраструктура, като за настаняване и отдих, така и за хранене и кетъринг. Основната част от туристическия клъстер в Хисаря и Стрелча трябва да бъде здравният и уелнес туризъм, допълнени със съществуващото културно наследство, селския начин на живот, запазената околна среда и красива природа. Тези туристически дадености могат да капитализират уникалния характер на културата на района и традиционните връзки със здравословния начин на живот и с ценности, базирани на близост до земята и природата. Също така продуктът на здравния и уелнес туризъм може да се популяризира в тандем с фокус върху „историческия“ начин на живот и как те са се развивали съвместно и в унисон с природата.

3. Валентност на туристическия клъстер в Хисаря и Стрелча

Интегрираният туристически продукт трябва да бъде разглеждан и планиран в пълнота и цялостност, включвайки елементи на историческото наследство, природните красоти на районите, предоставяне на качествени и привличащи услуги към туристите. Валентността на връзките между туристическите обекти съществува и зависи от състоянието, качеството и нивото на предлагане на спомагателни услуги обслужващи туризма, от състоянието и разработеността на инфраструктурата, основно пътната, качеството и уменията на заетите в туризма. Здравният и уелнес туризъм ще спечели от факта, че и двете разглеждани дестинации се намират в селски, и в известна степен, отдалечени райони. Има още много туристически ресурси, които съществуват и са разпространени в Стрелча и Хисаря, които остават неразработени, като например културното и историческо наследство в Стрелча, свързано тясно с ролята, която региона е изиграл по време на историческите събития през 19 век и традиционните връзки със здравословния и близък до природата начин на живот и ценности. По същия начин, здравният и уелнес туризъм в Стрелча може да се промоцира съвместно с фокус върху

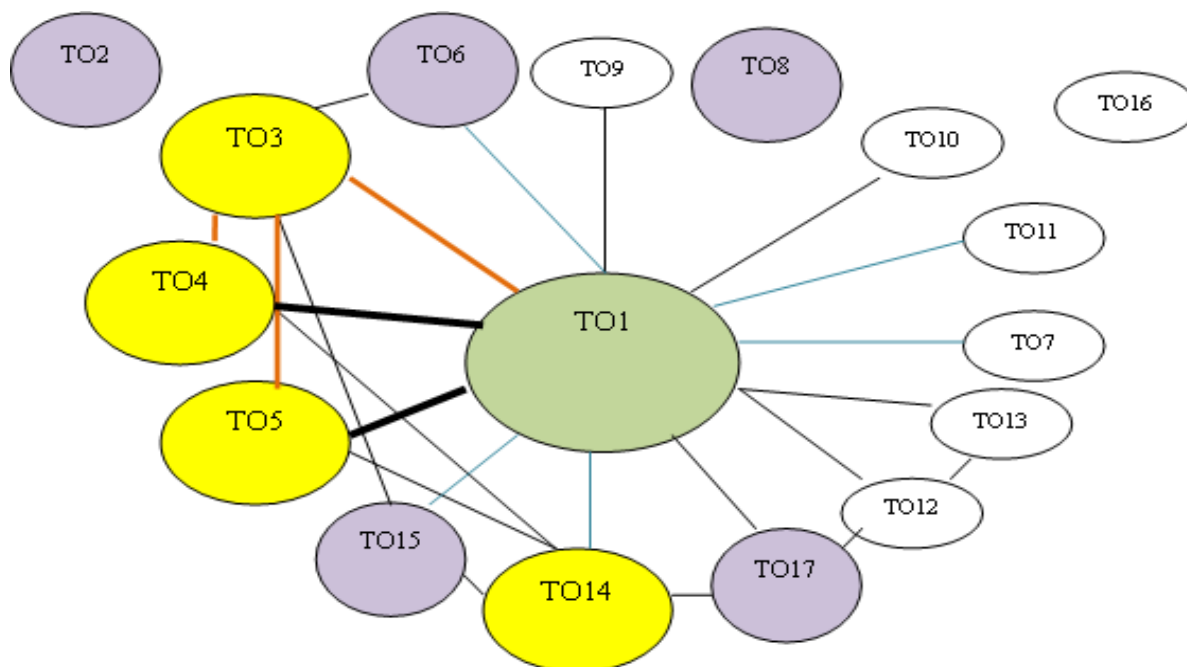
„Средногорския начин на живот“ (неделима част от оста Батак-Панагюрище-Копривщица), който се е развивал чрез живот, близък да природата. В същото време, наличието на древна история и запазени паметници в община Хисаря, заедно с развитото лозаро-винарство в общината също е предпоставка за създаване на синергия между различните видове туризъм и оформянето на по-пълнен и богат туристически продукт.

Здравният и уелнес туристически продукт в Хисаря и Стрелча може също да бъде допълнен и свързан с организацията на различни мероприятия, като конференции, обучителни семинари и фестивали. Тези събития могат да бъдат популяризирани и организирани в Стрелча, точно чрез реклама и популяризация на туристическия капацитет. Предполага се и се счита, че културните характеристики и изкуството в региона, който е богат на исторически и праисторически обекти и артефакти, могат да повишат стойността на здравния и уелнес туризъм. Поради това, акцентът заедно с термалните ресурси, трябва да бъде поставен върху културната атмосфера и процеса за позициониране Стрелча и Хисаря като дестинация за културен туризъм. Развитието и разработването на туристически клъстер и на усилване на валентните връзки между ТО трябва да се превърне в политика и загриженост не само на публичните власти и институциите, които отговарят за неговото развитие в районите, но трябва да бъде загриженост и на частния бизнес, разчитащ на туризма.

С измерването на $TVX1K_{VS}$, който представлява показател отчитащ дела на всички посетители, които са обиколили в рамките на дадения период (в случая 2017 година) едновременно всяка двойка от обхванатите туристически места се виждат силата и вида на връзките в туристическия клъстер в Хисаря. Прави впечатление, че се оформя една моноцентрична клъстерна структура на туризма в Хисаря, където доминира осезаемо СПА и уелнес туризма и преобладаващата част от валентните връзки, изградени в района, се генерират от този туристически продукт. Централната роля на здравния и уелнес туризъм в района на Стрелча и Хисаря се разглежда като важен двигател за икономическото и социално укрепване на региона. В същото време валентните

връзки между останалите ТО, предлагащи възможност за почивка, културно и духовно обогатяване, историческо и образователно опознаване и др. или са много слаби, или направо отсъстват.

Фиг. 17. Валентност на туристическите посещения между ТО за район Хисаря

Източник: Собствени изчисления по анкетни проучвания

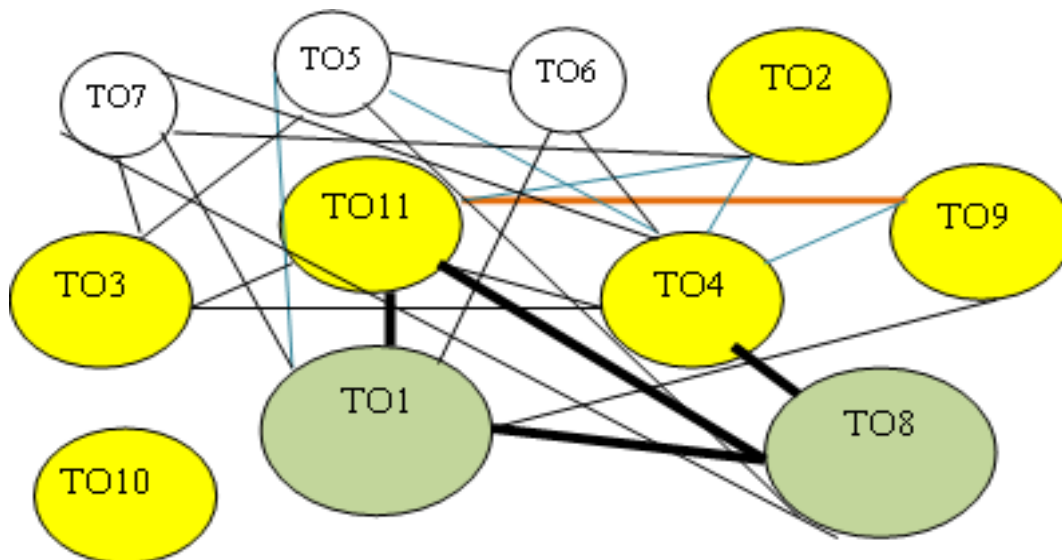
Моноцентричният характер на туристическия клъстер в Хисаря показва много добра симбиоза с културното и историческо наследство налично в гр. Хисаря, като благодарение на неговото по-добро експониране и благоустрояване в последните години се наблюдава не само увеличение на туристите, но и повишаване мултипликационните ефекти и укрепване на валентните връзки. Доброто и мащабно разработване на туристическите забележителности съдейства за усилване на валентните връзки, стимулиране и привличане на туристите да посещават повече туристически места и пренасяне на положителни странични ефекти към обслужващите туризма сектори – транспорт, ресторантьорство, търговия и др. В рамките на обособяващия се квадрат от СПА и уелнес туризъм в гр. Хисаря, археологическия музей, Римските терми и Римската гробница се създава синергия, което капитализира туристически поток, преминаващ през тези места, и допринася за увеличаване на времето, което туристите прекарват, ползвайки туристическия продукт.

За да се установи с по-голяма точност доколко измерените валентни връзки са крепки и устойчиви се отчитат и пътните разстояния между обхванатите туристически забележителности. Дистанцията между отделните туристически обекти изразена чрез $TVX1K_{DT}$ служи за потвърждение дали туристическите обекти могат да се считат за част от оформилия се туристически клъстер и доколко валентните връзки на база туристически визити ще бъдат стабилни и здрави. На база отчитане отстоянията между ТО в Хисаря се вижда, че съществуващите валентни връзки на обектите с номера над 12, макар и на места да бъдат над минималните нива по сила, имат по-висока от средната отдалеченост, което отслабва силата на връзките. Това специално се отнася за двата обекта – Тракийската гробница и Комплекс „Винарна“ в с. Старосел, които по критерия за туристическа концентрация отговарят на условията да влязат в туристическия клъстер на района и валентните връзки, макар и не толкова слаби, заради тяхната отдалеченост от останалите ТО могат да бъдат разглеждани като неустойчиви. Съпоставяне валентността, получена на база туристическите посещения ($TVX1K_{VS}$), с отстоянията между ТО ($TVX1K_{DT}$) показва, че голяма част от туристическите забележителности в район Хисаря, които отговарят да бъдат включени в туристическия клъстер и дори да изграждат поливалентни връзки с други обекти, заради тяхната отдалеченост от туристическото ядро не могат да бъдат считани за стабилна и устойчива интегрална част от туристическата мрежа.

Структурата и формата на туристическия клъстер в район Стрелча съществено се отличава от тази в Хисаря, като тя е полицентрична с много по-преплетени и равномерно разпределени валентни връзки. Ако в Хисаря се наблюдава моноцентричност с орбитално разположение на ТО, свързани изключително с центъра, представен като СПА и уелнес вид туризъм, то в Стрелча, развитието на туризма също гравитира преобладаващо около това направление, но се наблюдават много по-смесени и диверсифицирани валентни връзки между самите обекти.

Фиг. 18. Валентност на туристическите посещения между ТО за район Стрелча

Източник: Собствени изчисления по анкетни проучвания

Изградената решетка от валентни връзки между местата, предлагащи туризъм в Стрелча, е много по-наситена, като почти всички туристически обекти са свързани преобладаващо с повече от две валентни връзки помежду си. Това означава, че обменът на туристи и взаимните посещения на туристите между туристическите обекти е много по-силен и динамичен отколкото в район Хисаря. Това от една страна, е много добре защото се получава по-разнообразен и интегриран туристически продукт. За да се постигне по-качествен туристически продукт, който да засили мултипликационните ефекти и да донесе до повече синергийни ползи за икономиката и териториалното развитие е много важно степента на удовлетвореност на туристите да бъде по-висока, те да имат възможност и да бъдат задържани повече време да практикуват и потребяват туристическия продукт и да отделят и изхарчат повече средства за неговото ползване. За да се постигне това е важно да има изграден значим клъстер със силни и устойчиви връзки между туристическите дестинации в района, което все още не е факт, потвърждавано не толкова от стабилните и разнообразни валентни връзки между ТО в Стрелча, но най-вече заради ниския брой на туристите.

Отчитайки отстоянията между ТО в Стрелча се вижда, че реално онези връзки между квалифицираните туристически забележителности, където коефициентът на туристическите посещения превишава коефициента на

туристическите дистанции се заключват само между 4-5 обекта. Установява се, макар тези туристически обекти да привличат определен брой посетители годишно, техният брой не е достатъчен в повечето случаи да покрие равнищата, считани за критични измерените валентни връзки да бъдат определени като устойчиви и здрави. Като цяло и в Стрелча, подобно и на Хисаря липсва достатъчно подобрене и развитие на туристическите дестинации извън СПА и уелнес туризма, за да се създаде по-висок клас интегриран туристически продукт. Това, от своя страна, прави съществуващите туристически клъстери на обхванатите ТО в районите недостатъчно изградени и непълноценни, като в по-голяма степен това важи за район Стрелча, но в не малка степен е валидно и за Хисаря. Като брой, туристическите обекти, които са включени и разглеждани като такива и в двата района не са малко, но проблемът е, че не успяват да привлекат достатъчен туристически поток, особено касаещо Стрелча, докато в Хисаря проблемът е в моноцентричната клъстерна структура и недостатъчните валентни връзки между обектите.

Заключение

Анализите показват, че в селските райони на страната се открояват 4 групи проблеми, които са критични за тези населени места и които застрашават цялостната устойчивост на тези територии. Това са демографските проблеми и обезлюдяването (в областите дефинирани като селски за последните 10 години намалението на населението е с 17%, докато в другите райони, определени като междинни е - 7,5%); безработицата е с около 20-30% по-висока отколкото при междинните; изоставането в доходите – 33% те са по-ниски отколкото в градовете; бедността – 40% от населението в областите, класифицирани като преобладаващо селски, живее в тежко материално състояние, докато в междинните райони е 32%. Туризмът и туристическото развитие се превръщат в сектор, който има потенциал да създаде стойност и да генерира икономическа активност, което може да се превърне в своеобразен катализатор, с който да се смекчат тези остри проблеми. Предпоставка за това са културните, историческите, природните и селскостопанските ресурси, с които

тези райони разполагат и които могат да бъдат използвани, за да се промени сегашното положение.

За целта на изследването са избрани две пилотни общини в България – Стрелча и Хисаря. Двете общини са съседни по география, но принадлежат към две различни административни области – Пазарджик и Пловдив. Икономиките на двете пилотни общини, макар да имат доста прилики, показват и различия, които се дължат на различни причини, които са изследвани в по-голяма дълбочина. Като цяло стопанската структура и на двете общини има изразен промишлено - аграрен характер, като силно застъпени са туристическата и търговската дейност. Основно активната част от населението е заета в обслужващата сфера и обществената и частния сектор. Не малка част от населението работи в сферата на селското стопанство и промишлените предприятия, а населението в извънградските райони се занимава предимно с отглеждането на селскостопанска продукция.

В същото време туризмът придобива все по-голяма роля и място и всичко това се засилва с времето, след като индустриалната и селскостопанска активност постепенно отслабва. Водещи и в двата района са услугите, където туризмът изпълнява все по-важна и значима функция. Целта на тази част от изследването е на база на разработена методология да се анализира развитието на туризма по отношение на посещения, туристи, престой и др., като се направи оценка за вида, характеристиките и структурата на туристическата дейност. Туризмът в настоящето изследване се разглежда като средство за генериране на синергийни ефекти, които се проявяват в създаване на стойност, стимулиране на заетостта и заплащането на труд, подобряване на инфраструктурата, задържане на местните хора да не напускат родните си места и да се укрепи сектора на обществените услуги, които са от съществена важност, за да се запаси бъдещето на селските райони. Туризмът, заради наличието на множество естествени предимства, свързани с историческото и общественото развитие (допреди 50-70 години, селата в България са били основната административна и урбанизирана структура на социален живот), природните дадености, културни натрупвания, заобикалящата (амбиентната)

среда и др. в селските райони притежава значим потенциал да се превърне в двигател на селското развитие.

И двата избрани региона притежават уникални природни ресурси, свързани с топлите минерални води, което дава възможност за развитие на СПА и уелнес туризма. Изследването на вида на туристическия продукт, на мрежата от туристически обекти, свързаността и синергията между съществуващите забележителности да повишават престоя, времето и удовлетвореността на туристите от туристическия продукт водят до изводи, че се наблюдава положителна тенденция, че са постигнати видими резултати в тази област, но потенциала далеч не е постигнат. Район Хисаря, притежава не само по-големи възможности, надарен е с много повече ресурси и дадености, които могат да създадат туристически продукт, но стои и много по-добре в сравнително отношение отколкото район Стрелча.

Музеите в Хисаря и Стрелча, Тракийските гробници съществували няколко века пр.Хр., крепостните комплекси в Хисаря с античен произход, църквите, стилът на средновековните къщи и сгради, създават чудесна и перспективна предпоставка за развитието на туристическите дейности в този район и за създаване на по-всестранен и синергиен туристически продукт чрез тяхното комбиниране в туристически клъстер. Съществуващите и отличени туристически клъстери в районите обаче се характеризират с много слабости, заради общата им неспособност да индуцират по-широко и равномерно разпределение на туристическия поток извън СПА и уелнес туризма. И в двете общини има потенциал от културни, исторически, амбиентни и други дадености, които продължават да бъдат латентни и частично разработени и впрегнати, така че да донесат много по-висок и значим резултат. Клъстерните и валентни връзки между туристическите обекти са или недостатъчно развити (по-скоро това е случай за район Хисаря), или са недостатъчно силни и устойчиви (преобладаващо в Стрелча), когато се съпоставят посещенията към туристическите отстояния, което разкрива, че изграждането на интегриран туристически продукт около СПА и уелнес туризма все още не е завършен и е

необходимо да се предприемат допълнителни и последователни усилия и действия.

Несезонният характер, който не е зависим от атмосферните влияния на закритите басейни, уелнес центровете и здравните центрове, се оказва много подходящ за градските жители с ограничено свободно време. Все още обаче и двата района, които разполагат с такъв потенциал и възможности, остават неизползвани и недостатъчно разпространени като мащаб, което се превръща в силна страна за бъдещите перспективи. Това проучване трябва да даде представа и да разкрие доколко и как са използвани ресурсите и как да се генерират синергийни ефекти. Съществуващите места за настаняване, заедно с концепцията за създаване на нови сгради и реновиране на съществуващи може да предложи подходящи условия, които да покрият дефицитите и настоящите слаби страни, с обща цел трансформирането на региона като територия, способна да предложи и организира атрактивен, перспективен и устойчив туристически продукт.

Това са най-големите проблеми в тези райони и това налага обръщане на политиката именно към решаване на тези предизвикателства. Насочване усилията на политиката към пряко решаване на проблемите в селските райони е жизненоважно защото диспропорциите между селски и градски райони продължават да бъдат значителни, като проблемите с безработицата, доходите, миграцията, демографията и други въпроси са много по-остри в селските територии, отколкото в останалите. В заключение и в България, и в Китай, в зависимост от особеностите, се прилагат еднакви по своята същност, но различни във формата и конкретиката подходи, стъпили на създаване на устойчив туристически продукт, чрез създаването на туристически клъстери, в чиято основа стоят ендегенните ресурси на регионите, което да доведе до оползотворяване на потенциалния туристически капитал. Това става чрез поставяне на акцент при създаването на туристически клъстери върху здравния и уелнес туризъм в България и само уелнес и ваканционен туризъм в региона на Шанхай, обогатен с богатото селско културно и историческо наследство, представено от характерни архитектурни елементи, композиции и артефакти,

допълнено с места за отдих, предоставящи чудесни условия за почивка и възстановяване, и предлагащи вълнуваща атмосферна с разглеждане на забележителности, с удобно местоположение, позволяващо пътувания и обиколки в рамките на туристическите клъстери.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ОЦЕНКА НА КАЧЕСТВОТО НА РЕКРЕАЦИЯ НА СЕЛСКИЯ ЛАНДШАФТ В МЕТРОПОЛИСА - КЕЙС СЪДИ В ШАНХАЙ

Шенгкуан Че: Професор, доктор на науките, заместник-декан на Школата по дизайн, Шанхайски университет Jiao Tong, Китай. Изследователска област: екологична функция на градски зелени площи, планиране и дизайн; опазване екологията на селските райони; теория на екологичния дизайн на ландшафта .

Анзе Лианг: Докторант, Департамент по земеделие и биология, Шанхайски университет Jiao Tong, Китай, Изследователска област: градска екология. Email: 15618252026@163.com

*Автор за кореспонденция: Shengquan CHE, Professor, Vice Dean of School of Design, Shanghai Jiao Tong University, No. 800 Dongchuan Road, Shanghai 200240, China, Тел/Факс: 86-21-34206578,

E-mail: chsq@sjtu.edu.cn

Резюме

Оценката на качеството за рекреация на селския ландшафт вече е широко признато, като значима фаза при планиране и управление на селския ландшафт, а селският ландшафт в метрополиса играе все по-важна роля по отношение на рекреацията и екологията отколкото преди. Целта на това изследване е да се конструира метод за оценка на качество за рекреация на селския ландшафт в метрополиса главно посредством съчетаване на АНР (аналитичен йерархичен процес) метод и VRD (вектор сходство-степен) метод. Първо, индексната система за оценка бе конструирана по АНР метод, включваща четири нива, а именно, целево ниво А, ниво на управление В (качество на екологията на селските ландшафти V_1 , качество на естетиката на селските пейзажи V_2 и качество на ландшафтните съоръжения в селата V_3), индексно ниво С (11 показателя) и индексно ниво D (26 показателя). След това тежестта на всеки индекс се изчислява съответно според VRD метод. В заключение са потвърдени стойностите на всеки индекс за качеството в селския ландшафт. Резултатите от прилагането на метод за оценка на качеството на рекреация на селския ландшафт при кейс стъди в района Сонгджианг в Шанхай показват, че според качеството на рекреация на селския ландшафт 10-те града на Сонгджианг се различават значително един от друг. Качеството на рекреация на селския ландшафт е в корелация с видовете земеползване в селските райони. Природното и селскостопанското земеползвания са съществени елементи на рекреацията в селските райони. Естетичното качество се свързва положително с екологичното качество. Тази методология може да се прилага и в други области, за да се класифицира и обясни качеството на селския ландшафт за рекреационни цели.

Ключови думи: Селски ландшафт; оценка на ландшафт; качество на рекреация; Шанхай

Въведение

Терминът "ландшафт" е използван с много различни значения през годините, включително природа, територия, географска област, околна среда, система от системи, хабитат, фон, околна среда и заобикаляща среда (Pastor et al. 2006). През 18-ти век ландшафтът е бил използван за описване на естествения пейзаж, като термин от живописца, чието значение е рисуване, което да изобрази природния пейзаж. По-късно терминът се отнася до обекта на живописца, а именно природния ландшафт и селския ландшафт. От географска гледна точка ландшафтът е съчетание на природа, география и една визия на земната повърхност, такава като градски ландшафт и селскостопански ландшафт. В ландшафтната екология ландшафтът се определя като регион с висока пространствена хетерогенност, която се състои от мозайки (екосистеми) и се повтаря в подобни форми (Forman and Godron 1986).

Що се отнася до екологията, ландшафтът представлява единица за мащаб в екологична система. Като се има предвид, че за ландшафтната архитектура ландшафтът се разглежда като сложна географска единица, свързваща природата и културата във всички мащаби, която съчетава науката и технологията с изкуството, включително връзката между човека и околната среда (Simonds 1990; Che 2003).

От една страна, според ландшафтните характеристики засегнати от човека, ландшафтът може да се класифицира в два основни вида - ландшафт на хората, включващ жилищните райони, пътища, жп линии и други направени от човешка елементи (Blankson and Green 1991) и ландшафт на обитаване (De Agar et al. 1995; Bailey 1996; Bernert et al., 1997), включващ климата, почвите, растителността, фауната, водата и релефа. От друга страна, ландшафтните компоненти могат да бъдат групирани в три основни категории според характеристиките на ландшафта: (1). физически - релефни форми, повърхност на почвата, водни течения и др. (2). биотична - естествена и спонтанна растителност, фауна. (3). човешката дейност в естествените ландшафти (Pastor et al. 2006).

Накрая могат да се обобщят шест ландшафтни характеристики. Първо, ландшафтът е специална топографска структура, растителност, земеползване и модел на живота на хората. Второ, ландшафтът е хетерогенна мозайка на интерактивна екосистема. Трето, ландшафтът е регионална цялостна система, интегрираща човешките дейности и земята. Четвърто, ландшафтът е разширено структурно ниво, основано на екосистема. Пето, ландшафтът е пиксели в изображенията от дистанционно наблюдение. Шесто, ландшафтът е пейзаж, чиято естетическа стойност се определя от природата и културата (Berg и Wintjes 2000; Marc 2004; Claval 2005).

Селският пейзаж е един от важните ландшафтни типове, които се появяват рано и са разпространени широко по света, притежаващи специално ландшафтно поведение, форма и интензивност. Това е модел сглобяващ регионално, от разпръснати селски къщи до градски зони с производство на храни и други услуги за градските хора. Нещо повече, сравнявайки с градския пейзаж, това е регион с неравномерно оползотворяване на земята, малка гъстота на населението и характеристики, специфични за селските райони (Wang and Liu 2003; Claval 2005).

Ключовата разлика на селския ландшафт от други ландшафти е, че икономическата функция на ландшафта в селския район е предимно селскостопанското производство, с тежко земеползване, местна селска култура и провинциален стил на живот. Докато селският ландшафт включва предимно селскостопански ландшафт (селскостопанска земя), селски жилищен ландшафт (села и градове) и естествен ландшафт (гори, води, влажни зони и пасища и др.).

Според производството на обществото, селският ландшафт може да бъде разделен на три фази, а именно селски ландшафт в селскостопански периоди, селски пейзаж в индустриални периоди и селски пейзаж в пост-индустриалните периоди. Селските ландшафти в различните страни се различават по различните фази поради небалансираното развитие в целия свят. Развитите страни, като повечето европейски страни и Северна Америка, навлизат в пост-индустриални периоди, докато повечето развиващи се страни, включително

Китай, са в индустриални периоди, а някои бедни региони са все още в селскостопански периоди (Bastian 2000; Bills and Gross 2005).

1. Ползност на селския ландшафт

Ползността на селския ландшафт включва производствена стойност, екологична стойност, естетическа стойност, стойност при пътуване и духовна стойност.

Производствена стойност: човешките същества получават основни жизнени суровини от селското стопанство, така селският ландшафт се основава първо на производствената функция на селското стопанство.

Екологична стойност: екологичната стойност на селския ландшафт представя много аспекти, като екологично разнообразие, ландшафтно изобилие и хармония на всички видове екологични елементи. Това са основните факти за селския пейзаж.

Естетическа стойност: има допускане, че селският ландшафт има присъща или действителна красота, която е субективна реакция на наблюдателите (Shuttleworth 1980). Тя включва форма за използване на земята, природни феномени, песен за птици, залез, работа на фермера и др.

Стойност при пътуване: селската среда е не само мястото, където хората могат да работят и живеят, но и цел на почивка в полза на туристите.

Духовна стойност: селският пейзаж символизира щастие, тъга, надежда и стремеж на фермерите, и въплъщава историята на човека от нашите предци до днешните поколения. Той представя спомените, които запечатват душевността на човека и в природата на човека е да използва истинското духовно начало (Berg et al. 2000; Zhou and Chen 2005; Wang 2006).

2. Характеристики на съществуващите методи за оценка на ландшафта в селските райони

Процесът на оценка на ландшафта в момента е признат като силен, интердисциплинарен и екологичен изследователски метод (Pastor et al. 2006).

Според различията на целите за оценката на ландшафта в селските райони има най-малко три подхода за оценка.

Първият подход, известен като цялостна оценка на селския ландшафт, е използван в много проучвания за оценка на селските райони за измерване на функциите на селските райони, които осигуряват селскостопански продукти, екологични услуги и ресурси за туристически обиколки, както и поддържане на екологичния баланс и подобряване на местната културна стойност (Gómez-Sal et al., 2003; Xie 2004). Общата цел е да се оценят, по подходящ начин, социалните, икономическите, екологичните и естетическите функции на селския пейзаж, да се идентифицират проблеми, които могат да съществуват в настоящето и да се посочат потенциалните възможности за развитие в бъдеще (Mendoza and Prabhu 2000; Pannell and Glenn 2000). Някои изследователи предложиха интегрирана, основана на екосистемите методология за устойчиво екологично планиране и управление, включваща идеите за екосистемния подход към планирането (Armitage 1995) и подхода за агро-екосистемен анализ (Altieri 1987; Conway 1991).

При втория подход понятието за селски ландшафт е ограничено до неговите визуални свойства, включително направени от човешка елементи и физически, и биологични ресурси (Daniel et al. 1983; Amir and Gidalizon 1990). Ландшафтната оценка в селските райони се определя като “сравнителни отношения между два или повече ландшафта по отношение на оценката на визуалното качество” (Laurie 1975). Визуалната ландшафтна оценка в селските райони може да бъде приложена за класифициране или обяснение на живописната красота на ландшафта и е възможно да обогати процеса на вземане на решения за целите на интегрираното управление на селския ландшафт и за планирането на рекреация в селския ландшафт.

Съществуват два основни подхода за визуална оценка на селския ландшафт: директни методи и индиректни методи. Директните методи сравняват предпочитанията на членове на обществеността относно панорамата на ландшафта за да бъде постигнат консенсус (Arthur et al. 1977; Briggs and France 1980). Индиректните методи оценяват ландшафта въз основа на наличието и/или интензивността на определени характеристики (Fines, 1968) с индекси, включително екологични, формално естетични, психофизични,

психологически и феноменологични (Daniel and Vining 1983). Накрая методът за ландшафтна оценка в селските райони може да бъде разделен на пет категории: директни модели, модели за прогнозиране на обществените предпочитания, непреки модели, смесени модели и модели за икономическа оценка.

Третият подход отчита устойчивото земеползване на селския ландшафт. Оценката на устойчивото използване на земята се появи през 90-те години на миналия век, като бе обърнато внимание на социалните, икономическите и екологичните ползи. Оценката за устойчиво използване на земята се разглежда като разширяване на оценката за приложение на земята по времева скала. Gómez-Sal et al. (2003) взеха предвид пет аспекта: екологичен, производствен, икономически, социален и културен. Peng et al. (2006) дадоха своя принос за синтетична оценка както във времеви, така и в пространствени скали, посредством комбиниране на ландшафтна екология с устойчиво земеползване на селския ландшафт, екологична оценка на ландшафта за устойчиво използване на земята.

Селският ландшафт може да се използва за природни, селскостопански, социални и рекреационни цели. Докато за метрополиския селски ландшафт, който близо до центъра обикновено е с относително висока гъстота на населението, е засегнат значително от метрополиса, като се започне от формата и функцията за използване на земята и се стигне до начина на живот, културата и др. Основните функции на метрополиския селски ландшафт са опазване на природата, поддържане на екологията и рекреация като в селски район. Все повече и повече градски хора имат желание да бъдат близо до селския ландшафт с цел почивка.

Ето защо, методът за оценка на рекреационното качество на селския ландшафт в метрополиса е различен от други методи за оценка на рекреационното качество на селските ландшафти.

Оценката за качеството на рекреация в селските райони може да осигури значително познание за планирането на рекреацията в селски ландшафт и управление впоследствие, а също така играе важна роля за устойчивото

развитие на селския ландшафт в метрополиса. Главната цел на изследването е да се създаде метод за оценка на качеството на рекреация в селските ландшафти на метрополиса, осигурявайки научна основа за по-нататъшно планиране и управление, както и важен фундамент за устойчиво развитие на селския ландшафт.

Методи

Принципи за избор на индикатори

Функцията на селския ландшафт може да бъде разделена на екология, производство, живот, рекреация, култура и др. Рекреационната функция на селския ландшафт не може да бъде независима от други показатели на селския ландшафт, но тя много зависи от качеството на екологията, природата и селското стопанство. Оценката на качеството на рекреация в селски ландшафт трябва да бъде многофакторна и многоизмерна.

Разработени са много показатели за измерване на рекреационното качество на селския ландшафт. В проучване относно измерване на качеството на селските райони за рекреация е важно да се разбере, че рекреацията е обща дефиниция, идентифицираща няколко форми на рекреация (Goossen and Langers 2000).

Оценката на рекреационното качество на селските ландшафти изисква показатели за различните разглеждани аспекти. Структурата на отношенията между индикаторите трябва да бъде идентифицирана и те трябва да бъдат поставени в йерархия. След като серия от точни и достатъчни индикатори се съобразят с всеки оценъчен аспект, те могат да се използват като инструмент за оценка на системата.

За икономическата оценка и приоритизирането на показателите за устойчивост в селското стопанство Pannell и Glenn представиха концептуална рамка за избиране на критерии (2000). Goossen and Langers (2000) разделиха качеството на рекреация на качеството на използване и качеството на възприемане. Качеството на използване се определя като пригодност за употреба, докато качеството на възприемане се отнася до качеството на околната среда, която хората забелязват или преживяват (като красотата или

спокойствието на ландшафта), когато са заети с развлекателни дейности. Спокойствието, достъпността, качеството на водата и стойността на раздразнение са най-важните показатели за качество. Müller et al. (2000) предприе концептуално проучване за определяне на набори от екологични показатели, вариращи от политически целеви йерархии и стратегии за устойчиво управление до холистични идеи за защита като защита на процеса, опазване на ресурсите, здравето на екосистемите и интегритета на екосистемите. Mendoza and Prabhu (2000) посочват, че многофакторните методи са ефективни инструменти, които могат да бъдат използвани като структурирани помощни решения за оценка, определяне на приоритети и подбор на набор от критерии и показатели за устойчиво управление. Gómez-Sal et al (2003) взеха под внимание индикаторите за независимост, като различни оценъчни измерения и конструираха техните йерархични отношения. След това, многоизмерният концептуален модел за оценка на ландшафтните стойности е реализиран.

Като цяло, индексите за оценка на качеството за рекреация на селския ландшафт са избирани според следните принципи:

1. Многокритериален: Въпреки че сравнението с всички нива на оценка на селския ландшафт, оценката на качеството за рекреация в селския ландшафт е свързана повече с рекреационната полезност на селския ландшафт, рекреацията на селския пейзаж е част от различните функции на селския пейзаж, рекреационният селски ландшафт, удовлетворението и качеството на рекреацията се основава изцяло на физическите, естетическите, социалните, културните и екологичните аспекти на селския ландшафт. Следователно качеството за рекреация на селския ландшафт се определя от различни компоненти на селския ландшафт и многокритериалния критерий е неизбежен избор за показателите. Многокритериалният метод е ефективен инструмент, който може да бъде използван като структурирано подпомагане при оценяването и подбора на критерии и индикатори за оценка и управление (Мендоса и Прабху 2000).

2. Много цели: Качеството на рекреация в селския ландшафт е цел на селския ландшафт. Индексите за рекреация обаче са съставени от различни аспекти на селския ландшафт, като екологични, визуални, социални и други, създадени от човека елементи. Затова е необходимо да се вземат предвид различните фактори на селския ландшафт, свързани с качеството на рекреация на селския ландшафт.

3. Регионално господство: За всеки процес на оценка, изборът на индекси за оценка трябва да се основава на доминиращите фактори, тъй като в различните региони атрибутите на екологията, естетиката, обществото, културата и икономиката са различни, в резултат на което се отделят различни акценти в оценката. Доминантните и типичните индекси, които са в съответствие с местните условия, трябва да бъдат избрани, за да се направи подходяща оценка (Peng et al. 2006).

4. Относителна независимост: Факторите, свързани с качеството на рекреация на селския ландшафт, обикновено корелират един с друг. Така че подборът на индекс трябва да бъде независим, за да се избегне повтаряща се оценка за рекреационната функция.

5. Йерархичност: Много е важно да се разделят различните индекси на определени слоеве и да се конструират техните йерархични отношения по реда на различни скали. Индексите, принадлежащи към различни йерархични слоеве, не могат да се смесват.

Конструирание на индексна система за оценка

На първо място, методът на аналитичния йерархичен процес (АНР) е приложен за да се филтрира индекса за оценка и да конструира система за индексна оценка (Liu et al. 2003). След това се прилага методът вектор сходство-степен (VRD) и примерни данни от индекса за системен капацитет се използват за да се потвърди теглото на индекса (Jiao и Yang 2006). Накрая, методът на многоцелева линейна функция е приложен за изчисляване на цялостна стандартна стойност на оценката и стойност на индекса на всички нива (Song et al.1999; Xie 2004).

Индексът за оценка на качеството на рекреация в селския ландшафт е разложен на няколко конкретни цели, които могат да се нарекат „Правила“. Вторият слой на оценъчния индекс се получава, чрез прилагане на АНР метод, оптимизиране и синтезиране на оригинални проекти на индексна система за оценка. Третият и четвъртият слой на индекса за оценка могат да бъдат потвърдени на свой ред. Целевият слой е оценка на качеството на рекреация в селските райони. Вторият слой е слой на правила, включващ три аспекта на рекреацията на селския ландшафт: екологично качество, качество на естетиката и качество на съоръженията.

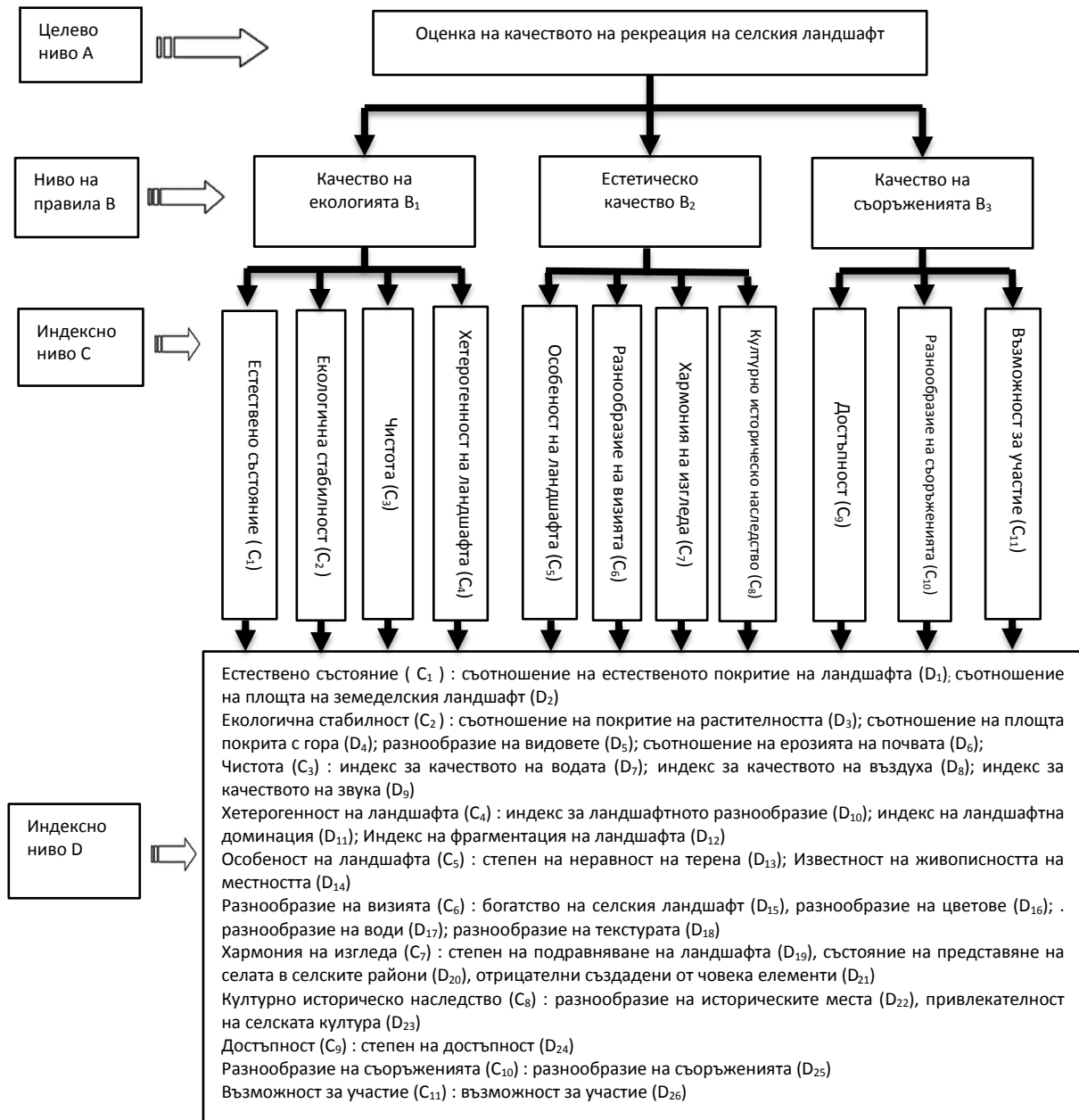
Екологичното качество на селския ландшафт анализира селския ландшафт като една екосистема, отчитаща степента, в която той поддържа основните екологични процеси и екологичните услуги, които предоставя. Без съмнение, екосистемата е крайната основа за устойчивостта на земеползването и възстановяването на селските райони. Екологията обаче обикновено не се разглежда като диференцирана система. Може да се каже, че екологичната система е „забравеният аспект“ в оценката на качеството за рекреация на селския ландшафт, включително екологично устойчив капацитет и рекреационна стойност на околната среда.

Качеството на естетиката на селския ландшафт се фокусира главно върху визуалните отличителни характеристики на селския пейзаж, включително изкуствени елементи, като исторически пейзажи, културни особености и традиционни знания (ценност на наследството), физически и биологични ресурси (Daniel and Vining 1983; Amir et al. 1990). Директният метод и индиректният метод се комбинират, за да се оцени качеството на естетиката на селския ландшафт (Briggs and France 1980).

Качеството на селските ландшафтни съоръжения взема под внимание инфраструктурата на селските райони и съоръженията за отдих. Доколко са удобни за достигане местата за отдих и дали осигуряват повече места за отдих на пътуващите? По този начин, те включват както степента на удобство на развлекателни съоръжения селските райони, така и количеството съоръжения за рекреация.

Подробната индексна система за оценка на качеството за рекреация в селския ландшафт е показана на фиг.19

Фиг. 19. Система от индекси за оценка на качеството на рекреация на селския ландшафт

Трите оценъчни измерения (екологично качество, качество на естетиката и качество на съоръженията) имат достатъчен капацитет за оценка на качеството на отпочиване в селските райони, като те включват повечето от елементите, допринасящи за полезността на качеството за рекреация на селския ландшафт. Въпреки това, други по-абстрактни измерения, като

например етиката или политиката, не са пряко свързани с качеството на рекреацията на селския пейзаж. В този случай той може да бъде пренебрегнат.

Третият слой е индексният слой С. Всяко правило за оценка се определя конкретно от различни фактори. Четвъртият слой е индексният слой D, където всеки фактор за оценка се изразява с конкретен индекс.

Методите за изчисляване на оригиналните стойности на индексите на ниво D са показани, както следва:

1. Съотношение на естественото покритие на ландшафта (D_1):

$$R_n = S_n / S_t$$

Където R_n : съотношение на покритие на естествената зона; S_n , цялото естествено ландшафтно пространство; S_t : общо изследвана област.

2. Съотношение на площта на земеделския ландшафт (D_2):

$$R_a = S_a / S_t$$

Където R_a : съотношение на покритието на земеделските земи; S_a , цялата земеделска площ; S_t : обща изследвана площ.

3. Съотношение на покритие на растителността (D_3):

$$R_v = S_v / S_t$$

Където R_v : съотношение на покритие на растителността; S_v цялата площ на растителността; S_t : обща изследвана площ.

3. Съотношение на покритие на растителността (D_3):

$$R_v = S_v / S_t$$

Където R_v : съотношение на покритие на растителността; S_v : цялата площ на растителността; S_t : обща изследвана площ.

4. Съотношение на площта покрита с гора (D_4):

$$R_f = S_f / S_v$$

Където R_f : съотношение на горското покритие; S_f : цялата горска площ; S_v : цялата растителност.

5. Разнообразие на видовете (D_5):

$$H = -C \sum_{i=1}^n P_i \log_2 P_i$$

Където P_i е делът на броя на видовете i общо за всички видове, а n е броят на видовете. $C=1$.

6. Съотношение на ерозията на почвата (D_6):

Степента на ерозия на почвата е разделена на пет класа според „стандарта за класификация на почвената ерозия (SL190-96), Китай, а именно много слаба ерозия, лека ерозия, средна ерозия, сериозна ерозия, много сериозна ерозия.

$$R_e = S_e / S_t$$

Където R_e е съотношението на почвената ерозия; S_e е ерозията на почвата над средния клас на ерозия (включваща средна ерозия, сериозна ерозия и много сериозна ерозия), S_t е общата изследователска площ.

7. Индекс за качеството на водата (D_7):

Качеството на водата е разделено на пет класа в съответствие с китайския национален стандарт за „стандарт за качество на околната среда за повърхностни води (GB3838-2002)“, като първият клас се използва като стандартна стойност.

8. Индекс за качеството на въздуха (D_8):

Индексът за качеството на въздуха е разделен на три класа, в съответствие с китайския национален стандарт „Стандарт за качество на атмосферния въздух (GB3095-1996)“, а първият клас се използва като стандартна стойност.

9. Индекс за качеството на звука (D_9):

Индексът за качество на звука е разделен на пет класа в съответствие с китайския национален стандарт на „Стандарт на шума от екологичния шум в градската среда (GB3096-93)“, а първият клас се използва като стандартна стойност.

10. Индекс за ландшафтното разнообразие (D_{10}):

Разнообразието на ландшафта престава изобилието и на видовете парцели в ландшафта, като се има предвид предимно броят на парцели по типове и площта на различните парцели.

$$H = -\sum_{i=1}^n P_i \ln(P_i)$$

Където P_i е съотношението на типа селски ландшафт, i в парцел тип i , и n е броят на типовете парцели.

11. Индекс на ландшафтна доминация (D_{11}):

$$D = H_{\max} + \sum_{i=1}^n P_i \log_2 P_i$$

$$H_{\max} = \log_2 n$$

Където D е индексът на ландшафтна доминация; P_i е съотношението на площта от селски ландшафт тип i в общата площ на селския ландшафт; n е броят на всички типове селски ландшафт; и $H_{\max}$ е индексът за максимално разнообразие на ландшафта.

12. Индекс на фрагментация на ландшафта (D_{12}):

Фрагментацията на ландшафта показва степента на разделение в ландшафта, отразяваща хетерогенността на ландшафтните парцели.

$$FN_1 = (N_p - 1) / N_c$$

Където N_p е общият брой ландшафтни парцели при всички видове парцели и N_c е общата им площ в ландшафта.

13. Степен на неравност на терена (D_{13}):

Степента на неравност на терена е степента, в която теренът се променя или колко е различен от равния терен. Видовете терени се разделят както следва: 1. почти плосък; 2. леко вълнист; 3. хълмист; 4. някои планини; 5. планините доминират на пейзажа.

14. Известност на живописността на местността (D_{14}):

Известността на живописността на местността се отнася до степента на популярност на селския ландшафт (като исторически дървета на повече от 100 години), национално защитни растения или животни, историческо място (древни сгради, древни гробници и др.) и традиционни села. Според китайския

национален стандарт на "ландшафт и стандарт за известни пейзажи (GB50298—1999), те се разделят на пет степени: супер национален клас, първи национален клас, втори национален клас, трети национален клас и обикновени.

15. Богатство на селския ландшафт (D_{15}):

Видовете селски ландшафти включват земи покрити с гори, стари села, селско стопанство, специални зони за рекреация и вода и др. В определен район с повече видове селски ландшафти и по-красива пейзажна визия. Тя е разделена на пет класа: <2, 2-4, 4-6, 6-8 и > 8.

16. Разнообразие на цветовете (D_{16}):

Цветът е много важен за зрението. Цветовото разнообразие включва цветови типове, цветен контраст и цветова съвместимост. Цветови комбинации: един цвят, два цвята, три или повече цвята. Цветен контраст: неясен, определен и ясен. Сравнимост на цветовете: слаба, определена и ясна. Цветовото разнообразие може да бъде разделено на пет класа, от по-лошо към по-добро, чрез интегриране на всички атрибути на цвета.

17. Разнообразие на води (D_{17}):

Водата е важен елемент за естетиката на селските райони. Обикновено естетическото качество на селския ландшафт е повлияно силно от водата. Има два фактора за разнообразие на водите. Единият е видът на водите, включващ предимно река, поток, езеро/изкуствен водоем, блато, море и др. Друго е количеството вода. Тя може да бъде оценена чрез съотношение на количеството вода: <5%, 5-10%, 10-15%, 15-20% и > 20%.

18. Разнообразие на текстурата (D_{18}):

Текстурата на селския пейзаж изглежда гладка, вълнообразна, груба, планинска, неравна и др. Променливата текстура е показател за по-красива визия.

19. Степен на подравняване на ландшафта (D_{19}):

Отнася се за степента на подреденост на ландшафта. Обърканият ландшафт създава негативно визуално впечатление.

20. Състояние на излагане на села в селските райони (D_{20}):

Селото в селския район е забележимо разположено в селския ландшафт. Отнася се до моделите на дисперсия на пространството в селото.

21. Отрицателни, създадени от човека елементи (D_{21}):

Те се отнасят до създадени от човека ландшафти, които не са хармонични с естествения или традиционния селски ландшафт, като индустриални производства, електропроводи, изоставени обрасли земи, замърсена площ, бунища и др.

22. Разнообразие на историческите места (D_{22}):

Историческите места насочват към древни и ценни обекти като старинни къщи, храмове, стари градове, традиционни китайски градини, древни гробници и др.

23. Привлекателност на селската култура (D_{23}):

Тя насочва към степента на културно изобилие, като например традиционни фестивали, стила на живот на различните националности, религиите им, местната специфична култура и др.

24. Степен на достъпност (D_{24}):

Достъпът до селския ландшафт за рекреация се определя от условията за придвижване. Той може да бъде разделен на пет степени: много труден (> 2 часа), труден (1.5-2 часа), средна трудност (1-1.5 часа), лесен (20-60 ') и много лесен ($<20'$).

25. Разнообразие на съоръженията (D_{25}):

Разнообразието от изкуствените съоръжения за отдых, като селски паркове, центрове "Направи си сам", селски клубове, игрища, селски музеи, ваканционни селища на фолклорните традиции, древни и традиционни села и лагери може да бъде разделена на пет степени: <2 , 2-4, 4-6, 6-8 и > 8 .

26. Възможност за участие (D_{26}):

Тя се отнася до възможностите, при които туристите могат да вземат участие в различни дейности при пътуване, например обработка на земеделски земи, разходка с лодка, риболов, плуване и колоездене и др.

Всички индекси на ниво D могат да бъдат разделени на количествени индекси и качествени показатели.

За количествените индекси за оценка, за стандартните стойности на съотношението на почвената ерозия (D_6), индекса за качеството на водата (D_7), индекса за качеството на въздуха (D_8) и индекса за качеството на звука (D_9) се използва национален първичен стандарт. Други количествени индекси за оценка се потвърждават от стандарта за максимална стойност (индекс на положителна полярност), минимална стойност (индекс на отрицателна полярност) или средна стойност на определен индекс в подобен регион в страната. Те са: съотношения на естественото покритие на ландшафта (D_1), съотношението на площта на земеделския ландшафт (D_2), съотношението на покритие на растителността (D_3), съотношение на площта покрита с гора (D_4), разнообразие на видовете (D_5), индекс на ландшафтното разнообразие (D_{10}), индекс на ландшафтна доминация (D_{11}), индекс на фрагментация на ландшафта (D_{12}), степен на достъпност (D_{24}), разнообразие на съоръженията (D_{25}) и възможност за участие (D_{26}).

Качествените показатели се потвърждават от метода на консултация с експерти (панел), те са: степен на неравност на терена (D_{13}), известност на живописността на местността (D_{14}), богатство на селския ландшафт (D_{15}), разнообразие на цветове (D_{16}), разнообразие на води (D_{17}), разнообразие на текстура (D_{18}), степента на подравняване на ландшафта (D_{19}), състояние на излагане на села в селските райони (D_{20}), отрицателни създадени от човека елементи (D_{21}), разнообразието на историческите места (D_{22}) и привлекателността на селската култура (D_{23}). Първо, всеки индекс е разделен на пет степени, а именно А, В, С, D и Е. Възможните коефициенти на всеки клас са 1.0, 0.8, 0.6, 0.4 и 0.2. Второ, всеки експерт от панела (десет души) прави оценка за всеки качествен индекс. Накрая, стойността на всеки индекс се изчислява по формулата:

$$V = \sum_{i=1}^D Q_i / N$$

Където V е стойността на качествения индекс; Q_i е стойността на коефициента на i -ти индекс от всеки експерт; N е броят на експертите; и D е броят на индексите.

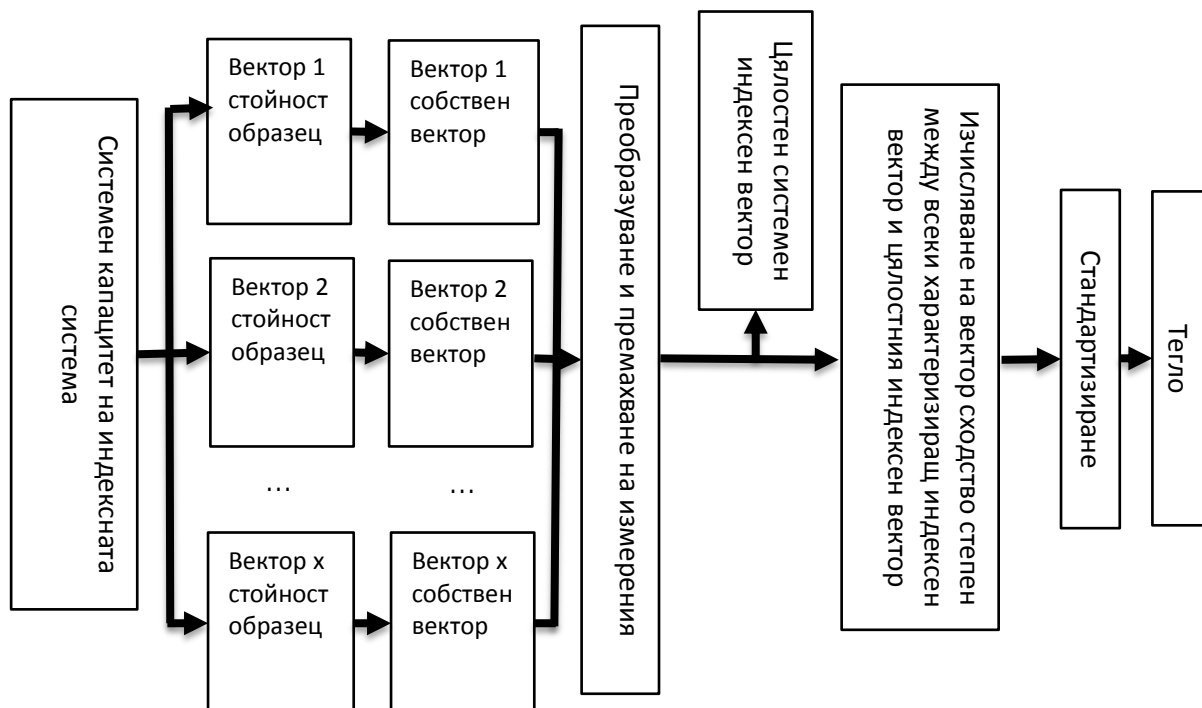
Потвърждаване на теглото на индекса за оценка

То е от решаващо значение за осигуряване на научна и рационална оценка за потвърждаване на коефициента на тегло за всеки индекс за оценка в процеса на цялостна оценка (Jiao и Yang 2006).

Теглото на всеки индекс за оценка беше изчислено посредством VRD метод. Използват се примерни данни за системния капацитет на индекса за да се изчислят така теглата на индекса, че да бъдат обективни и практични, като се избягва личното мнение.

На фиг.20. са показани стъпките за изчисляване на теглото по VRD метод.

Фиг. 20. Процеси на изчисляване на теглата по метод вектор сходство-степен

Детайлно описание:

1. Създаване на системен цялостен индексен вектор.

Предполагаме, че системата от индекси има n индекса на капацитета, а системен цялостен индексен вектор $M = [m_1, m_2, \dots, m_n]$ е настроен според известни данни за всеки индекс спрямо стандартно положение.

2. Избиране на образци от всеки индекс

Броят на образците (Z) трябва да е достатъчен, за да отрази състоянието на системата ($z \geq 4$).

3. Изчисляване на собствения вектор на образеца на всеки индекс

Да предположим K-ят собствен вектор на образец от индекс: $X_k = [x_1, x_2, \dots, x_z]$

x_j ($j = 1, 2, \dots, z$) е индексната стойност на Z-ият образец в системата

$$X' = \begin{cases} 1.0 - (q_1 - x) / \max \{q_1 - m, M - q_2\}, & x < q_1 \\ 1.0 & , x \in [q_1, q_2] \\ 1.0 - (x - q_2) / \max \{q_1 - m, M - q_2\}, & x > q_2 \end{cases}$$

(4)

4. Разполагане на цялостния индексен вектор и индекса на собствения вектор без измерения.

Индексът за оценка обикновено се разделя на максимален индекс (индекс на положителна полярност), минимален индекс (индекс на отрицателна полярност), среден индекс и индекс на вътрешния мащаб.

За да се максимизира индекса x , нека

$$X' = (x - m) / (M - m) \quad (5)$$

където, M , m са съответно максималната и минималната стойност на индекса X .

За да се минимизира индекса, нека

$$X' = (M - x) / (M - m) \quad (6)$$

За средния индекс x , нека

$$x' = \begin{cases} 2(x - m) / (M - m), & m \leq x \leq (M + m) / 2 \\ 2(M - x) / (M - m), & (M + m) / 2 \leq x \leq M \end{cases}$$

(7)

Тогава x може да се преобразува в нормализирани индекси посредством преобразуванията (5), (6) и (7).

5. Изчисляване на степента на сходство между собствения вектор и системния цялостен индексен вектор на всеки индекс.

Използвайки формула (4) за изчисляване на степента на сходство между X_k и M_k , γ_k е К-та степен на сходство между индексния вектор и системния цялостен индексен вектор. Той отразява размера на приноса на индекса към ефективността на цялата система.

6. Потвърждаване на разпределението на теглата за всеки индекс.

Степента на сходство γ_k между собствения вектор и системния цялостен индексен вектор на всеки индекс е стандартизиран, преди теглото W_k на всеки индекс да е възможно да бъде получено.

В Шанхай бяха избрани четири образци за изчисляване на индексите по VRD метод, а всички тегла на индексите на качеството на рекреация в селския ландшафт бяха потвърдени както следва:

Слой на правила В: B_1 (0.35), B_2 (0.48) и B_3 (0.17);

Индексен слой С: C_1 (0.14), C_2 (0.33), C_3 (0.28), C_4 (0.25), C_5 (0.22), C_6 (0.35), C_7 (0.24), C_8 (0.19), C_9 (0.26), C_{10} (0.53) и C_{11} (0.21).

Индексен слой D: D_1 (0.57), D_2 (0.43), D_3 (0.24), D_4 (0.27), D_5 (0.25), D_6 (0.24), D_7 (0.38), D_8 (0.35), D_9 (0.27), D_{10} (0.35), D_{11} (0.34), D_{12} (0.31), D_{13} (0.45), D_{14} (0.55), D_{15} (0.38), D_{16} (0.21), D_{17} (0.28), D_{18} (0.13), D_{19} (0.37), D_{20} (0.31), D_{21} (0.32), D_{22} (0.68), D_{23} (0.32), D_{24} (1.0), D_{25} (1.0) и D_{26} (1.0).

Цялостен модел за оценка

Методът на многоцелевата линейна функция се използва за отразяване на регионалната ситуация на селския ландшафт от различни аспекти по всеки единичен индекс в индексната система за оценка за качеството на рекреация на селския ландшафт. Трябва да се извърши цялостна оценка, за да се развие от индексния слой до целевия слой, за да се обхване цялата ситуация. По-нататък са описани подробните стъпки:

Формула на индексния слой С

$$F = \sum_{i=1}^M (W_i \times D_i)$$

Където F е стойността на определен коефициент в индексния слой С; W_i е стойността на i-тия индекс в индексния слой D; D_i е теглото на i-тия индекс в индексния слой D; M е броят на индексите в индексния слой D.

Формулата за слоя на правила В

$$I = \sum_{j=1}^N (F_j \times C_j)$$

Където I е стойността на оценка на определен фактор в слой на правила В; F_j е оценъчната стойност на j-ия индекс в индексния слой С; C_j е теглото на j-тия фактор в индексния слой С; и N е броят на индексите в индексния слой С.

Формула на комплексна оценка

$$O = \sum_{t=1}^T (I_t \times B_t)$$

Където O е комплексната стойност на оценката; Това е стойността на оценката на I_t -тия фактор в слой на правила В; B_t е теглото на t-ия фактор в слой на правила В; T е броят на факторите в слой на правила В.

Резултатите от оценката могат да бъдат получени съгласно формулите, изброени по-горе. Според различните методи на групиране на цялостните индекси е определен стандарт за оценка на качеството на рекреация в селския ландшафт предствен в Таблица 21.

Таблица 21 Стандарти за оценка на качеството на отдиш в селския ландшафт

Стойност на интегралната оценка	> 0.75	0.45 ~ 0.75	0.35 ~ 0.45	0.25 ~ 0.35	< 0.25
Критерий за оценка	Отлична	По-добра	Обикновена	По-лоша	Най-лоша

Област на изследване и материали

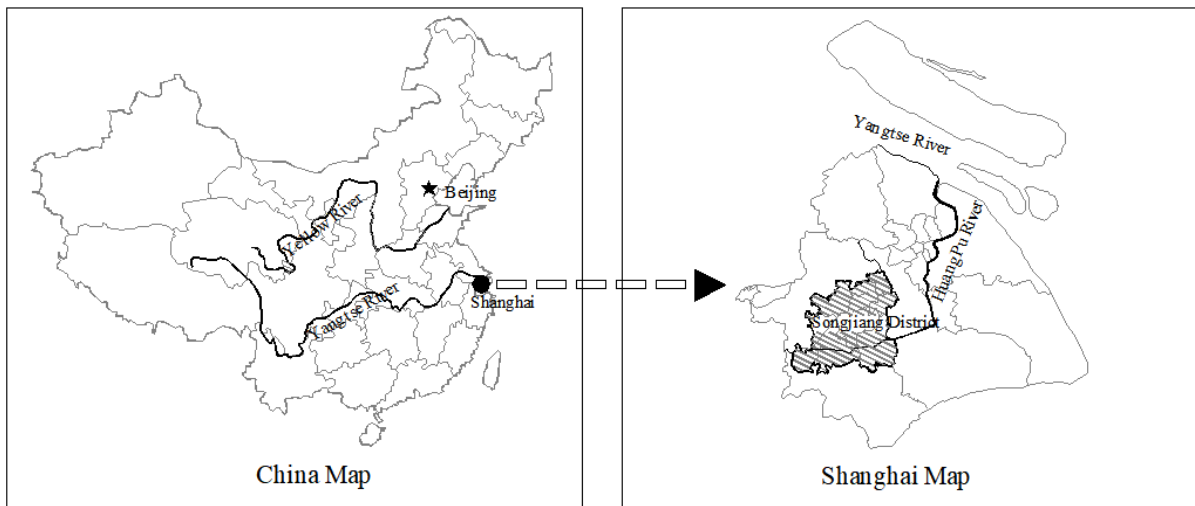
Област на изследване

Шанхай е известен като най-големият метрополис, финансов и икономически център в Китай. Общата му площ е 6 340 квадратни километра, с население от над 14 милиона души. Гъстотата на населението в Китай е най-висока. Областта на изследване район Сонгджианг се намира в югозападната част на Шанхай, общата площ е 604 км², сред които 72,54% принадлежи към селските райони, водната площ е 12,09%, планината Шешан, разположена в район Сонгджианг е единствената планина в Шанхай, най-високата точка е на 89,8 метра надморска височина. Река Хуанпу, известна като река майка на

Шанхай, преминава през Сонгджианг. Населението е 634 249 души, като градското население е 70,8% в края на 2017 г. Район Сонгджианг е установен по време на династията Тан (751 от н.е.) и има повече от 1300 годишна история. Климатът му принадлежи към субтропичната зона, характерната за района растителност е вечно зелената, а средногодишната температура е 17.8°C, средногодишното количество на валежите е 1113.3 mm.

Районът се състои от 10 града: Сиджинг, Джиутинг, Донджинг, Синяо, Маоганг, Синбанг, Шихуданг, Йекси, Шешан и Чедун. Картата на местоположението на район Сонгджианг е показана на фиг. 21.

Фиг. 21. Карта на местоположението на район Сонгджианг в Шанхай, Китай

Районът Сонгджианг е типично предградие на метрополиса. Този район представя забележително богатство на местоположения, дължащо се на изобилието от селските райони и потенциалната им ценност за рекреацията. Въсъщност все повече хора от града прекарват там уикендите и празниците си, но познанията за качеството на отдиха в селския ландшафт все още са недостатъчни.

Материали

Изследването е извършено въз основа на ERDAS 8.4 софтуер, изображения от Landsat TM 5 и Spot Image от 15 септември 2005 г., които на 15 октомври 2005 г. са били обединени и интерпретирани, във връзка с полево

събиране на информация и цифрова карта на Сонгджианг за земеползването от 2005 г. (мащаб 1: 10 000).

Областта на изследване логически е класифицирана в 11 относително хомогенни ландшафтни единици: площ покрита с гори, площ покрити с посеви, затревена площ, площ с аквакултури, площ покрита с вода, площ с овощни насаждения, площ с разсадници, площ с парници, неизползваеми земи, урбанизирани територии, територии заети от промишлеността. На базата на картата за класификация на земеползването от дистанционното наблюдение са определени стойностите на следните индекси – съотношение на естественото покритие на ландшафта (D_1), съотношението на площта на земеделския ландшафт (D_2), съотношението на покритие на растителността (D_3), съотношение на площта покрита с гора (D_4), индекса на ландшафтното разнообразие (D_{10}), индекс на ландшафтна доминация (D_{11}) и индекса на фрагментация на ландшафта (D_{12}) - измерени с помощта на софтуер за анализ на ландшафта Fragstats 2.0.

Стойностите на близките индекси - съотношение на ерозията на почвата (D_6), индекса за качеството на водата (D_7), индекса за качеството на въздуха (D_8) и индекса за качеството на звука (D_9) - са изчислени съгласно статистическия годишник на Сонгджианг от 2005 година.

Разнообразието на видовете (D_5), степента на достъпност (D_{24}), разнообразието на съоръженията (D_{25}), възможността за участие (D_{26}) са изчислени съгласно проучване проведено от 2 до 15 октомври 2005 г., и позоваване на проучване на флората на Шанхай през 1999 г., както и годишника на туризма на Сонгджианг за 2005 г.

Други стойности на индексите, степен на неравност на терена (D_{13}), известност на живописността на местността (D_{14}), богатство на селския ландшафт (D_{15}), разнообразие на цветове (D_{16}), разнообразие на води (D_{17}), разнообразието на текстурата (D_{18}), степента на подравняване на ландшафта (D_{19}), състояние на излагане на села в селските райони (D_{20}), отрицателни, създадени от човека, елементи (D_{21}) бяха потвърдени посредством експертен метод - за членове на групата бяха поканени 10 експерти.

Резултати

Стойностите на качеството на рекреационното на селския ландшафт в 10 града в район Сонгджианг са получени съгласно методологията за оценка на качеството на рекреация на селския ландшафт (таблица 22).

Таблица 22. Стойности на качеството на рекреация на селския ландшафт на 10 града в район Сонгджианг

	Качество на екологията	Естетично качество	Качество на съоръженията	Цялостна оценка
<i>Сиджинг</i>	0.312	0.498	0.511	0.435
<i>Джиотинг</i>	0.301	0.152	0.415	0.249
<i>Донгджинг</i>	0.482	0.489	0.367	0.466
<i>Синяо</i>	0.211	0.323	0.427	0.301
<i>Маоганг</i>	0.921	0.814	0.325	0.768
<i>Синбанг</i>	0.765	0.712	0.356	0.670
<i>Шихуданг</i>	0.819	0.732	0.611	0.742
<i>Йекси</i>	0.745	0.639	0.561	0.663
<i>Шешан</i>	0.915	0.842	0.833	0.866
<i>Чедун</i>	0.254	0.358	0.412	0.331

На качеството на екологията за рекреация в селския ландшафт в Сонгджианг, Маоганг (0.921), Шешан (0.915), Шихуданг (0.819), Синбанг (0.765) са първите четири, стойността на Йекси е относително по-висока, 0.745, докато стойностите на Чедун и Синяо са относително по-ниски, съответно 0,254 и 0,211.

Маоганг, Синбанг, Шихуданг и Йекси се намират край река Хуанпу и 70% от питейната вода на Шанхай за ежедневна употреба идва от тези райони. За да се защити питейната вода на Шанхай е изграден 500 м широк горски коридор от двете страни на река Хуанпу, като основна защитна зона, а 2000 м селска територия по ширина от двете страни на реката се управлява като буферна зона. Затова Маоганг, Синбанг, Шихуданг и Йекси са определени за територия с екологично земеделие. Видът и мащабът на селскостопанското производство на тези четири града трябва да съответстват на целта за екологична защита на река Хуанпу. Там е забранено каквото и да е замърсяване. Социалните цели на четирите града са чиста продукция, екологична защита, туризъм в селския ландшафт и устойчиво развитие.

Планината Шешан е единствената планина в Шанхай, се намира в град Шешан, надморската височина на най-високата ѝ точка е само 98,8 м, но средната надморска височина на други райони в Шанхай е 3,5 м над морското равнище. Екологичната стойност на град Шешан е относително по-висока в сравнение с други части на район Сонгджианг. „Планината Шешан“ е национален горски парк и туристическа зона. Нейната растителност и местообитания представляват природни дадености на Шанхай, а биоразнообразието ѝ е най-високото в Шанхай.

Чедун и Синяо са индустриални зони на Сонгджианг, където голям брой селски територии са преобразувани в индустриални парцели. Земеделската земя, промишлени и жилищни парцели са смесени. Околната среда е замърсена от 90-те години. Качеството на околната среда се влошава, като основните видове земеделие са аквакултури, разсадници и оранжерии.

Сиджинг, Жиотинг и Донгджинг се управляват като жилищна зона. 55% от земята в селските райони се използва за живеене, като се смесва с няколко индустриални парцела. Екологичните качества на тези три града се деградират заедно с нарастването на населението, но качеството на екологията е на средно ниво.

По качество на естетиката, в съответствие с резултатите от оценката на екологичното качество Шешан (0.842), Маоганг (0.814), Шихуданг (0.732) и Синбанг (0.712) имат първите четири стойности. По стойност на естетическото качество Йекси (0.639) е на пето място, а стойностите на Джиотинг, Синяо и Чедун са относително по-ниски.

Естетичната стойност на град Шешан е най-високата, причината е, че планината Шешан е единствената планина в Шанхай, чийто ландшафт са представени планина, вода, селско стопанство, село и гора. В допълнение има много исторически местности, като известната католическа църква, най-голямата в Източна Азия, на повече от сто години и астрономическа обсерватория.

Както споменахме, Маоганг, Шихуданг, Синбанг и Йекси принадлежат към територия с екологично земеделие, където тече река Хуанпу. Видовете

земеползване са разнообразни, като обработваеми земи, овощни градини, села, гори, води и влажни зони. Красивите селски ландшафти са съставени от разнообразни типове води, обилна растителност, добро селскостопанско качество на околната среда, образец на хармоничен ландшафт и ландшафтна текстура.

Жиутинг е жилищна зона, Синяо и Чедун са индустриални зони, с все по-слабо използване на земята за земеделие, влошено качество на околната среда, смесени с ландшафт, характерен за селските райони. Промислеността и жилищните зони са местният ландшафт. Ето защо естетиката на селския ландшафт е влошена до голяма степен.

Въпреки че, подобно на Жиотинг, Донгджинг и Сиджинг са жилищни райони, значителен част от земеделските земи са запазени. Само 30% от територията представлява жилищна зона. Видът на селския ландшафт и старата култура са по-добри от тези на Жиутинг. Ето защо, качеството на естетиката на тези два града е по-добро от това на Жиутинг.

По качеството на съоръженията, град Шешан е с най-добър показател, със стойност от 0,833. Шихуданг, Йекси, Сиджинг са на по-добро ниво и техните стойности са съответно 0.611, 0.561 и 0.511. Останалите са на нормални нива. Движението по пътищата не е много натоварено. Причината е, че район Сонгджиан се намира в покрайнините на Шанхай и инфраструктурата е в добро състояние. Като национална зона за туризъм Шешан има селски клубове, спортни площадки, селски музеи, ваканционни селища на фолклорните традиции и лагери, поради това съоръженията в Шешан са най-добрите. Освен добрите условия за пътуване, Шихуданг, Йекси и Сиджинг имат някои съоръжения за селски туризъм, като традиционни селища, ваканционни селища, селски клубове и др. За съвременни градове с промишленост, като Жиутинг, Донгджинг, Синяо и Чедун, съоръженията за отдых в селските райони са рядкост, поради намаляващия селския ландшафт. Рекреационните съоръжения в Маоганг и Шихуданг са относително по-малко, тъй като тези два града са разположени в горната част на река Хуанпу и основната им функция е

да защитят източниците на питейна вода, поради това видовете селска рекреация за тези два града са екологичен отдих и екологично образование.

Що се отнася до качество на рекреация на селския ландшафт в неговата цялост, най-високата стойност на рекреация на ландшафта има Шешан (0.866). Отлична е, защото е налице прекрасна екология, чиста околна среда, изменчива топография, естествена растителност, разнообразни видове ландшафт, богато културно-историческо наследство и добри условия за отдих. Въпреки това, с развитието на рекреацията в селските райони, през последните години, с все по-голяма плътност, се строят вили около планината Шешан, което сериозно уврежда селския ландшафт в Шешан и поради това е нужен контрол.

Вторият е Маоганг (0.768), който е все още в отлично състояние. Цялостното състояние на качеството в Шихуданг (0.742) е много близо до отлично. Синбанг (0.670) и Йекси (0.663) са на по-добро ниво. Общите характеристики на тези четири града са селското земеползване, по-нисък дял на промишлените терени, добро състояние на околната среда, различни видове селски пейзаж, модел на хармоничен пейзаж. Цялостното качество на Донгджинг е на по-добро ниво, но стойността (0,466) е сравнително по-ниска, като Сиджинг (0,435) е на обичайно ниво. И двата принадлежат към жилищна зона, с по-ниска гъстота на жилищата, така че околната среда на селския пейзаж е относително по-добра.

Комплексните качества на Синяо (0.301) и Чедун (0.331) са по-лоши. Причината е, че повече от 60% земеползване са жилищни или промишлени земи, с по-малък дял от селските райони, повредени селски пейзаж, рядка естествена растителност, замърсени реки и почви и липсващи характеристики на селски ландшафт.

Цялостното качество на Жиутинг (0.249) е най-лошото, повече от 80% земя се използва като земя за жилищно строителство и промишлени терени, а земедеползването за селскостопански цели в останалите 20% е за оранжерии или аквакултурни. Селският ландшафт е фрагментиран и културата на селото е загубена.

Резултатите от оценката на качеството на рекреация на селския ландшафт показват, че качеството на рекреация на селския ландшафт е свързано пряко с видовете земеползване. Природният ландшафт и земеделските земи са основният елемент на отдиха на село, качеството на естетиката корелира положително с екологичното качество, а планирането и управлението на рекреацията на селския ландшафт трябва да се основава на оценката на качеството на отдих в селския ландшафт.

Дискусия

В тази статия методът АНР и VRD методът бяха комбинирани за да се оцени качеството на отдих в селските райони. Така теглото на индекса бе потвърждено по-обективно в сравнение с този, при който се прилага само методът на АНР. Тази методология може да се приложи и в други области, за да се класифицира и обясни качеството на селските райони за отдих. Тя дава представа за това как да се получи индексът, как да се потвърди претеглянето и как да се направи цялостна оценка на качеството на рекреация на селския ландшафт.

Създателите на политики разполагат с един инструмент за да измерят потенциала и действителните стойности на специална зона за рекреационни дейности в селските райони. Информацията, предоставена от резултатите на оценката, може да обогати процеса на вземане на решения при планиране и изграждане на съоръжения за отдих.

Сред трите измерения на индексите за оценка екологичното качество е първичната основа за възстановяване на селския ландшафт. Оригиналната екологична среда трябва да се опазва и поддържа. Естетичното качество е важен аспект за пресъздаване на селския пейзаж. Качеството на съоръжението е фундаментална важност за целта на възпроизвеждане на селски ландшафт.

За планиране на селски рекреационен ландшафт, принципите на планиране трябва да се основават на резултати от оценка на качеството на рекреация. Планирането трябва да следва следните принципи: Сценарий-фокусиране върху функции, засилва характеристики, диверсификация и променливост, създавайки висока персонализация; Процес-проучване на

посетителите, търсейки най-красивите пейзажи и усещане за селска атмосфера; Идентификация - установява визуална идентификация на системата с помощта на местни материали, избирайки местни символи; Удобство - създавайки удобен, чист селски ландшафт; и икономика – основаваща се на екологичен ландшафт, изграждайки красиви селски пейзажи и акцентирайки върху прилагането на икономика на ландшафта и екологични технологии.

Мегаполисът играе важна роля в съвременния свят, действайки като регионален икономически, политически и културен център. Функцията на селския ландшафт в метрополиса се различава от тази на другите селски ландшафти. Функциите за отдих на селския ландшафт в метрополиса са по-важни за хората от големия град, отколкото за хората, населяващи други райони. Поради това е важно да бъде обърнато внимание на качеството на рекреация на селския ландшафт, за да се осигури достатъчно информация за по-нататъшното планиране и управление на тази функция.

Благодарности

Това проучване и проект е реализиран с финансовата подкрепа на фондация Шанхай наука и технологии. Благодарни сме на Комитета по земеделие в Сонгджианг за предоставената помощ за проучване на селския ландшафт и събиране на данни. Благодарим на д-р Петър Ли за неговите конструктивни предложения и изглаждане на ръкописа.

ПЕТА ГЛАВА

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА АГРАРНОТО И СЕЛСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ И КИТАЙ

проф. д-р Храбрин Башев

Сравненията между отделни страни са винаги интересни, но винаги има риск за опростяване и фокусиране върху несъществени характеристики. Това е особено важно когато става дума за аграрното и селско развитие на България и Китай - страни, с доста различно географско разположение, природни дадености, размери на територия и население, културно и историческо развитие и т.н.

Аграрният и селски сектор на Китай и България обаче имат доста общи неща, обусловени от общия модел на управление в миналото, фундаменталната трансформация през последните няколко десетилетия, общите цели за устойчиво развитие и множеството сходни социално-икономически и екологически предизвикателства на съвременния етап (Башев; Башев и Че; Bachev, Che, Ivanjeva; PROCEEDINGS). Ето защо подобни сравнения дават възможност да се оцени по-добре опитът, постиженията и предизвикателствата на всяка една от страните и по този начин да се подпомогне обмяната на (положителен, отрицателен) опит и вземането на управленчески решения на всички нива.

В тази глава на книгата се прави опит да се сравни хода, постижения и най-важните предизвикателства на аграрно и селско развитие в България и Китай на съвременния етап.

1. Общи характеристики на аграрното и селско развитие в България и Китай

Китай е държава, разположена в Източна Азия (Карта 1) и е с най-многочисленото население и четвърта по площ в света (Таблица 23). От друга

страна, България е малка държава разположена в Югоизточна Европа, с население около 200 пъти по-малко и територия близо 90 пъти по-малка от тази на Китай. Географската ширина, климатът и природните особености, както и селскостопанското производство на България са подобни на някои от районите в Северен Китай.

Карта 1. Карта с разположение на България и Китай в Евразия

Източник: World maps

Таблица 23. Основни показатели за аграрното и селско развитие в България и Китай, 2013г.

Показатели	България	Китай
Население	7,364 милиона	1447,286 милиона
Дял на населението в селските райони (%)	25,4	41,5
Територия (km ²)	110994	9596960
Дял на земеделските земи (%)	45	53,6
Земеделска земя на човек от населението (ha)	0,71	0,37
БВП на човек от населението (USD)	7350,80 (17709,1)*	8123,18 (14646,9)*
Дял на селското стопанство в БДС (%)	4,8	8,6
Дял на заетите в селското стопанство (%)	6,9	33,6
Брой на земеделските стопанства	254 хиляди	260 милиона
Среден размер на фермите (ha)	15,5	0,46
Съотношение селскостопански износ/внос (USD)	2,97	0,24

* PPP constant 2011

Източник: FAO

България и Китай имат сходно историческо развитие след Втората световна война, което се характеризира с централно планово управление на икономиката и селското стопанство, осъществявано в колективни (обществени) стопанства. Негативните последици от този тип на управление за аграрния сектор, селското развитие и икономиката като цяло са също сходни в двете страни и добре известни. В последните няколко десетилетия и в двете страни се провеждат фундаментални реформи в икономиката и селското стопанство, насочени към приватизация на ресурсите, реструктуриране и въвеждане на пазарните механизми на управление. И в двете страни първоначалните цели за висок икономически ръст и социална стабилност се разширяват с нови цели за консервация на природните ресурси и устойчиво развитие. В резултат на проведената приватизация на дейността и пазарната либерализация, институционалната модернизация, високата обществена подкрепа за устойчиво развитие, включването в Световната Търговска Организация и др., в България и Китай се извърши успешна трансформация на модела на управление и се постигнаха значителни успехи в социално-икономическото развитие като цяло, и в аграрния сектор в частност.

Китай се превърна в една от най-бързо развиващите се страни, във втората по големина икономика в света, в един от най-големите производители на множество основни селскостопански продукти (ориз, пшеница, царевица, плодове, зеленчуци, месо и др.), и основен участник в международната търговия и икономика. България премина през сложен преход на цялостно преустройство на политическата и икономическата система, хармонизира законодателството и институциите си с високите критерии и стана член на Европейския Съюз, а сега успешно се конкурира в общия европейски и международните пазари на основни аграрни (пшеница, слънчоглед и др.) и преработени (вино, сирена и т.н.) продукти.

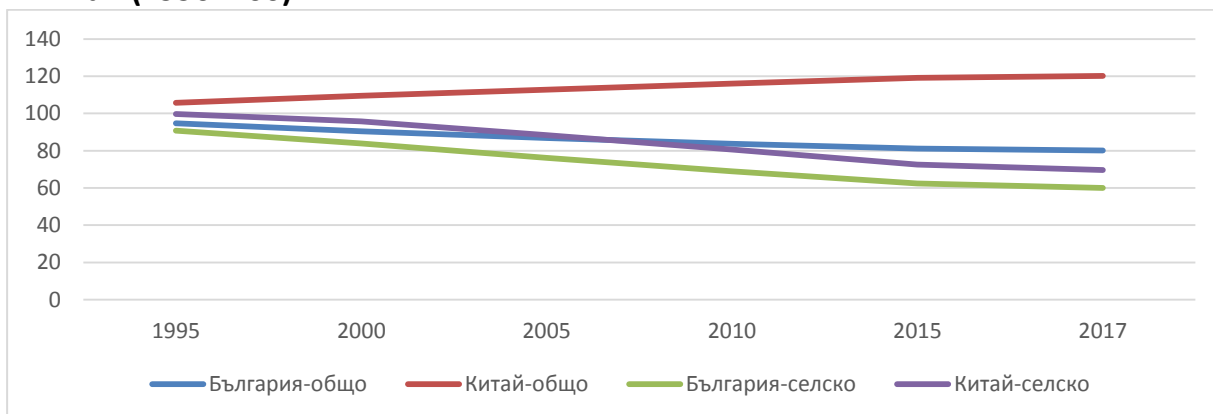
В същото време съвременното аграрно и селско развитие и в двете страни се характеризира с редица сходни социално-икономически и екологически предизвикателства. И двете страни продължават да са в групата на развиващите се страни със социално-икономическо показатели доста по-ниски

от тези на развитите страни. Все още съществуват и нарастват различията в развитието на отделните райони във всяка една от страните, и се натрупват сериозни социални и екологически проблеми, които чакат решение. Така например ниските доходи и продуктивност на селското стопанство са важен проблем и в двете страни. Също така застаряването на фермерското население и липсата на наследници, желаещи да поемат стопанствата е сериозно предизвикателство, което се чувства особено силно в България.

Друг общ проблем е деградиращият ефект от развитието на селското стопанство върху природните ресурси – земи, води, въздух, биоразнообразие и т.н. Неравномерното развитие на отделните райони на страната е сериозно предизвикателство и за България, и за Китай. Доходите на работещите в района на Пекин и Шанхай например са едни от най-високите в света, докато във вътрешните райони на страната са с пъти по-ниски. Подобно, докато доходите в София са на средно европейско ниво, някои райони на страната (Враца, Видин) са най-бедните в Европейския съюз. И в двете страни обаче, доходите и условията на труд и живот в селските райони са далеч под това в градските райони. Това е причина за застаряване на населението в селските райони и на хората, ангажирани с фермерство и в България, и в Китай. Младите обикновено търсят работа и кариера в градовете, развитите райони на Китай, а много българи и в чужбина. Липсата на квалифицирана и неквалифицирана работна сила е един от най-важните проблеми на съвременното българско земеделие, а в определени силно развити райони и на Китай.

В резултат на социално-икономическото развитие през последните десетилетия се наблюдават сходни демографски процеси в селските райони на двете страни. Селското население и в България, и в Китай намалява прогресивно с почти еднакви темпове (Фиг. 22). В България се отбелязва и паралелно намаляване на общото население, макар и с по-ниски темпове. От друга страна в Китай ръстът на общото население продължава, но със забавени темпове.

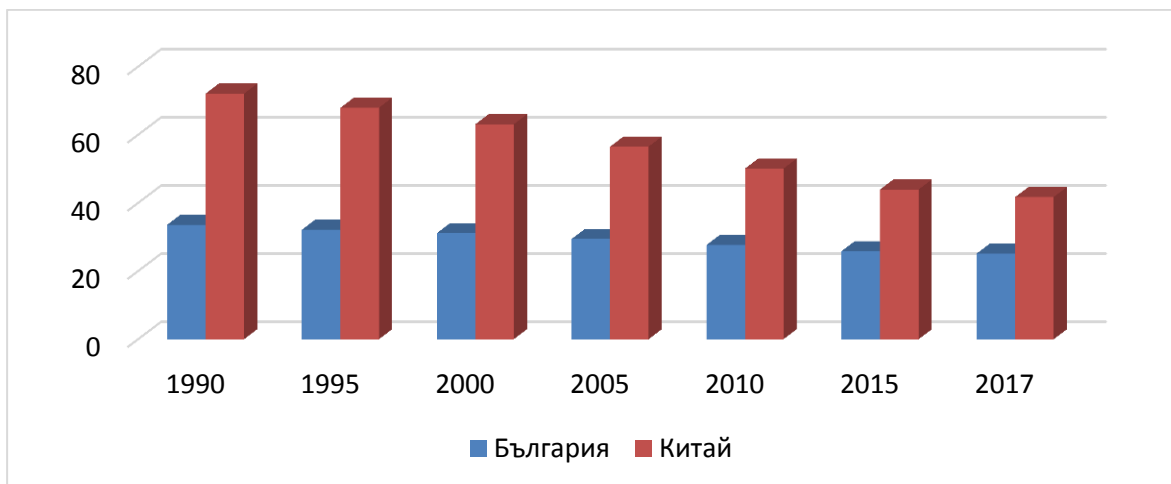
Фиг. 22. Динамика на броя на общо и селско население в България и Китай (1990=100)

Източник: FAO

В резултат на развитието на демографските процеси дялът на населението в селските райони на България и Китай прогресивно намалява (Фиг. 23). Ръстът на снижение е много по-висок в Китай, като повече от двукратния дял на селското население през 1990 г. сравнено с това на България е занижен до разлика от 16 пункта през 2017 г. Запазването на тази тенденция неминуемо ще доведе до изравняване на пропорциите на селското в общото население, в двете страни, през близките години.

Фиг. 23. Дял на селското население в България и Китай

Източник: FAO

Обща тенденция е и общото застаряване на населението в двете страни, като особено тревожно е положението в слаборазвитите и селските райони, където в резултат на липсата на перспективи и постоянна миграция към големите градове, (а в България и имиграция в чужбина), доскорошната

политика за едно дете в Китай, и увеличаването на продължителността на живот, доминира население в напреднала възраст. Така например делът на населението на възраст над 65 г. в Китай от 5,6% през 1990 г. нараства на 11,4% през 2017 г. като този процент е много по завишен в селските райони (China Statistical Yearbook). Подобно, само за периода 2001-2017 г. населението над 65 г. в селата на България от значителните една четвърт нараства на близо 27% (Национален Статистически Институт).

И в България, и в Китай съществуват благоприятни природно-климатични условия за развитие на селското стопанство и различните му подотрасли и производства. И в двете страни селското стопанство е важен сектор на националната икономика. Този сектор осигурява прехрана и (частична или пълна) заетост на значителна част от населението в селските райони на двете страни.

Земеделската земя съставлява голям част от общата територия на двете страни. В България обаче, количеството на наличната земеделска земя на човек от населението е почти два пъти повече от това в Китай. В Китай количествено и качеството на поземлените ресурси е далеч под нивото, което може да задоволи постоянно нарастващите потребности на населението, като обработваемите земеделски земи (едногодишни и трайни насаждения) съставляват едва 23% от общия размер на селскостопанските земи (Bloomberg News, 2017). Нещо повече, в резултат на процесите на деградация (ерозия и замърсяване) на земеделските земи от селскостопанска и индустриална дейност и смяната на предназначението (урбанизация, индустриално и друго използване) постоянно се намаляват размерите на земеделските земи. Този процес е много по-силно изразен в бързо развиващия се Китай отколкото в България. По данни на ФАО в периода 1997 г.-2008 г. Китай е загубил 6,2% от земеделската си земя, а значителна част (19,4%) от останалите обработваеми земи са замърсени от аграрна и индустриална дейност (ФАО).

Съществува също така неравномерно разпределение на другите аграрни ресурси, което се чувства особено силно в страна с огромни мащаби като Китай. В равнинната част на Северен Китай (която включва и Пекин) например е

съсредоточено 65% от китайското селскостопанско производство, но само 24% от водите (Facts and Details, 2017). “Водният стрес” е по-силно изразен в Китай, където количеството води на глава от населението са едва една четвърт от средното за света, като значителна част от водите са замърсени над допустимите граници. В България съществува неравномерно разпределение на водните ресурси, замърсяване на много от тях и голяма неефективност при тяхното използване в селското стопанства (примитивни технологии на напояване, разхищение, липса на необходимото напояване и т.н.) (Bachev, 2013).

Тези природни дадености обуславят и различните възможности за производство и експорт в двете страни – в последните години България се утвърди като нетен износител на селскостопански продукти, а Китай стана нетен вносител и се налага постоянно да увеличава аграрния внос за задоволяване на нарастващите потребности на населението. Китай има трудната задача да изхранва една пета от световното население със 7-8% от обработваемата земя и 7% от сладководните води на планетата.

Съществува сходство и в съвременните структури на фермерство в двете страни. И в България, и в Китай преобладават дребните земеделски стопанства, като фермите по-малки от 1 ха съставляват 70% от всички стопанства в България и 93% от тези в Китай. Тези малки размери ограничават възможностите за внедряване на механизация и иновации, и ограничават доходите и конкурентоспособността на болшинството от стопанствата. Съществува и регионална концентрация на по-големите и високо механизирани стопанства в предимно зърнопроизводителните райони на двете страни – Североизточна България и Северен Китай. Средният размер на фермите в България ,обаче, е няколкократно по-голям от този в Китай и постоянно расте, в резултат на преструктурирането на стопанствата и трансфера на управлението в по-едрите ферми.

От друга страна, общественият контрол върху трансфера на поземлените ресурси в Китай ограничава увеличаването на размерите на стопанствата, като средният им размер остава почти непроменен през годините. Тези

институционални ограничения са обусловени от необходимостта за осигуряване на доходи и прехрана на многочислените селски домакинства, които в много райони на страната нямат алтернативни възможности за работа освен фермерство. Осигуреността със земеделска земя на един работник в Китай (0,5 ха) е значително по-малка от тази в България (24 ха) и другите големи производители на селскостопански продукти като Франция (25 ха), САЩ (73 ха) и Австралия (156 ха).

В аграрната сфера на България и в Китай сега доминират частните структури на фермерство, управление и координация, което създава силни стимули за предприемачество, иновации и инвестиции за подобряване на продуктивността и доходите на заетите. Заедно с това либерализацията на вътрешните пазари и ценовата конкуренция дава възможност да се координира ефективно търсенето и предлагането и води до оптимално разпределение на ограничените обществени ресурси. Разриват се и многообразни частни, колективни и хибридни (обществено-частни) форми за управление на връзките между аграрните и свързаните агенти, включващи директен маркетинг, електронна търговия, договори за доставка, вертикална интеграция, диверсификация в преработка, услуги, аграрен и селски туризъм и т.н. В последните години бурно развитие отбелязва и индуцираното от пазарното търсене органично земеделие, обусловено от нарастващия потребителски интерес към качество и безопасност на храните и опазването на природната среда. Все още обаче, площите с биологични продукти съставляват незначителна част от селскостопанските земи – 2,3% в България и 0,33% в Китай. И в двете страни се развиват и многообразни децентрализирани еко-инициативи (зелени и еко-храни) и еко-организации на производители, потребители и заинтересовани лица за опазване и възстановяване на природната среда.

Въпреки това обаче в планирането, икономическите разчети и търговските взаимоотношения и в България, и в Китай не се отчита цялата социална ценност на природните ресурси (земи, води, чист въздух, услуги на екосистеми и т.н.) и пълните социални разходи за тяхното ползване (замърсяване, унищожаване и

т.н.). Това води до неефективна и неустойчива експлоатация (неправилно, прекомерно използване, неизползване, разрушаване) и пречи на вземането на оптимални решения от ръководните органи, стопанските субекти и крайните потребители. Развитието на икономиките в двете страни е свързано и с нови конфликти върху ограничените природни ресурси (земи, води, екосистеми и т.н.) от частни агенти, групировки, отделни индустрии и т.н.

И в България, и в Китай силните позиции на определени личности, фирми и групировки водят до преразпределение на ресурсите, което не винаги е в интерес на фермерите. В България “пълните” частни права върху земеделските земи и другите природни ресурси дават (някаква) възможност за компенсация на собствениците на база “пазарни” цени, то в Китай се използват административни механизми и цени за компенсиране на фермерите. Официалната политика в Китай е запазване на 120 милиона ха като земеделска земя, но местните власти продължават да заобикалят ограниченията за продажба и смяна на предназначението като отчитат маргинални земи като обработваеми или презониране на градски площи като ферми (Bloomberg News, 2017).

Друга важна обща характеристика на селското стопанство в двете страни е значителната обществена интервенция чрез различни форми на регулация и обществена подкрепа за устойчиво аграрно и селско развитие. България внедри и прилага високите “външни” стандарти на Европейския съюз за качество и безопасност на продуктите, условия на труд, опазване на околната среда, хуманно отношение към животните и т.н. Нещо повече, тези стандарти се контролират освен от националните органи и от специализираните органи на Европейския съюз, което гарантира по-пълно приложение и по-ефективно санкциониране. Китай въвежда свои собствени стандарти за качество на труд и живот, безопасност на храните, екология и т.н. В резултат на обществения натиск, пазарното търсене, трансфер на ноу хау, чуждестранни инвестиции, международните споразумения и т.н. в страната, с нарастваща степен, се внедряват и модерните световни стандарти за качество, безопасност, опазване на природната среда, контрол, управление и т.н.

В Китай (както и в България) отглеждането на генетично модифицирани култури е забранено, с изключение на памука. В страната също се внедряват модерните стандарти за качество, безопасност, екология и т.н. в резултат от поставените цели на развитието, международните спогодби и обществения натиск на потребители и групи по интереси. Въпреки това съществуват големи различия в степента на прилагане на официалните стандарти в различните райони, подотрасли и типове стопанства. И в двете страни все още съществува значителен неформален сектор в селското стопанство с качество на продуктите, условия на труд, стандарти за опазване на природната среда, официално отчитане на дейността, заплащане на данъци и т.н., различни от нормативните изисквания.

Опитът на България и Китай доказва решаващата роля на държавата за предприемането на фундаментални реформи в икономиката, насочени към либерализация и децентрализация на дейността, и за включване на принципите за аграрна устойчивост в социалния “дневен ред”. Също така опитът на двете страни показва необходимостта от дългосрочна и стабилна политика, и устойчива обществена подкрепа за реализиране на разнообразните цели на устойчивото развитие. И в България, и в Китай се прилагат дългосрочни мащабни национални и регионални програми за социално-икономическо и аграрно развитие – в България 7 годишни, съвпадащи с програмния период на приложение на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз, в Китай 5 и повече годишни, в рамките на 5 годишните планове за развитие на страната.

Освен конкретни цели за достигане програмите за развитие на селското стопанство и селските райони се включват в значително обществено подпомагане (субсидиране), което цели гарантиране и повишаване на доходите, модернизация на стопанствата, подобряване на начина на живот на селските общности и опазване на природните ресурси. Дългосрочното целеполагане е свързано с необходимостта от обществена подкрепа, колективни действия и големи инвестиции за реализиране на целите за устойчиво развитие на земеделието и селските райони. Всичко това е

продиктувано от необходимостта да се намалят нарастващите различия в доходите на селското и градско население, качеството на труд и живот в различните райони на страната, и значителните екологически проблеми в двете страни.

В България (честите) политическите промени и/или нестабилност водят до провал на някои “добри” политики и програми за развитие, което беше типично за преходния и предприсъединителния период. Въпреки че прилагането на общите (селскостопанска, екологически, регионална и т.н.) политики на Европейския съюз дава някаква стабилност в последните години, политическата нестабилност в страната и модернизацията на политиките на Съюза оказват влияние и върху характера и темповете на развитие на селското стопанство на страната. Заедно с това, формалното включване на всички заинтересовани страни (политически сили, организации на производители, групи по интереси и т.н.) във вземането на обществени решения на всички нива в България дава възможност за съобразяване с интересите на всички страни и съответно коригиране на политиките в общ интерес.

От друга страна, високата политическа стабилност и дългосрочните програми за развитие в Китай дават по-добри възможности да се реализират многостранните цели на устойчивото развитие. Така например, по-високата централизация на управлението в Китай и прилагането на „коо-управление“ от селските общности улесняват реализирането на определени мащабни проекти и “ достигане до консенсус” на страните – при комасация на земеделските земи, изграждането на инфраструктура, системи за напояване, възраждане и консервация на културното наследство и природната среда, и цялостна модернизация и реалокация на населените места.

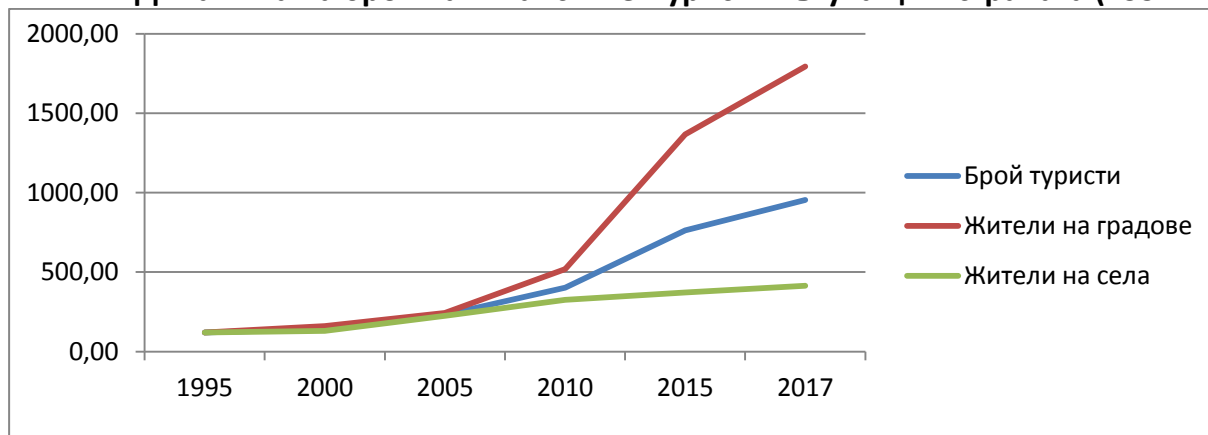
И България, и Китай се включват в редица важни регионални, многостранни и глобални организации и споразумения като Цели на Обединените нации за устойчиво развитие, Световна търговска организации, Конвенция за опазване на природните ресурси, борба с климатичните промени, зони за свободна търговия, и др. Това е съпроводено и с модернизация на националните институции и закони с новия международен

(икономически, екологически и т.н.) ред във всяка от страните, включително и в селскостопанския им сектор.

Не на последно място, реформите и децентрализацията в управлението и в двете страни се съпътстват с многочислени примери на лошо обществено управление (прекалена, недостатъчна, погрешна, прекомерно скъпа и т.н. интервенция) и увеличаване на корупцията на всички органи и нива на властта (изпълнителна, съдебна, национална, регионална, местна, и т.н.). Последните данни за степента на корупция поставят България и Китай съответно на 75 и 79 място в света (Transparency International, 2016). Всичко това води до неефективно разпределение (и разпиляване) на обществените средства и аграрните ресурси, несправедливо разрешаване на конфликтите между агентите, доминиране на неформални вместо законови форми на управление и компрометиране на стратегическите цели на социално-икономическото развитие.

Ускореното развитие на икономиката и издигането на стандарта на живот в България и Китай е свързано с многократно увеличаване на броя на пътуващите с цел туризъм в страната и чужбина. В сравнение с 1994 г. броят на човеко-пътуванията с цел туризъм в страната на китайците нараства повече от 9 пъти и достига 5 милиарда човеко-пътувания (Фиг. 24). Особено бързо расте броят на жителите на градовете, които пътуват в страната с цел туризъм, който брой нараства близо 18 пъти през анализирания период.

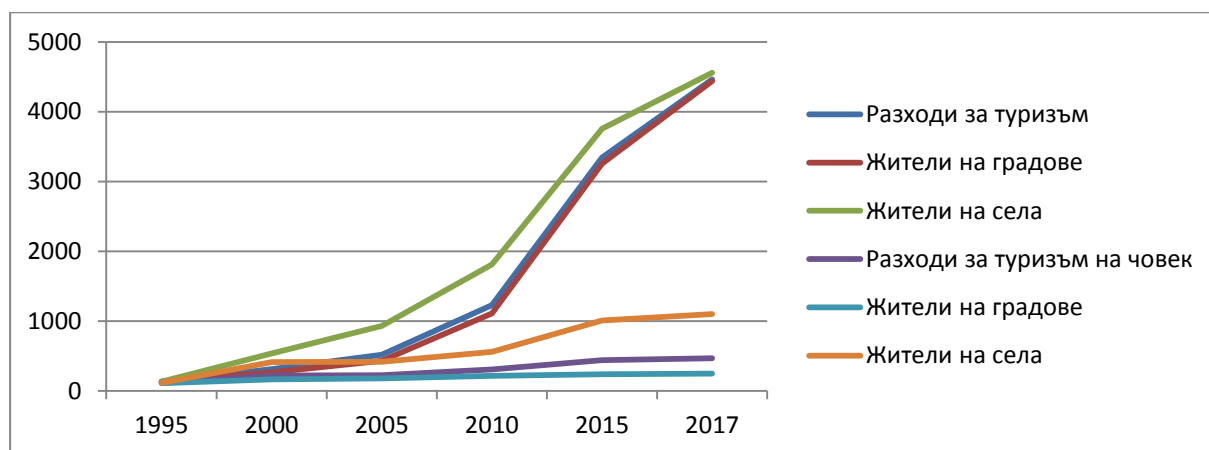
Фиг. 24. Динамика на броя на китайските туристи пътуващи в страната (1994=100)

Източник: *China Statistical Yearbook*

Успоредно с това растат и общите разходи за вътрешен туризъм на китайците, които в сравнение с 1994 г. нарастват повече от 44 пъти и достигат 4566080 милиона юана (Фиг. 25). Изпреварващо нарастват общите и на човек разходи за вътрешен туризъм на бързо забогатяващото селско население. Въпреки това обаче, все още разходите на човек за вътрешен туризъм на градското население са повече от 40% по-високи от тези на по-бедното селско население.

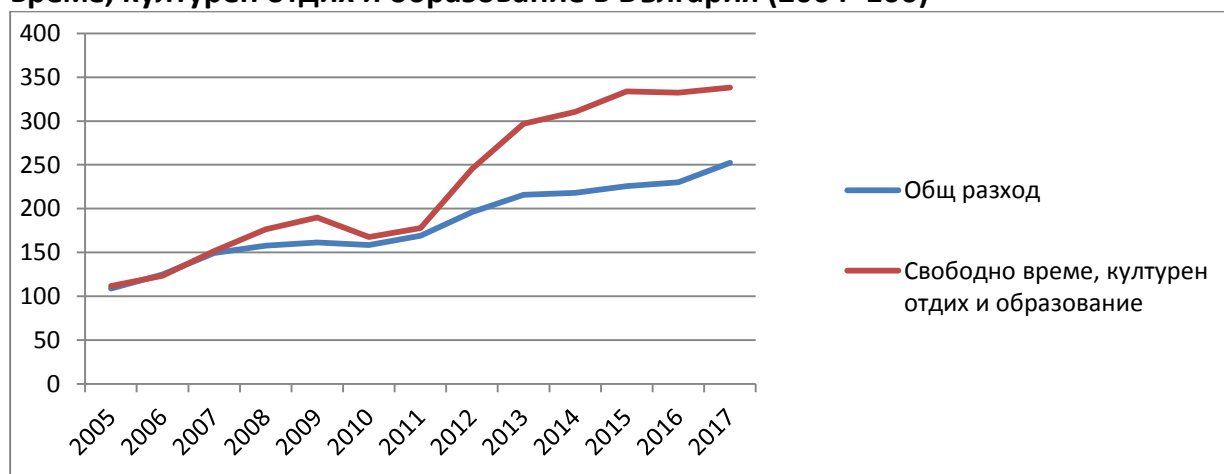
Фиг. 25. Динамика на разходите за вътрешен туризъм в Китай (1994=100)

Източник: China Statistical Yearbook

В България също нарастват изпреварващо разходите на човек от населението за свободно време, културен отдих и образование през последните години (Фиг. 26). Разходите за вътрешен туризъм са само част от тези разходи, а равнището на тази група разходи (230 лв.) и техният относителен дял в общите разходи (4,4%) на населението все още е много ниско.

Фиг. 26. Динамика на разходите на човек от населението общо и за свободно време, културен отдих и образование в България (2004=100)

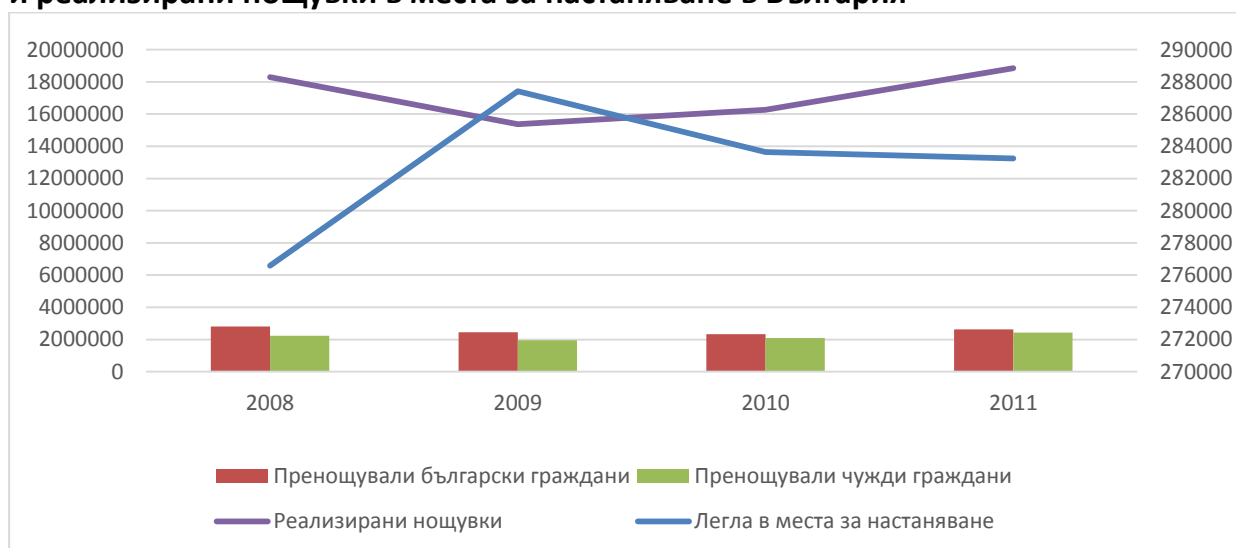

Източник: НСИ

Броят на леглата за настаняване в страната нараства до финансовата криза през 2008 г. и след това се наблюдава намаляването им до малко над 283000 през 2011 г. (Фиг. 27). През същия период реализираните нощувки в местата за настаняване първоначално спадат, но постепенно нарастват задминавайки изходните нива. Броят на пренощуващите български граждани в местата за настаняване в страната надвишава този на чужденците и първоначално намалява чувствително, като се наблюдава ръст до ниво ненадвишаващо това през 2008 г. Същата тенденция е с пренощуващите чужди граждани, като през 2011 г. този брой надминава равнището от 2008 г.

Тези цифри показват, че туризмът като цяло в страната, а селският туризъм и в много по-голяма степен, силно се влияят от икономическото състояние на населението, като българските граждани все още в по-голяма степен доминират в използването на ресурсите на този подотрасъл. Размерът на общите приходи от нощувки в местата за настаняване през 2008-2011 г. следват общите тенденции (Фиг. 28). Приходите от нощувките на чужди граждани обаче съставляват над 70% от общите приходи на подотрасъла, което показва значимостта на този сегмент на пазара за развитието на туризма като цяло, и селския туризъм в частност.

Фиг. 27. Легла в места за настаняване, пренощували лица в местата за настаняване и реализирани нощувки в места за настаняване в България

Източник: НСИ

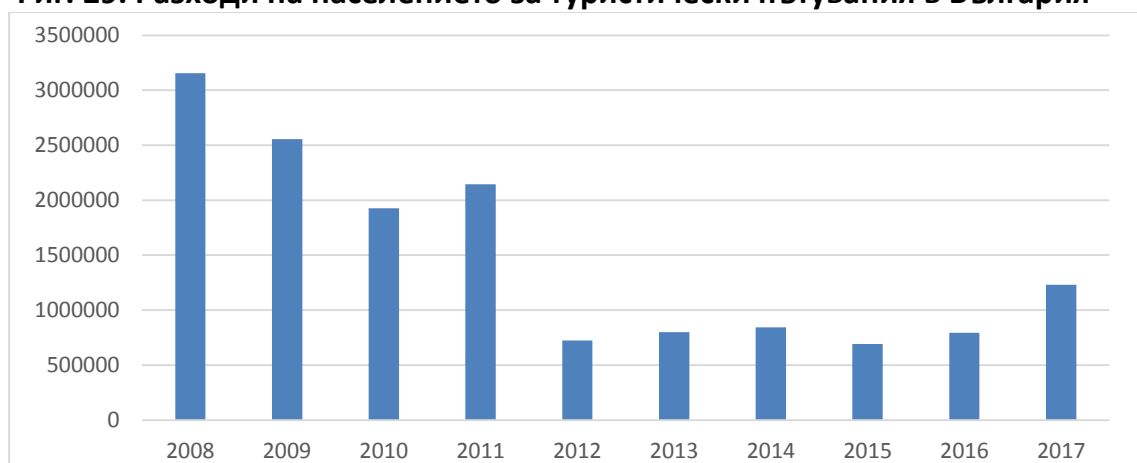
Фиг. 28. Приходи от нощувки в места за настаняване в България

Източник: НСИ

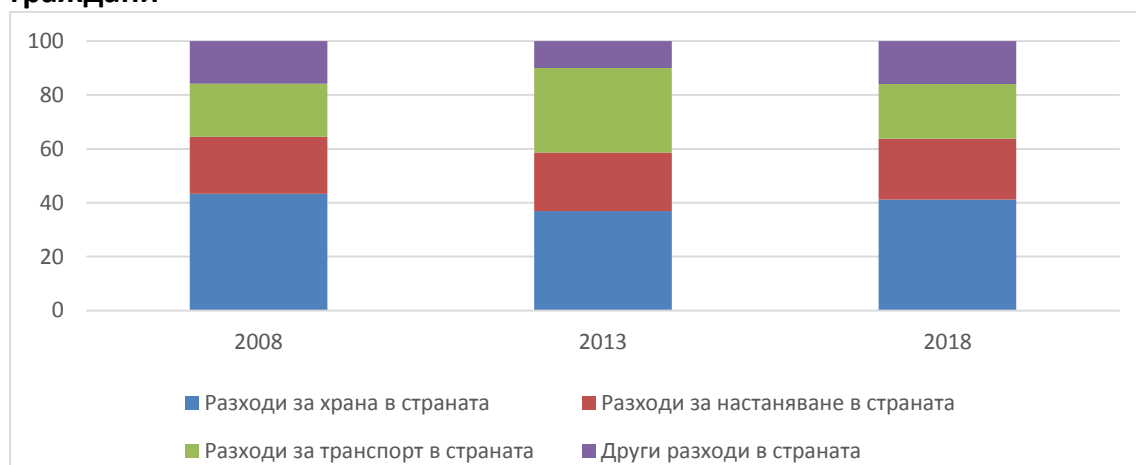
Разходите на населението за туристически пътувания (вкл. туристически пакет) през последните няколко години са значително по-ниски от нивата през предходния период (Фиг. 29). Причините са както финансови, така и свързани с предпочитания на българите за задгранични пътувания и туризъм. В структурата на разходите на населението за туризъм в страната доминират разходите за храна (Фиг. 30). Тази структура се променя след 2008 г. като относително нарастват разходите за транспорт (по високи цени, по далечни дестинации), но през 2018 г. се възстановява първоначалната структура на разходите за храна, настаняване, транспорт и др.

Фиг. 29. Разходи на населението за туристически пътувания в България

Източник: НСИ

Фиг. 30. Структура на разходите за вътрешен туризъм на българските граждани

Източник: НСИ

2. Специфики в аграрното и селско развитие на България и Китай

През осемдесетте години на миналия век българското и китайското селското стопанство бяха в голяма (управленческа и производствена) криза, породена от централизирания планов модел на управление и ниската ефективност на държавните и кооперативни стопанства. Първоначално в Китай (в края на седемдесетте години), а след 1989 г. и в България започват кардинални реформи в икономиката и аграрния сектор, базирани на приватизация на ресурсите и либерализация на пазарите. Фундаменталните реформи на селското стопанство в двете страни се основават на мащабни поземлени реформи, които засегнаха почти всички земеделски земи и големи части от населението. Три четвърти от българските домакинства и 200 милиона китайски селски домакинства придобиват съществени частни права върху земеделските земи. В резултат на това се развият частни форми на стопанисване и управление, които доминират в аграрната сфера на двете страни.

Съществуват обаче значителни специфики в характера на институционалната модернизация в двете страни. В България правата на частна собственост върху земеделските земи и останалите аграрни активи се възстановиха на предишни собственици или се приватизираха. Премахнаха се и всички ограничения за покупка и арендуване на земеделски земи, включително и от чуждестранни граждани и юридически лица. Развие се пазар

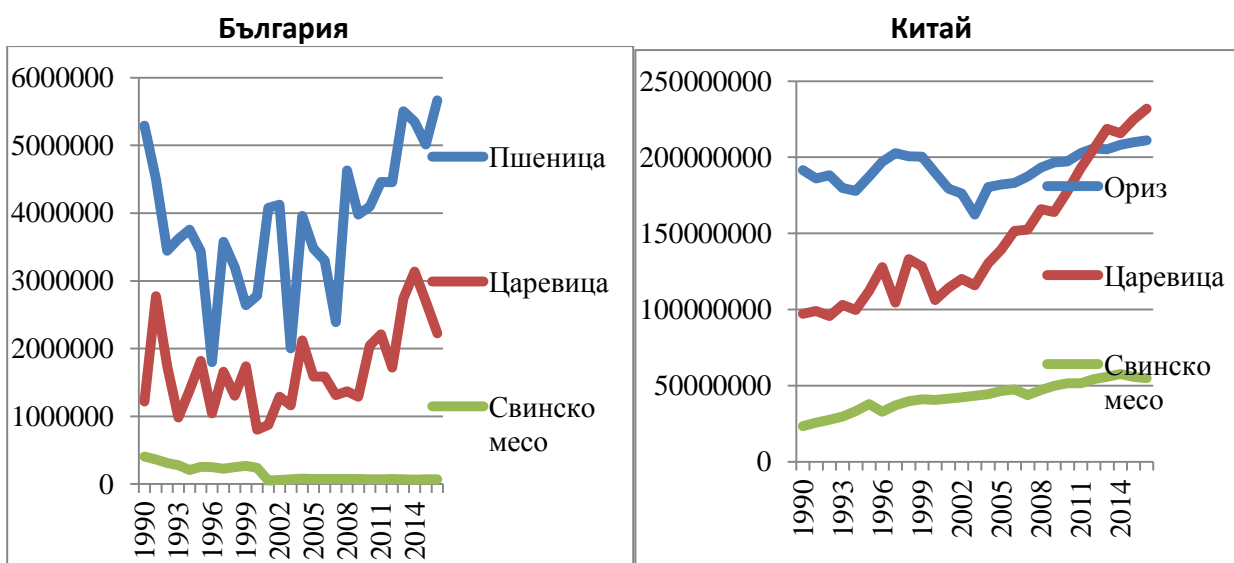
за аренда и покупко-продажба на земеделски земи, което позволи да се концентрира управлението в най-ефективните структури. Предостави се и пълна свобода за развитие на многообразни организации за стопанска дейност и сдружения на фермери и заинтересовани лица за реализиране на частни и колективни цели, включително и лобиране за обществена интервенция. Пазарните механизми и частните инициативи и инвестиции доведоха до бързо окрупняване на производството и развитие на многообразни ефективни индивидуални, групови, хибридни и т.н. структури (включително и с международно участие). Тези нови форми успешно се конкурират в национален и международен мащаб и управляват сектора на съвременния етап от развитието.

В последните години в България се прилага Общата селскостопанска политика на Европейския съюз, която налага високите международни стандарти за качество и безопасност на продукцията, условия на труд, екология, хуманно отношение към животните и т.н. Заедно с това фермерите и селските райони получават значителна обществена подкрепа (субсидии, обучение, инфраструктурно развитие и т.н.), която дава възможност за адаптация и повишаване на ефективността и равнището на живот. В резултат на всичко това българското земеделие успешно се адаптира и конкурира в огромния общ пазар на Европейския съюз.

В резултат на продължителните реформи голяма част от материалните и биологични активи (трайни насаждения, животни, сгради, хидромелиоративни и др. съоръжения) бяха унищожени и се намали чувствително продукцията в почти всички подотрасли на селското стопанство (МЗХ). Така например преструктурирането на фермите и пазарната адаптация в преходния период бяха свързани с драстично намаляване на производството на основни култури като пшеница, царевица, свинско месо и др. от нивото преди започване на реформите (Фиг. 31). Някои типични производства претърпяха упадък като зеленчукопроизводството, плодотрошването, животновъдството и т.н. Производството на основните продукти се колебае значително през годините, следвайки пазарното търсене и възможностите за печалба. При пшеницата и

царевицата се наблюдава възстановяване до предишните нива едва в последните години благодарение на високите международни цени и високите обществени субсидии на база използвана селскостопанска земя. Други производства, като свинското месо, са на нива далеч под тези преди започване на реформите, като родните ферми трудно се конкурират с ефективния внос и развиващите се предпочитания на потребителите.

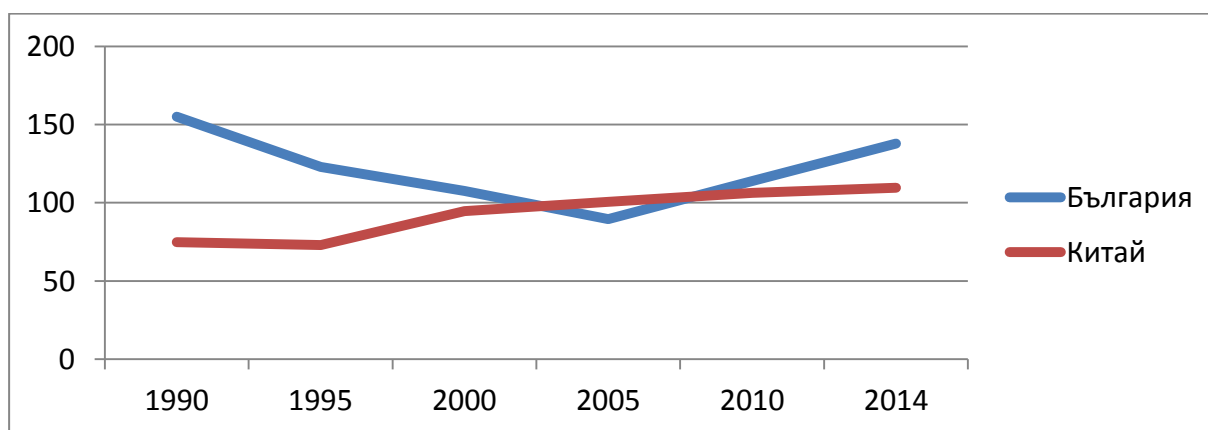
Фиг. 31. Динамика на произведената продукция от основни зърнени и месо в

Източник: FAO

Индексът на нетната продукция от селското стопанство на човек от населението спада значително през периода на институционална модернизация, като бележи ръст в годините след присъединяване към Европейския съюз, но все още не е достигнал нивото от преди реформите (Фиг. 32).

Фиг. 32. Индекс на нетна продукция от селското стопанство на човек от населението (2004-2006 = 100)

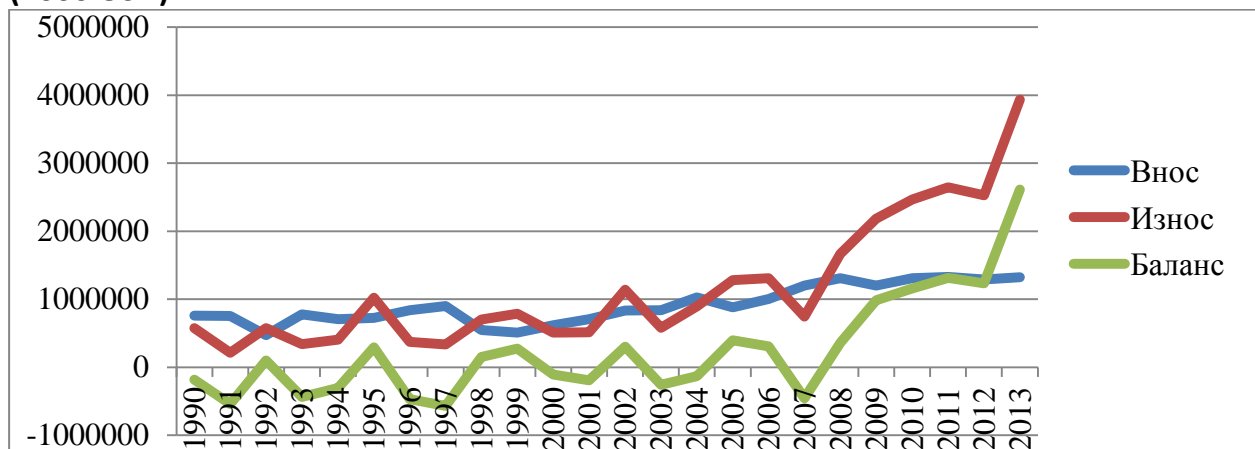

Източник: FAO

До започването на реформите България винаги е била нетен износител на селскостопански продукти. В процеса на трансформация и либерализация на външната търговия българският селскостопански износ отбелязва големи колебания, успоредно с нарастване на аграрния внос (Фиг. 33). След присъединяването на страната към Европейския съюз външнотърговският обмен със селскостопански стоки нараства значително, като страната се налага като нетен износител на аграрни продукти.

Фиг. 33. Динамика на износа и вноса на селскостопански стоки от България (1000 USD)

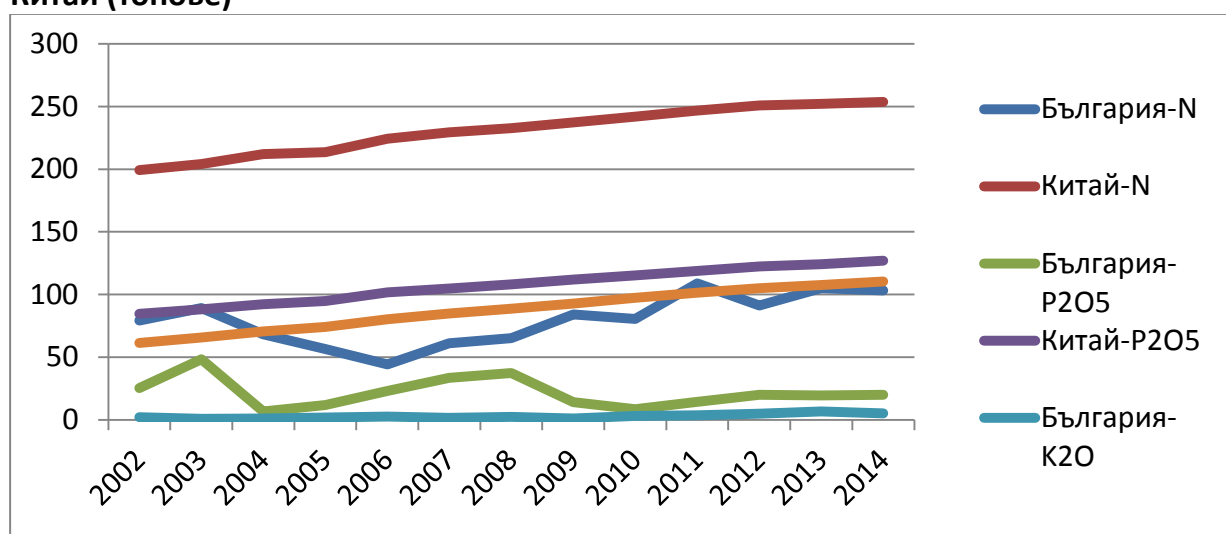
Източник: FAO

Нещо повече, раздробяването на собствеността, минимизирането на размера на фермите, липсата на (собствени и външни) финансови средства и обществена подкрепа в болшинството от земеделските производители доведоха до значителна дезинтензификация на производството през преходния период и след това, и до намаляване на аграрния натиск върху природната среда.

Така например използването на химически торове в активно вещество на единица площ в България е значително под равнището преди започване на реформите, под научно обосноващите норми, по-ниско от другите страни в Европейския съюз, и значително под нивата на торене в Китай (Фиг. 34). Подобно е и положението с количеството на използваните пестициди в селското стопанство, които са в пъти по-ниски от тези преди реформите и в другите страни (Фиг. 35).

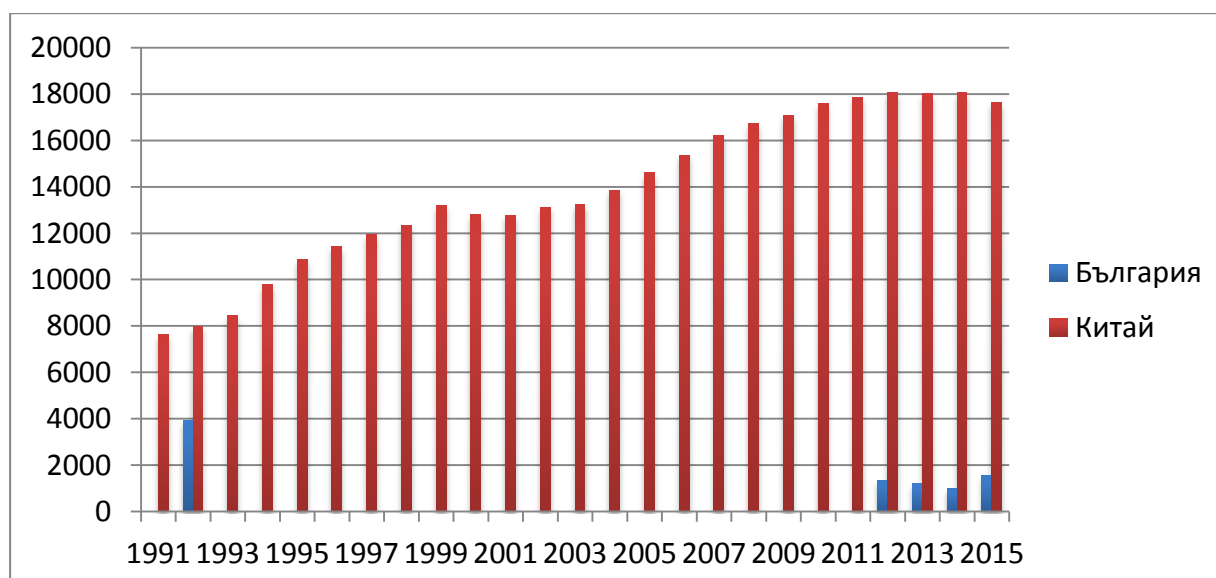
В резултат на унищожаване на хидромелиоративните съоръжения и рязко спадане на напояването в отрасъла, делът на използваната вода от селското стопанства спадна значително, а заедно с това и “водният стрес” причинен от отрасъла (Фиг. 36). Заедно с това общите емисии на парникови газове от селското стопанства в страната значително намаляха, в сравнение с периода преди реформите, като се наблюдава слабо повишаване през последните години (Фиг. 37).

Фиг. 34. Използвани химически торове на единица площ в България и Китай (тонове)

Източник: FAO

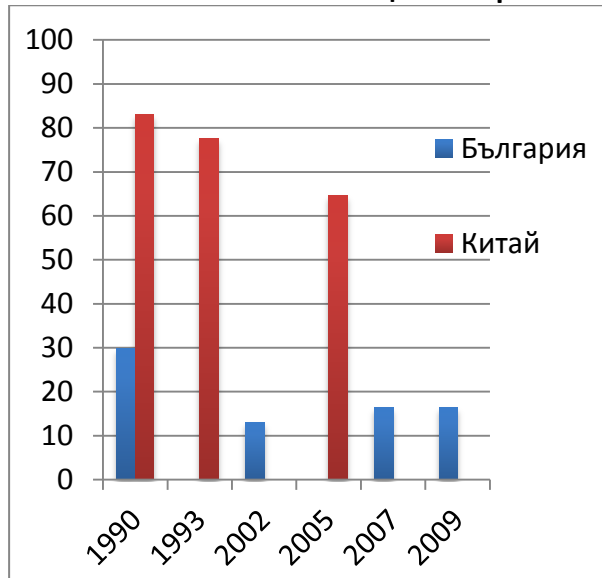
Фиг. 35. Количество на използваните пестициди в България и Китай* (тонове)

*Данните за Китай са разделени на 100

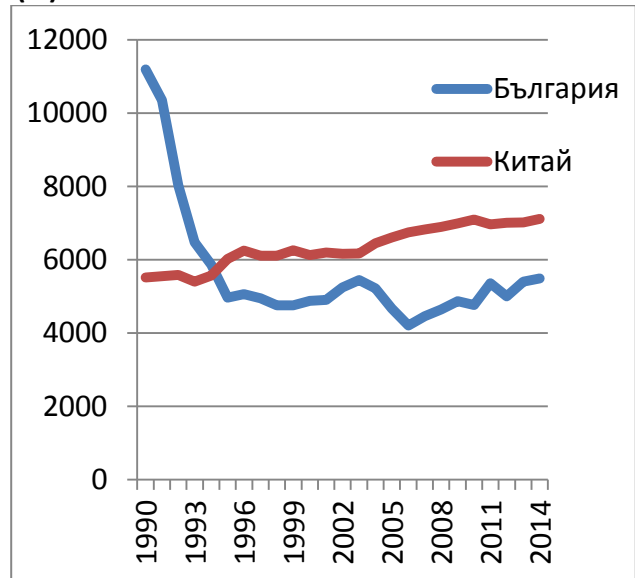
Източник: FAO

Фиг. 36. Дял на използваната вода в селското стопанство от общото потребление (%)

Източник: FAO

Фиг. 37. Динамика на парниковите емисии от селското стопанство*

*Данните за Китай са разделени на 100

Източник: FAO

Институционалната модернизация в селското стопанство на Китай и последиците за аграрната устойчивост са доста различни от тези в България. В Китай се запази държавният характер на собствеността върху земята, като се предоставиха права за дългосрочно (30 години) ползване на земята за всички фермерски домакинства. Формалното разпореждане (продажба, замени, консолидация, смяна на предназначение и т.н.) със земеделски земи е в ръцете на местните власти. Множеството ограничения за частни сделки със земеделски земи и използването им като залог, не дават възможност за ефективно разширяване на размера на стопанствата, консолидация на земите, внедряване на новите технологии и дългосрочни (собствени и външни) инвестиции за подобряване на ефективността. В същото време обвързването на правата върху земеделските земи с жителство в селата обезкуражава миграцията, като задържа растежа на производителността и доходите на фермерите (Carter, 2012).

В последните години се предприемат нови реформи, даващи по-широки права на фермерите, включително да продават, отдават под наем, участват в търговски дружества и т.н. Новата политика окуражава консолидацията на земеделските земи и облекчава режима за придобиване на нови земи от

фермери и бизнес компании, като се регламентира и нов “подходящ размер” на фамилен стопанства от 13 ха или по-малко в зависимост от месторазположението (Bloomberg News, 2017). Това води до повишаване на икономическата ефективност, но създава социални проблеми, тъй като по-старото поколение фермери трудно могат да си намират работа извън селското стопанство и в големите градове (нежелание за промяна, липса на квалификация, ограничаване на миграцията и т.н.).

В резултат на предоставените частни права върху аграрните ресурси и свобода на предприемачество, значително се увеличиха стимулите и ефективността на селскостопанското производство. На много места се развиха и разнообразни колективни стопанства от нов тип, които са независими в решенията, работят с цел печалба и обслужване на интересите на фермерите и селските общности. Така например снабдяването на мегаполиса Пекин с пресни зеленчуци се осъществява от няколко хиляди големи колективни ферми, прилагащи модерни технологии, качествен контрол и системи на маркетинг.

Навсякъде в страната се появиха и многочислени модерни бизнес стопанства, развити от външни предприемачи и инвестиции, на база наета от фермерите земя или съвместни предприятия със селските общности. Много от тези нови структури са с огромни размери, работят по модерни технологии (прецизно земеделие, собствени иновационни центрове и т.н.), с висока ефективност, прилагат международни стандарти за качество и безопасност, имат независима сертификация за безопасност, органичен характер на продукта и т.н., и успешно снабдяват големите хранителни вериги в Китай и в чужбина. Заедно с това се развиха и многочислени хибридни форми с участие на частни, колективни и обществени капитали и общо управление – потребителски кооперативи, базирано на общностите фермерство, агро-екологически и агро-туристически паркове и села, и др.

В Китай се прилагат огромни “собствени” национални и регионални програми за държавно подпомагане (субсидиране) на фермерската дейност, закупуване на материали (торове, пестициди, сортове) и техника, и цялостна

модернизация на селските общности. Освен постигане на висока продоволствена сигурност (самозадоволяване) в последните години значителни обществени средства се насочват и за реализиране на социалните и екологически цели на устойчивото развитие, включително диверсификация на дейността, селски туризъм и др. Особено важно място в тези програми заема разширяването на вътрешно и външно фермерската диверсификация, и комплексното развитие на селските райони и екосистеми.

Заедно с това се прилагат и голямо многообразие на управленческите форми и на собствеността – обществени, общественно-частни, колективни, държавно-колективни, колективно-частни, частни и т.н. Съществува обаче голяма вариация както в регионалните и локалните приоритети, така и в резултатите и ефективността на прилаганите програми в различните райони на страната. Така например, много от проектите за цялостна модернизация на селата в района на Шанхай, включващи консолидация на земите, диверсифициране на дейността, обновяване на жилищата и инфраструктурата, съхранение на културното и историческото наследство, опазване и възстановяване на елементите на природната среда, развитие на агро-екопаркове и др. могат да служат за пример на много (дори най-развитите) страни. Въпреки своята висока ефективност обаче, подобни мащабни проекти е практически трудно да се реализират в българските условия поради липса на обществени средства, други социални и частни приоритети на настоящия етап от развитието и невъзможност за постигане на консенсус от собствениците, фермерите, жителите и групите по интереси.

Проведените мащабни реформи и модернизацията на управлението на отрасъла в Китай доведоха до прогресивно увеличаване на селскостопанската продукция (Фигура 31 и Фигура 32), продуктивността и доходите на фермерите, като страната се превърна в най-големия производител на селскостопански продукти в света. Заедно с това политиката на интензификация, субсидиране и гарантирани минимални цени за зърното доведоха до силно увеличаване на използването на химически торове (Фигура 35) и пестициди, и общия екологически натиск на сектора. Съвременните нива на торене и прилагане на

пестициди в Китай са (едни от) най-високите в света и водят до значително замърсяване на селскостопанските продукти, земеделските земи и водите.

Значителна част (40%) от културите в страната се напояват, като относителният дял на използваните води от селското стопанство постепенно спада, поради подобряване на технологиите и нарастващите потребности на другите отрасли и населението (Фигура 36). Въпреки това селскостопанското потребление на води е доста високо и водният стрес, особено силен в някои (северните) райони на страната. В същото време количеството на емитираните парникови газове от отрасъла прогресивно расте и е най-високо в световен мащаб (Фигура 37).

В последните години се предприемат множество мерки на властите за налагане и контрол на модерни стандарти за качество, безопасност на храните, екология и т.н. Въпреки това, продължава да съществуват значителни проблеми при качеството и безопасността на продуктите от селскостопански произход. Все още не са редки случаите на използване на забранени пестициди и вредни добавки, замърсени земи и води, завишени дози на химикали и лекарства, липса на ефективен контрол на качество и хигиена, фалшиви сертификати за произход, пиратска търговия с брандове и запазени марки и т.н.

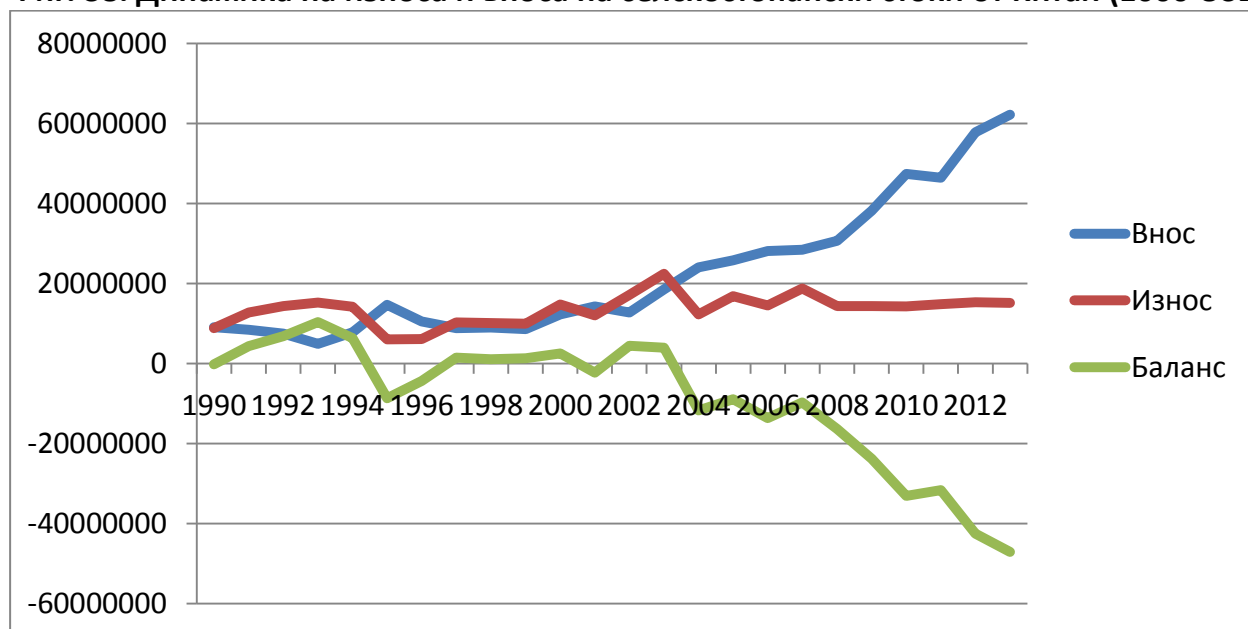
В същото време голяма част от потребителите са с нарастващи доходи, за които не цените, а качеството и безопасността са от особено значение. Това налага въвеждането на специални частни, колективни и пазарни форми за гарантиране на автентичността, качеството и безопасността на селскостопанските и хранителните продукти. Широко разпространение намират въвеждането на международните системи за качество и безопасност, независимата сертификация, директните продажби на висококачествени продукти от производители на крайни потребители, търговия с брандове и вносни стоки, потребителски кооперативи и интегрирани форми на аграрен маркетинг със селски туризъм, ресторантьорство, собствено производство и прибиране на реколтата и т.н.

Китай е с големи мащаби и вътрешната търговия (конкуренция) и разделение на труда дават възможност за задоволяване на многообразните

потребности от хранителни продукти на различните райони на страната. След приемането на Китай в Световната търговска организация (2001 г.) външната търговия със селскостопански стоки се интензифицира, и страната се превърна в един от най-големите вносители и износители на аграрни продукти (Фиг. 38). Китай се превърна в най-голям вносител на редица селскостопански продукти, а от 2004 г. и в нетен вносител, като соята и памукът съставляват голямата част от аграрния импорт на страната. Количествата на внасяните селскостопански стоки в страната постоянно растат, а отрицателният търговски баланс се увеличава. В същото време китайските пазари за аграрни стоки остават в значителна степен затворени за чуждите компании.

Нарастването на вътрешните потребности и намаляването на аграрните ресурси (земи и води) са фактори, които ще определят тази тенденция във външно-търговските отношения и в бъдеще. Заедно с това пазарната либерализация и наличието на достатъчно работна сила в земеделието ще позволят производството и експортът на високодоходни и трудоемки продукти, като зеленчуци и плодове, да продължи да нараства.

Фиг. 38. Динамика на износа и вноса на селскостопански стоки от Китай (1000 USD)

Източник: FAO

Промяната на диетата и нарастващото търсене на висококачествени стоки от разширяващата се средна класа създава сериозни предизвикателства в снабдяването на храни в страната. Нарастването на покупателните

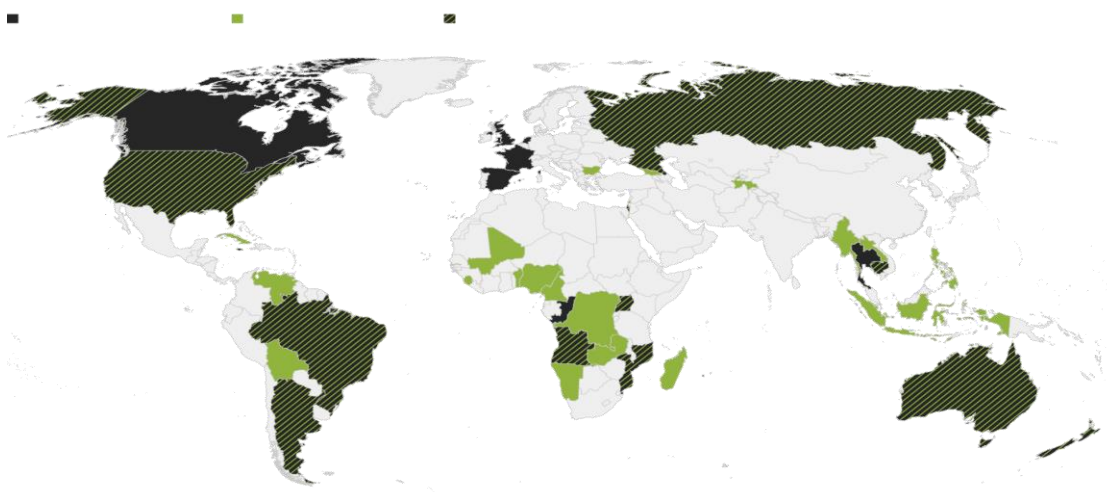
възможности на населението е свързано и с промяната на традиционната китайска диета в посока на тази като в западните страни, която включва повече висококачествени животински продукти (говеждо, мляко) и др. Така например продажбите на говеждо месо в страната са нараснали 19000% за последното десетилетие (Bloomberg News, 2017).

Всичко това е свързано с многократно нарастване на вноса на зърно (соя) и други аграрни продукти. Въпреки това, ако тенденцията в нарастване на съвкупното потребление на зърно на човек продължи, Китай ще има сериозни проблеми в снабдяването с аграрни продукти в бъдеще, дори и с повишаване на продуктивността на стопанствата и на вноса (липса на достатъчно световно производство). Предвид на невъзможността на страната да задоволява постоянно растящите потребности с наличните аграрни ресурси се предприемат нови политики, стимулиращи иновации, задгранични инвестиции и промяна на диетата. Ново направление на официалната политика в Китай е широка кампания сред потребителите да намалят консумацията на месо и нездравословни храни и да консумират повече зеленчуци и плодове, предвид нарастващия дял на страдащи от затлъстяване и диабет.

Държавата също така започна да стимулира китайски инвестиции в селското стопанство и хранителния сектор на други страни за да гарантира хранителната сигурност през 21 век. Заедно с това много водещи китайски фирми започнаха да инвестират в чужбина за да печелят от растящите цени на вътрешния пазар. Така например през 2016 г. Moon Lake Investments Pty закупиха най-голямата млекопреработвателна компания на Австралия, а WH Group Ltd. станаха най-големият световен производител на свинско месо, след придобиването на Smithfield Foods Inc. в САЩ. В резултат на всичко това Китай се превърна в основен играч в придобиването (закупуване или арендуване) на земеделски земи и инвестиции в хранителните сектори на други страни (Карта 2).

Карта 2. Глобален хранителен отпечатък на Китай

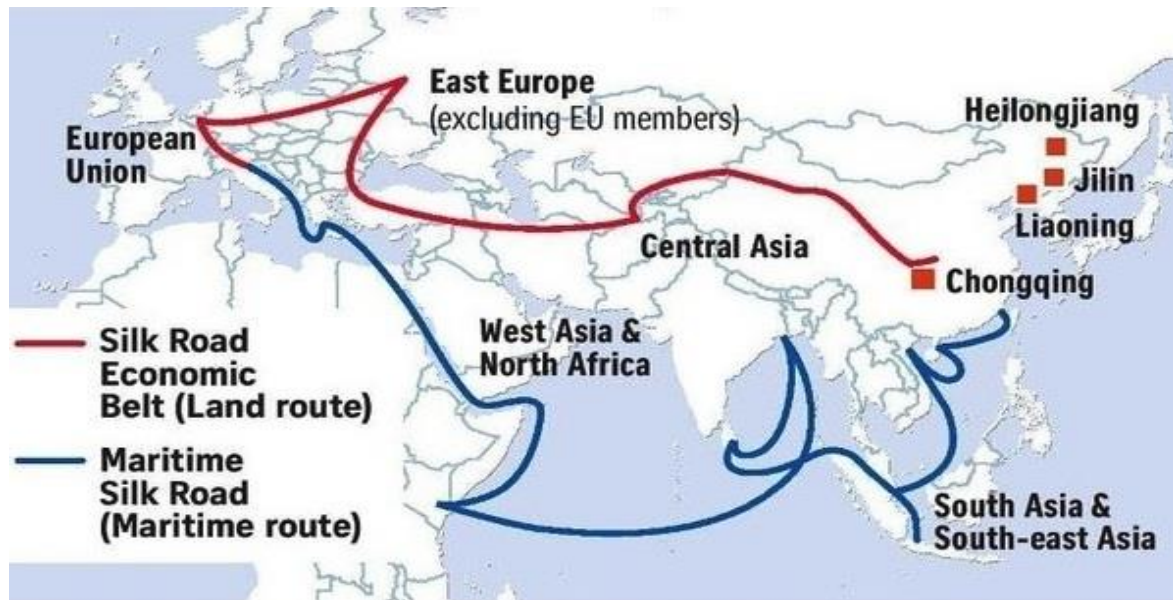
*1-Инвестиции в храни; 2-Придобиване на земи; 3-Инвестиции в храни и придобиване на земи
Източник: The Heritage Foundation, GRAIN.org

През 2016 г. в София се създаде регионален Център за насърчаване на сътрудничеството в областта на селското стопанство между Китай и 16 страни от Централна и Източна Европа. Той има за цел да координира инициативи в сферата на земеделието като създаване на съвместни предприятия, насърчаване на търговията със селскостопански продукти, храни, напитки и др. През последните години в България се увеличават примерите за китайски инвестиции в селското стопанство и свързаните сектори.

Най-голямата разлика между България и Китай е, че нашата страна е малка и в много отношения следва общите политики на Европейския съюз. От друга страна Китай е велика сила, която има своя собствена политика и голямо въздействие в международен план. Една от последните големи инициативи на Китай е така наречената One Belt and One Road Initiative (Карта 3). Тя фокусира връзките и сътрудничеството между страните в Евразия, и преди всичко между Китай и сухоземния Икономически път на коприната (Silk Road Economic Belt) и морския път на коприната (Maritime Silk Road). Тази стратегия цели да утвърди важната роля на страната в международните (глобалните) дела чрез създаване на търговска мрежа, с централната роля на Китай. От началото си през 2013 г. тази нова инициатива се фокусира, преди всичко, към инвестиции в инфраструктурата, строителни материали, железопътни пътища и

автомагистрала, автоиндустрия, недвижима собственост, електропреносна мрежа, желязо и стомана.

Карта 3. Коридори на Китайската инициатива One Belt and One Road Initiative

Източник: Bloomberg

Предвид на огромните размери на Китай и бързото му развитие в страната се наблюдава “пълния” спектър от многообразни структури за управление на аграрната дейност и устойчивост, което може да се види в развитите и в развиващите се страни на света. В този смисъл по-детайлните оценки на по-ниски нива (подотрасли, отделни райони и т.н.) дават по-богата информация за доминиращите форми, движещите фактори и ефективността на специфичните структури за управление в отделни подотрасли, райони, екосистеми и хранителни вериги в страната. В същото време, предвид на тенденциите в социално-икономическото развитие (бързо нарастване на доходите и потреблението, значителни екологически проблеми и т.н.) и ограничените природни ресурси, Китай е изправен и пред редица “специфични” големи икономически, социални, екологически, продоволствени и т.н. предизвикателства, свързани с устойчивото развитие. Те налагат множество специални мерки на национално, регионално и локално ниво, чийто анализ извиква задълбочено по-нататъшно изследване.

Заклучение

Направеният сравнителен анализ установи, че през последните няколко десетилетия в България и в Китай се извърши безпрецедентна модернизация на институционалната структура в аграрния и селски сектор като се преобрази законодателната и норматива уредба, степента и формите на обществена интервенция в/и подкрепа, значимостта и многообразието на частните и колективни структури на производство, маркетинг, продоволствена сигурност, туризъм, еко-управление и т.н. И в двете страни универсалните социално-икономически и екологически цели на устойчивото развитие са тясно интегрирани в управлението и оценките на аграрната и селска устойчивост на всички нива. В същото време, в България и Китай, и в отделните райони на всяка страна, съществува значителна специфика на социално-икономическите условия, природните дадености, институционалната структура, културно-историческото развитие, ефективността на общественото управление и многообразните предизвикателства. Това е особено важно за огромна страна като Китай, където агрегираните данни на национално равнище дават малка представа за спецификата и значителната вариация на регионално и локално ниво.

Опитът на България и Китай показва, че в резултат на масовата приватизация на дейността, повсеместната пазарна либерализация, проведената институционална модернизация, високата обществена подкрепа, прилагането на международните спогодби и законодателен, икономически, екологически и т.н. ред, се извърши успешна трансформация на стария (централно-планов) модел на управление, и се постигнаха значителни успехи в социално-икономическото развитие. И в двете страни се разнообрази структурата на (частно, пазарно, обществено и т.н.) управление и се повиши ефективността на производството, като все повече се прилагат модерните стандарти за качество и безопасност на продуктите, условия на труд, опазване на природната среда и др. Опитът на България и Китай доказва, че ролята на държавата е решаваща за предприемането на фундаментални реформи в икономиката, насочени към либерализация и децентрализация на дейността, и

за включване на принципите за аграрна и селска устойчивост в индивидуалните и колективни действия на различните агенти. Опитът на двете страни също показва необходимостта от дългосрочна стабилна политика и устойчива обществена подкрепа за успешно реализиране на многообразните цели на устойчивото развитие.

Съвременното аграрно и селско развитие на България и Китай се характеризира с редица сходни социално-икономически и екологически предизвикателства, най-важни от които са: ниска сравнителна продуктивност и конкурентоспособност на голяма част от селскостопанското производство; нееднаква обществена подкрепа на различните типове ферми, подотрасли на производството и райони на страната; нарастващи различия в доходите и равнището на живот на населението в различните райони, сектори на икономиката и типове стопански организации; непълно включване на всички заинтересовани страни на всички от нивата на вземане на управленчески решения, контрол, оценка на устойчивостта и т.н.; състаряване на населението в селските райони и липсата на млади и квалифицирани работници във фермите; наличие на голям неформален сектор с неконтролирани продукти за качество, безопасност, интелектуална собственост, екология и др., и с доминиращи неформални (включително и незаконни) структури; значителен деградиращ ефект от развитието на селското стопанство върху земеделските земи, води, въздух, биоразнообразие и т.н.; сериозни рискове за продоволствената сигурност в бъдеще, предвид тенденциите в развитието на производството и потреблението и др. Следователно необходимо е по-нататъшно усъвършенстване на типа и формите на обществена интервенция, за да се реализират успешно целите за устойчиво аграрно и селско развитие в двете страни.

Предвид на изключителната им теоретична и практическа важност подобни сравнителни изследвания следва да продължават да се задълбочават като се използват и микро икономическа и друга информация, дълбочинни изследвания, кейз стадита и т.н. Това обаче изисква разнообразни микро и

нано икономически, социални и т.н. данни и по тясно сътрудничество на
многочислени колективи от учени на двете страни.

ГЛАВА ШЕСТА

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТ В ОБЩИНИТЕ ХИСАРЯ И СТРЕЛЧА

Васил Стойчев

С уникалното съчетание на мек климат и термални извори се създават отлични условия за целогодишен рекреационен туризъм в двете общини – Хисаря и Стрелча. В следващите страници ще се опитаме да разгледаме възможностите на хотелската база и използването на природните и други ресурси в тях. Тази глава е разделена на две части – в първата ще разгледаме възможностите за балнеолечение, СПА туризъм и настаняване, а във втората ще сегментираме туристическия продукт според туристите.

1. Развитие на съвременното балнеолечение в България

Преди освобождението на България, през деветнадесети век, в страната е имало много малко лекари и то изключително в големите градове, като населението в по-малките населени места се е лекувало основно в минерални бани, макар и примитивни. През 1882 г. за първи път чешкият химик Состержонек изследва състава на българска минерална вода - на пет от минералните извори в Хисаря. През 1891 г., с приемането на „Закон за топлите и студени минерални води“, в Българското княжество се поставя основа за правно регламентиране и рационална експлоатация на находищата на минерална вода. Развитието на балнеологията в страната е забавено от Балканските войни и Първата световна война, както и от последвалата икономическа криза. Едва с навлизането в периода на стабилизация през 1926-1929 г. курортите в страната се насочват към лечение на по-голям брой хора, включително чужденци. През 1930 г. е основано Балнеоложкото дружество в България, което със своите секции в курортите и периодични издания активно

участва в изграждането на курортното дело и популяризиране на ползата от българските минерални води. Към 1935 г. от всички минерални извори в страната само 48 се използват за къпане, а 6 за бутилиране (Драганов, 2005).

В резултат на засилени геоложки проучвания в страната през 60-те и 70-те години са картирани съществуващи или открити нови минерални извори, с което броят на известните извори надминава 600. Минералните води имат разнообразен химичен състав, минерализация и газове и температурата от 20°C до 101°C. Над 80 % от водите са с лечебни свойства. Значителна част от водите извира от голяма дълбочина, което е предпоставка за чистотата им. По брой на минералните извори България е на второ място в Европа (МИЕТ, 2008).

През 1950 г., със създаването на Местни санаторно-курортни управления в националните курорти, е дадено начало на организираното и държавно регулирано балнеолечение в страната. През 1957 г. въз основа на проучванията на създадения Научно-изследователски институт по курортология и физиотерапия се извършва профилиране на курортите по групи заболявания. През 1959 г. организацията на курортното дело е реструктурирана, създавайки два типа здравни заведения - курортни поликлиники с балнеолечебници и отделно балнеосанаториуми. От 1966 г. Санитарно курортното управление преминава към Министерство на здравеопазването където остава под различни наименования до 2000 г. В курортите са структурирани различни звена: санаториуми, курортни поликлиники, пансионати, почивни домове, балнеолечебници и калолечебници. Специализацията на санаториумите е в съответствие с физикохимичната характеристика на минералната вода (или лечебна кал) и природно-климатичните фактори (Златанова и колектив, 2014).

2. Развитие на балнеолечението в общините Хисаря и Стрелча

На територията на община Хисаря минералната вода е използвана за лечение още от римско време, за което са изградени големи римски терми и построена крепост Диоклецианопол, а през 293 г. му е даден статут на град от римския император Диоклециан. Историците нямат данни как е било извършвано балнеолечението в града през Средновековието. По време на

Възраждането в Хисаря са работели баните „Момина баня“ и „Русалка“, намиращи се извън крепостните стени. В началото на 20 век са построени баните „Свежест“ (в която са лекувани неврологични заболявания) и „Топлица“ (най-горещия от изворите).

През 1927-1928 г. е построена обществена баня на минералните извори до село Красново, с две отделения, чакалня, съблекални, басейни и чешми. Към банята е изграден парк на 95 декара, както и открит басейн с минерална вода и зоологическа градина (Колев, 2018). В този период вероятно са построени баните „Бистрица“ в Хисаря и „Банчето“ в село Даваджово (сега квартал Миромир на град Хисаря). Направен е и основен ремонт на „Момина баня“ в Хисаря, при което е открит стар римски басейн и латински надпис на тухлен зид показващ, че първата баня на това място е била построена по време на римските императори Максимиан Глери / 293 – 311/ и Лициний баща /308 – 324 / т.е. около 308 година от н.е.

През 1935 г. е взето решение за построяване в град Хисаря на санаториум, в който да се подпомага възстановяването на ветерани, пострадали от войните. Започва да работи на 1-ви януари 1938 г.

През 60-те години, на общински терен от 4428 кв. м., в Хисаря е построен модерен балнеоложки комплекс наречен Нова балнеолечебница, представляваща масивна двуетажна сграда, непосредствено до старата „Момина баня“. През този период са изградени и три водопийни павилиона с минерална вода за гражданите и гостите на града. В парк „Момина баня“ е построена колонада със същото име, намираща се непосредствено до Новата балнеолечебница. В парк „Момина сълза“ са построени два павилиона – „Момина сълза“, намиращ се до римските бани и „Колоната“, построена като копие на древна римска колонада. Върху свода ѝ са изобразени осемте антични божества на здравето: Язо – покровителят на изцелението, Панацея – богинята на лекарствата, Телесфор - повелител на младостта и надеждата за нов живот, Асклепий – богът на лекарствата, Хигия – богинята на здравето, Епионе - богинята на успокоение на болката, Мохайос и Подалериос – легендарните древни лечители. Показани са и формулите на химически

елементи, влизащи в състава на минералната вода. Днес този монумент на минералната вода е един от символите на града.

Годините на прехода към пазарна икономика (след 1989 г.) са свързани със спад на жизнения стандарт на българското население, засилена миграция към по-големите градове и емиграция извън страната. Намалението на населението и поскъпването на билетите води до спад в посещаемостта на обществените бани и намаление на приходите, които не покриват разходите по поддръжката им и последващо поетапно затваряне. Като най-голяма, първа е затворена Новата балнеолечебница в Хисаря. Останалите шест, по-малки бани, работят в различни периоди от време, но през 2006 г. Министерство на здравеопазването, в качеството си на собственик, взема решение да затвори всички поради слабата посещаемост. В следващите две години община Хисаря успява да се споразумее с държавата и получава шестте по-малки бани, в замяна на терена под Новата балнеолечебница и доплащане от общинския бюджет. През следващите две години три от баните - „Момина баня“, „Банчето“ и „Русалка“ са ремонтирани, като първите две се стопанисват от общината и са отворени за посещение, а третата е отдадена на концесия. Новата балнеолечебница обаче остава затворена.

Подобна е ситуацията с минералната баня в курортен комплекс Красновски минерални бани до село Красново. След 1989 г. банята е затворена, заедно с двата санаториума в съседство. През 2006 г. е отдадена на концесия за период от двадесет години. Оказва се, че концесионера не разполага с достатъчно средства да инвестира и започва да си партнира със строителна пловдивска фирма. Започва се реставрация на банята в оригиналния и вид от 1928 г. Но в резултат на световната финансова криза от 2008-2009 г., фирмата замразява започнатия проект за реставрация, както и проекта за изграждане на хотел, модерен спа център, ваканционно селище с къщи от семеен тип, открит и закрит басейн. За съжаление фирмата инвеститор не подновява дейността си и през 2018 г. е обявена в ликвидация. Към настоящия момент община Хисаря довършва ремонта на банята, но без значителни инвестиции за възстановяване на прилежащия парк и изграждане на съвременна инфраструктура е малко

вероятно да се възвърне популярността на курортния център. Един от санаториумите е купен от голяма транспортна фирма в Пловдив, с цел създаване на модерен спа хотел, но реализацията на проекта е на много ранен етап.

Единствено град Стрелча успява да запази функционирането на общинските съоръжения в града – закрит басейн с минерална вода и възстановителен център и открит плаж с минерални басейни, функциониращ сезонно през летните месеци и да ги реновира.

3. Възможности за балнеотуризм в общините Хисаря и Стрелча

Както вече бе разгледано във втора глава, в основата на туристическия продукт и в двете общини са качествата на минералната вода от различните извори и възможността да се повлияват положително на различни заболявания. В Хисаря, Красновски минерални бани и Стрелча водата се използва и за лечение, докато водата от изворите в Старо Железаре се бутилира. Изследване, извършено през 2014 г. по задание на община Стрелча показва, че в сравнение с минералната вода в Хисаря и Красново, тази в Стрелча има малко по-добри показатели (по-ниско съдържание на флуорид и по-добър редокс потенциал) на водите (Щерев, 2014). Изследваните показатели подробно са представени в Приложение 3. Заболяванията, които се повлияват от минералните води и възможните методи за лечение са описани в Приложение 4.

Град Хисаря има традиции в здравния туризъм и е много популярен сред българите, особено сред хората в пред пенсионна и пенсионна възраст. Търсенето при тази група туристи е свързано с получаване на качествено балнеолечение и процедури на достъпни цени. За да подпомогнат осигуряващите се хронично болни български граждани НОИ и НЗОК имат разработени програми, които финансират значителна част от стойността на престоя и лечението в определени болници и балнеохотели.

Към настоящия момент има четири действащи болници за продължително лечение и рехабилитация:

Филиал на „Специализирани болници за рехабилитация – Национален комплекс“ ЕАД („СБР–НК“ ЕАД) е наследник на Санитарно курортното управление (СКУ) към Министерство на здравеопазването. В съответствие със Закона за лечебните заведения, през 2000 г. част от поделенията на СКУ са преобразувани в търговско дружество със 100% държавно участие – с 13 филиала. Освен в Хисаря филиали има и в Баните, Банкя, Баня, Велинград, Вършец, Кюстендил, Момин проход, Наречен, Овча могила, Павел баня, Поморие, Сандански.

Фиг. 39. Карта на балнеолечебните заведения към СБР-НК ЕАД

Източник: Златанова и колектив, 2014

Болницата е лидер за България в областта на физикалната и рехабилитационна медицина, в която екипи от професионалисти осъществяват съвременна, научно-обоснована и високоефективна терапия и рехабилитация, използвайки природни и лечебни фактори – климат, минерални води, лечебна кал в съчетание с апаратна физиотерапия, кинезитерапия, термотерапия, таласотерапия.

Филиалът в Хисаря разполага с 82 стаи и 160 легла. Специалистите в болницата предлагат комплексна рехабилитация за лечение на възрастни и деца с бъбречни заболявания, стомашно-чревни, жлъчно-чернодробни заболявания и други. Освен процедури с минерална вода, болницата предлага физиотерапия, парафинолечение, луголечение, лечебен масаж, лечебна физкултура, мануална терапия, ароматерапия.

Според Златанова и колектив (2014 г.), при лечението на чужди граждани се осигурява комплексна здравна услуга, включваща предварителен преглед и обмен на здравна документация, поне два лекарски прегледа, индивидуална програма според заболяването, лечебно хранене, нощувка, застраховка.

Болница за долекуване, продължително лечение и рехабилитация КАЛЕРОЯ (БПЛР-Хисаря) е звено в структурата на Военномедицинска академия. Сградният фонд е формиран след сливане на бившия военен санаториум с резиденцията на Министерски съвет в Хисаря. Комплексът разполага с 300 легла, разпределени в пет блока, четири от които свързани помежду си с топла връзка. Намира се извън крепостната стена, към източния край на Хисаря, в центъра на просторен парк.

В болницата получават помощ пациенти с различни заболявания - на бъбреците и пикочните пътища; на стомашно-чревния тракт и черния дроб; на опорно-двигателната, централната и периферна нервна система, както и гинекологични и андрологични. Лечението и рехабилитацията на пациентите протичат в обособения Лечебен блок, който се състои от: Сектор за електро - и светлотерапия; Сектор по двигателна терапия; Сектор по термотерапия; Сектор по водолечение.

В лечебните комплекси, според заболяването се включват: физиотерапевтични процедури, извършвани в кабинети по електро - и светлолечение; двигателна терапия; различни видове лечебен масаж; водолечение /минерални басейни, вани – обикновени, хидромасажни, перлени, тангентори/; лечебните свойства на минералните води като питейно лечение; калолечение с Поморийска кал (под формата на апликации, като се използват нейните топлинно, компресивно и пелоидно въздействия – препоръчителни при лечение на заболявания на опорно-двигателен апарат, урологични, гинекологични, кожни и др.); луголечение с Поморийска луга (под формата на компреси, използвайки нейните най-вече топлинен и противовъзпалителен ефект); сауна. Специалистите по неврология и физикална медицина извършват и високоспециализирани медицински дейности като: електромиография (ЕМГ); мануална диагностика и терапия; рефлексотерапия; инфилтрационни техники; постизометрична релаксация; лазертерапия.

Освен лечение, рехабилитация и профилактика, болницата предлага на своите пациенти и възможности за релаксация и спорт във времето извън процедурите. Разполага с плувен комплекс, тенис корт, тенис маса, игрища за

волейбол и баскетбол, кафе-бар на открито и закрито. За провеждане на конференции, семинари и други научни и практически форуми, се предлагат конферентна зала за 50 души и кинозал за 150-200 души, разполагащи със съвременна мултимедийна техника.

Болница за долекуване, продължително лечение и рехабилитация - филиал Хисаря към Медицински институт на МВР. Болницата е приемник на санаториум открит през 1953 г. Намира се близо до южната крепостна стена и главната порта на крепостта. Разполага с 268 легла в 125 стаи и 8 апартамента. Болницата е профилирана в лечение на четири групи заболявания - бъбречно-урологични; заболявания на храносмилателната система; заболявания на опорно-двигателния апарат; заболявания на периферната нервна система. Има закрит басейн с минерална вода и фитнес център.

Многопрофилна болница за продължително лечение и рехабилитация "ВИТУС" е разположена в бившата почивната станция "Строител" в югоизточния край на античния град, вътре в крепостната стена. Базата разполага с 32 стаи с по две легла, две заседателни зали, ресторант с капацитет 100 места. В двора от над 10 дка са разположени 24 монолитни бунгала с 2 и 3 легла. Болницата е специализирана за лечение на заболявания на опорно-двигателен апарат. Предлага прегледи от специалисти – невролог, нефролог, физиотерапевт, кардиолог. Разполага с физиотерапевтично отделение.

В двете общини има и хотели, специализирани в здравен туризъм:

В Хисаря **балнеохотел „Гергана“**, намиращ се на около 800 м. от центъра на града в квартал Веригово. Предлага 120 легла, разположени в 62 стаи и 6 апартамента. Има ресторант с 120 места, кафе бар с 20 места и открита тераса с 30 места. Разполага с конферентна зала с 60 места, фитнес зала и спа център, предлагащ закрит минерален басейн с джакузи, сауна и парна баня. Медицинският център към хотела предлага прегледи от специалист, балнеологични процедури, кинезитерапия, физиотерапия, лечение с луга, масажи и др. Лекуват се урологични и нефрологични заболявания, стомашни заболявания и заболявания на опорно-двигателния апарат.

В Стрелча **балнеохотел „Роза“** се намира до борова гора, в близост до центъра на града. Предлага 120 легла, разположени в 56 стаи и 4 апартамента. Има закрит и открит басейн с минерална вода. Разполага с лоби бар, ресторант със 150 места и лятна градина, модерно оборудвана конферентна зала с 35 места.

Медицинският център към хотела разполага с оборудвани лекарски кабинети, манипулационна, клинична лаборатория, електро и светолечение, парафинолечение, кабинет и салон за лечебна физкултура и лечебен масаж, водолечебно отделение, тангенторни вани, SPA център, сауна и фитнес. Допълнително на гостите се предлагат велосипеди под наем.

4. Възможности за уелнес и СПА туризъм. База за хотелско настаняване.

Димата СПА е модерен термин, обединяващ здравословни и релаксиращи процедури с цел постигане на красота. Има различни версии за произхода на думата. В едната се касае за латинската абривиатура на израза "Salus per aqua" или "Sanitas per aqua", чието буквално значение е "здраве чрез вода". Във втората по популярност се отнася до средновековен белгийски град на име Спа с минерален извор, от който хората набавяли ценна вода за лечение на заболяване, причинено от дефицит на желязо (Ганева и колектив, 2013 г.). Здравният туризъм обхваща всички туристически продукти насочени, към поддържане и подобрене на физическото състояние на хората, но за разлика от балнеотуризма, при който се концентрира върху долекуване или облекчаване на хронични заболявания, при уелнес и СПА продукта е насочен към хора, които са здрави. Фокусът е върху профилактиката на заболявания и възстановяване, като съдържа шест основни компонента: природа, медицина, култура, хранене, спорт, козметика. Целта е постигане на цялостно благосъстояние на личността посредством синергия на всички аспекти на здравето – физически, ментални, интелектуални, емоционални и социални (Владева, 2018). Не на последно място е и доставянето на удоволствие на почиващите. Продуктът е ориентиран към модерните хора, живеещи на високи обороти, нуждаещи се от ефикасно и бързо възстановяване, а и противодействие на стреса. За тях по-високата стойност е оправдана, предвид постигнатите резултатите. Съвременните СПА центрове предлагат разнообразие от методи – традиционни и модерни, източни и западни, различни видове масажи, ароматерапия, таласотерапия, но в основата на всички тях е водата. Българските туристи в активна възраст са с ограничено свободно време, което предопределя посещаемостта на хотелите през

уикендите, годишните отпуски (използвани обикновено между юни и средата на септември) и на национални празници. Въпреки целогодишния характер на спа туризма, ориентирането към активната и по-платежоспособна част от населението създава неравномерно времево натоварване на хотелите, специализирани в този вид туризъм. Този модел може да обясни посочените във втора глава ниски проценти на използваемост на хотелската база през 2017 г. от 23,1% за град Стрелча и 42,6% за град Хисаря.

И в двете общини има добре развита хотелска база и голямо разнообразие от предлагани възможности за почивка и възстановяване. В град Хисаря има както реновирани хотели от времето на социализма (такива са СПА хотел Хисар и Спа хотел Аугуста), така и по-нови СПА хотели.

Таблица 24. Някой по-хотели в град Хисаря

Хотел, категория	Места	СПА център и други
СПА хотел Хисар – 4*	356	СПА-център, лекарски кабинет, открит басейн, спортен комплекс, бар-басейн, закрит басейн, лоби бар, конферентна зала, ресторант.
Хотел Клуб Централ	50	ресторант с 50 места и лятна градина с 25 места национална и европейска кухня, релакс центъра разполага с басейн с минерална вода, ароматна парна баня, финландска сауна, билкова сауна, джакузи, 2 вида масажни терапии, конферентната зала с капацитет 50 места.
Спа хотел Аугуста – 3*	540	открит басейн, закрит басейн, детски басейн, СПА-център, фитнес център, ресторант, конферентни зали с 400, 300, 70, 30,20 и 10 места
Сана Спа хотел	128	СПА-център, лоби-бар, открит басейн, закрит, басейн, ресторант, спортен комплекс
Хотел Галери 3*	97	открит басейн, релакс център: сауна, парна баня, вътрешен топъл минерален басейн, стая с кристална хималайска сол, зона за релакс. ресторант, конферентна зала, открит и подземен паркинг.
Хотел Астрейя 3*	94	лоби бар, ресторант, басейн, джакузи, сауна, парна баня, детски кът, място за развлекателни игри с билиард, въздушен хокей и джаги.
Хотел Албена, Хисаря 3*	38	закрит плувен минерален басейн, минерално джакузи, финландска сауна, тангенторни и хидромасажни вани, открит плувен минерален басейн. Ресторант с 70 места, ресторант-градина, конферентна зала за 50 души и паркинг.
Хотел СПА Чинар – 3*	42	СПА и Уелнес център, бар-басейн, ресторант, конферентна зала
Вила Париж 3*	21	Заседателната зала е за 20 места, СПА център, безплатно велосипеди. Организирант аниматорски програми за деца или възрастни

В Хисаря освен фокус върху рекреационния туризъм има развит и конгресен туризъм, който е преобладаващо през пролетта и есента, основно през уикендите. В това направление също има голям потенциал за развитие.

Най-голям потенциал за развитие в община Хисаря, според направеното полево изследване, има курортен комплекс Красновски минерални бани. Към настоящия момент в курорта работи има само един хотел – Аква Терми, който представлява комбинация между апартхотел и хотелска част. Разполага с нова хотелска част с 12 стаи и 14 апартамента (намиращи се в две отделни вили), ресторант с 85 места и 35 места в отделна зала за пушачи, конферентна зала с 50 места. Има три плитки басейна и един дълбок басейн, както и покрит 25 метров басейн. СПА центърът разполага със солна пещера, процедури с кал и солна луга.

Намиращият се на 7 км. от Хисаря Комплекс за винен и СПА туризъм Старосел (три и четири звезди) използва минерална вода от Красновски минерални бани. Разполага с 240 помещения за настаняване и 11 конферентни зали, една от които с 500 места. Има голям ресторант в традиционен стил. СПА центърът разполага с разнообразно оборудване и козметични процедури, включително винена терапия. Има пиано бар със съоръжения за караоке, игрище за мини голф и малък зоопарк с домашни животни. Към комплекса има лозов масив и винарна.

Таблица 25. Някои хотели в град Стрелча

Хотел, категория	Места	СПА център
Средна Гора 2*	30	ресторант с градина, конферентна зала, СПА център с джакузи и парна баня, външен плувен басейн
Средна Гора 2, 2*	40	открит плувен басейн и СПА, уелнес център, ресторант, паркинг
Хотел – Механа 19 век	20	механа – лятна градина, за 60 човека, парната баня, сауната, джакузи, басейн.
Къща за гости Перла	36	ресторант, лятна градина, бар
Къща за гости Митьова къща	28	открит басейн с топла минерална вода, сауна, джакузи, възможност за масж и лечебни процедури, билиард, електронен дартс, велосипеди и АТВ-та под наем.

В Стрелча хотелите и къщите за гости са преобладаващо по-нови, но сравнително по-малки. Това е курорт, който се посещава преобладаващо от българи и индивидуални туристи от чужбина.

В момента в град Стрелча се строи пет звезден спа хотел от компанията „Виртас“ ЕООД. За целта е закупен общински терен с размер 10 466,00 кв.м, заедно с прилежащи масивни сгради в груб строеж. Според идейния проект хотелът ще разполага с вътрешен и външен басейн и модерен СПА център. Строежът е започнат през 2017 г. Предвижда се обновяване на инфраструктурата в района.

5. Потенциал за развитие на туристическия продукт и балнеотуризм

Този продукт е традиционен за района и има натрупани достатъчно материална база и съоръжения за развитието му. Анализът, който бе направен показва, че в двете общини няма хотели от най-висок клас (пет звезди).

Според туроператорската фирма, обслужваща хотелите в Хисар, сравнително малко туристи използват възможността за обогатяването на престоя си с едневни екскурзии. Обяснение за това може да се търси както в насочеността на курорта към рехабилитация на заболявания на опорно двигателния апарат, така и поради недостатъчно промотиране на дестинациите. Насочеността на подобни екскурзии до забележителности в района, целящи да покажат богатството на българската природа, културните ни традиции, исторически и културни забележителности.

Интерес представлява първият Музей на модерното изкуство МОМА на открито в село Старо Железаре (снимки на някои от репродукциите са представени в Приложение 5). Те са изрисувани по оградите и стените на къщите и са свободно достъпни. Инициативата, започната през 2014 г. от преподавателите по изкуства в Университета по изкуствата в Познан (Полша) Венцислав Пирянков и съпругата му Катаржина Пирянков. Те превръщат наследствената къща на художника в арт център и започват да претворяват свободните пространства в селото. Интересен е подходът на семейство Пирянков да съчетават изображения на известни личности и хора от селото.

През годините инициативата прераства в „Стрийт арт фестивал вилидж фестивал“, провеждащ се през лятото и събиращ студенти по изкуства от Познан и български художници. Подобна екскурзия може да бъде свързана тематично с продължение до намиращия се на 40 км. Пловдив, където в артистичния квартал „Капана“ има значителен брой стрийт арт инсталации в различни стилове.

Друга забележителност на селото е „Домът на традициите“. Музеят се помещава в красива сграда с възрожденска архитектура, на центъра на селото. Експонатите са композирани в тематични кътове, като най-важните са "Хлябът" и "Сватбата". Чрез тези основни български символи се проследява живота и историята на местната общност. Оформени са и места където посетителите могат сами да счукат червен пипер и подправки, за да приготвят прочутата старожелезарска шарена сол, или да предат вълна с хурка и вретено в къта за "домашни занимания". Богатата колекция от автентични костюми и престилки разкрива колорита на местната тракийска носия. Показани са и характерните за този край обреди и ритуали, а на празници самодейци от местна група изпълняват народни песни.

Комплекс за СПА и винен туризъм в Старосел представя възможност за винен туризъм, като за целта към винарната е построена зала за дегустации, оформена като тракийска гробница. Турът включва представяне на производството и дегустация. Вината са местни, производство на фирмата. Комплексът има голям ресторант с красиво оформен двор.

Възможен маршрут е Хисаря - паметник Шипка - етнографски музей на открито Етъра до град Габрово. Паметникът на Шипка (намиращ се на едноименния връх) представя победата по време на Руско-турската война, довела до освобождението на България. Етнографският комплекс „Етъра“ представлява възстановка на българския занаяти, бит и култура от 18-19 век. Всички обекти са работещи.

В страната основна религия е православно християнство. В съседство с изследвания район има много храмове, както действащи така и музеи. Сред тези от музеев тип е Червената църква „Света богородица“ до град Перушица –

представлява останки от римска базилика, функционирала между 4-ти и 14ти век. Възстановена и укрепена по европейски проект през 2013 г. Друг обект с историческо значение е Бачковския манастир „Успение богородично“, основан през 10 век, втори по големина в страната след Рилския манастир. Подходящи за едномедневна екскурзия са и Руската църква в град Шипка, Троянският и Соколският манастири, природни забележителности като Крушунските водопади и Деветашката пещера в Стара планина, пещерите „Снежанка“, „Ягодинската“ и „Дяволското гърло“ в Родопите.

Празниците на розата в Стрелча и Казанлък предоставят уникална възможност да бъде представен розобера и свързаните с него традиции. Интерес представлява розоварната „Дамасцена“ в село Скобелево, разполагаща със старинна и съвременна дестилерии, както и богата етнографска сбирка. В комплекса има магазин за сувенири и ресторант. В района на Стрелча представлява интерес Старата розоварна.

Град Пловдив представя възможност да бъдат видени исторически паметници от римската епоха, експонирани и достъпни – това са част от римски стадион, два амфитеатъра, музей на римските мозайки (предстоящо откриване), останки от средновековна крепост. Стариият град – съхранен квартал с къщи от 18 - 19 век, богат археологически музей представящ артефакти и съкровища, намерени в района.

Тези екскурзии могат да се съчетаят с посещение на тракийски гробници, като двете гробници до Старосел и Жаба могила в Стрелча.

Възстановителен и кондиционен продукт за спортисти

В град Хисаря се използват, в недостатъчна степен, създадените през годините спортни съоръжения. Наличието на минерална вода, спортни съоръжения, специализирани болници за рехабилитация и добрата транспортна комуникация със софийското и пловдивското летище може да превърне курорта в много добра локация за рехабилитация на спортни травми на спортисти и кондициониране на спортни отбори. Подобно развитие би могло да подобри натоварването на хотелската база, особено в по-слабия сезон – периода от октомври до март.

Градският стадион „Крепост“ е реновиран по европейски проект с инвестиция от пет и половина милиона лева, при което е изградено игрище с изкуствена настилка, тенис корт и голям прилежащ паркинг (Дончев, 2018). Но съоръжението не се използва пълноценно, тъй като Хисаря няма футболен отбор при възрастните. На терена се провеждат само турнири за юношески отбори от района, както и спортни празници.

С голям потенциал за развитие на плувните спортове е Новата балнеолечебница, която предвид големината ѝ и наличието на минерална вода, е възможно да бъде превърната в модерен център за плувни спортове. В момента по-големи басейни с минерална вода има в хотелите с три и четири звезди и в болниците за рехабилитация.

В края на квартал Момина баня се намира мотописта. Близко до нея има шест километрово трасе подходящо за ендуро състезания. На тях се провеждат кръгове от национални състезания и шампионати.

6. Предлагана комбиниран туристически продукт и алтернативен туризъм

Интересен продукт би представлявал съчетание от СПА и голф туризъм. Туристите биха могли да останат няколко дни в СПА хотел, след което да посетят голф игрище. Предвид близостта на софийското летище ще се спрем на възможностите в района на София, където има три голф игрища.

Св. София голф клуб и СПА, Равно поле е най-близкият до София голф клуб. Предлага комбинация от модерно голф игрище, стилин ресторант и СПА център. СПА центърът включва финландска сауна, билкова сауна, парна баня, ледена стая, релакс зона, фитнес и басейн. Басейнът е с минерална вода и разполага с вътрешна и външна част. Голф игрището е първото сертифицирано игрище в България с официален рейтинг от Европейската голф асоциация. 18-те дупки са по дизайн на легендата в голфа Пол МакГинли. Клубът разполага с Голф академия, която включва драйвинг рейндж, учебни тренажори, учебно игрище с 2 дупки, видеосистеми за компютърен анализ.

Голф клуб Ер София – Ихтиман е първият голф клуб в България. Открит е на 10 юни 2000 година. Той предлага игрища за голф, футбол, баскетбол, волейбол, тенис и яздене на кон. В клуба има възможност за други забавления, почивка, организиране на срещи и конференции. До голф клуба се стига след като се отбие от автомагистрала Тракия.

Риу Правец Голф и Спа Резорт е комплекс, състоящ се от едноименния четиризвезден хотел, голямо изкуствено езеро и голф игрище. Намира се на около 30 минути от София по магистрала. Правец голф клуб е управляван от Troon Golf, водеща компания за маркетинг и развитие в световната голф индустрия, предлага шампионатното голф игрище с 18 дупки, проектирано от Питър Харадин. Голф игрището от парков тип с пар 72 е заобиколено от невероятната гледка на планина, езеро и впечатляващ хотел. Клубът е бил домакин на редица престижни голф турнири. Голф академията е направена по най-високите технологични стандарти с обширна тренировъчна зона, специално оборудвани студиа, голф симулатор и осветление за игра рано сутрин и през нощта. 9-та и 18-та дупка завършват в един обединен просторен двоен грийн, които се вижда от обширната тераса на ресторанта, където можете да се насладите на чудесното меню, предлагано от майстор готвачите ни.

Възможности за алтернативен туризъм:

Конна езда - конна база „Ездул“ в кв. Веригово, град Хисаря предлага както езда в манеж с инструктор, така и езда с водач сред природата. Обектът разполага с Английски и Уестърн седла и седла от типа Ендюърнс. Има 25 коня, повечето са от породите Чистокръвна арабска и Арабска шагия с доказано и изключително родословие, както и няколко полукръвни коня с преобладаващо арабска кръв.

На около двадесет километра от Хисаря се намира град Сопот. Особеностите на релефа в района превръщат терена в една от най-добрите местности за парапланеризъм и планинско колоездене в страната. До Сопот е разположен център за екстремни спортове "Шамбала", предлагащ следните атракции: "Височинен град" построен на височина 6 метра с повече от 20

различни етапа; Огромен "Куб" представляващ лабиринт от мрежа и закачен на височина 2 метра; "Тарзан" разположен на височина 12 метра, даващ възможност да се усетят миговете на свободно падане. Катерене по "Лентови стълби" - височина 12 метра. "Тролей" - спускане по наклонено въже с дължина повече от 60 метра. "Робинзон" - преминаване през препятствия на височина 4,5 метра. В приключенски парк "Шамбала" може да се изпробват - зорбинг; парапланеризъм; планинско колоездене; маунтинборд. В близост се намира един от най-дългите лифтове на Балканите с денивелация над 1000 метра, позволяващ достъп до високата планина.

Някои от екопътеките в района на град Стрелча са подходящи за велосипеден туризъм, такива са екопътеките:

- Банчето – Жаба могила – м. Липите;
- Природни скални образувания – местност “Скумсале”;
- Киселицата – Кулата;
- Стрелча - Марков камък – язовир „Чирешката”.

Този район на Средна гора има голямо биоразнообразие и е подходящ за преходи в планината и фотолов.

Приложение 3

Качествено съпоставяне на минералната вода в общ. Стрелча с аналогична по природа (генезис) минерални води в общ. Хисаря

ФИЗИКО-ХИМИЧНИ ПОКАЗАТЕЛИ		РАЗМЕРНОСТ	СТРЕЛЧА	КРАСНОВО	ХИСАРЯ
ПОКАЗАТЕЛ рН		БЕЗ РАЗМЕР	9.22	9.35	9.29
РЕДОКСПОТЕНЦИАЛ Eh		mV	-356	-392	+107
ГЛАВНИ ХИМИЧНИ СЪСТАВКИ	РЕДОКС ПОКАЗАТЕЛ rH ₂	БЕЗ РАЗМЕР	6.57	5.63	22.1
	ФЛУОРИД F ⁻	mg/l	3.6	5.5	5
	ХЛОРИД Cl ⁻	mg/l	12.2	8.9	7.4
	СУЛФАТ SO ₄ ²⁻	mg/l	69	66	27
	ХИДРОКАРБОНАТ HCO ₃ ⁻	mg/l	86.4	76	74
	КАРБОНАТ CO ₃ ²⁻	mg/l	9.8	11	9.3
	ЛИТИЙ Li ⁺	mg/l	0.07	0.05	0.07
	КАЛИЙ K ⁺	mg/l	1.3	2.2	1.52
	НАТРИЙ Na ⁺	mg/l	61.2	66	53
	КАЛЦИЙ Ca ²⁺	mg/l	3.4	1.5	2.44
	МАГНЕЗИЙ Mg ²⁺	mg/l	<0.01	<0.01	<0.01
	СИЛИЦИЕВ ДВУОКИС SiO ₂	mg/l	48.8	69.7	45.4
ОБЩА МИНЕРАЛИЗАЦИЯ		mg/l	296	307	226

■ Показатели, доказващи физиологично и лечебно по-доброто качество на Стрелчанската минерална вода спрямо водите в община Хисаря.

Източник: Щерев (2014)

Приложение 4. Информация за находищата на минерална вода в общините Хисаря и Стрелча и възможната ѝ употреба

Находище на минерална вода	Т°С	Утвърдени ресурси на находището	Показания за лечение	Други приложения	Собствено т
		л/сек			
„Хисаря“, гр. Хисаря (22 извора)	26-52	31.97	<p>1. Лечебно-профилактичните свойства на минералната вода - питейното балнеолечение с този тип води оказва въздействие основно върху стомашно-чревния тракт, жлъчно-чернодробната и бъбречно-отделителната системи. Наличието на флуор позволява прилагането на минералната вода за кариес профилактика</p> <p>2. При използване за питейно балнеолечение и балнеопрофилактика оказва благоприятно въздействие при следните заболявания: стомашно-чревни (хронични гастрити, гастродуоденити, язвена болест, ентероколити и др.); жлъчно-чернодробни (жлъчнокаменна болест, хронични холецистити, холангити, холангиохепатити, хронични хепатити, дискинезии на жлъчните пътища и др.); бъбречно-урологични (хронични пиелонефрити, цистити, нефролитиаза, уролитиаза, състояния след литотрипсия и др.); метаболитни (подагра, затлъстяване, диабет); остеопороза от различен произход и др.</p> <p>3. При използване за външно балнеолечение и балнеопрофилактика (след съответно темпериране) оказва благоприятно въздействие при следните заболявания: на опорно-двигателния апарат (дегенеративни и възпалителни (в ремисия) ставни заболявания - артрозоартрити, коксартрози, ревматоиден артрит, анкилозирац спондилартрит и др.); на периферната нервна система (дископатии, радикулити, плексити, полирадикулоневрити и др.); ортопедични (за раздвижване при посттравматични и постоперативни състояния и др.); на вътрешните органи (на гастроинтестиналния тракт – хронични гастрити и колити, хронични холецистити и хепатити и др.; на пикочоотделителната система – хронични пиелонефрити със или без калкулоза, цистити, уретрити и др.).</p>	Минералната вода от сондажи № 1, № 7 и от КЕИ "Чобан чешма" може да се използва за бутилиране за питейни цели.	ИДС
"Красново",	53.6-	5.74	Стомашно-чревни заболявания, чернодробно-жлъчни заболявания,	Спортна	ИДС

с. Красново, общ. Хисаря (1 извор)	55		бъбречно-урологични заболявания, обменно-ендокринни заболявания, професионални заболявания, ревматични заболявания, травматични заболявания, нервни заболявания, профилактика на кариес.	профилактика, бутилиране, източник на енергия.	
"Стрелча", гр. Стрелча, (3 извора)	29,50- 56	14.63	1. Лечебно-профилактичните свойства на минералната вода - питейното балнеолечение оказва въздействие основно върху стомашно-чревния тракт, жлъчно-чернодробната и бъбречно-отделителната системи. Наличието на флуор позволява прилагането на минералната вода за кариес профилактика. 2. При използване за питейно балнеолечение и балнеопрофилактика оказва благоприятно въздействие при следните заболявания: стомашно-чревни (хронични гастрити, гастродуоденити, язвена болест, ентероколити и др.); жлъчно-чернодробни (жлъчно-каменна болест, хронични холецистити, холангити, холангиохепатити, хронични хепатити, дискинезии на жлъчните пътища и др.); бъбречно-урологични (хронични пиелонефрити, хронични цистити, нефролитиаза, уролитиаза, състояния след литотрипсия и др.); метаболитни (подагра, затлъстяване, захарен диабет) и др. 3. При използване за външно балнеолечение и балнеопрофилактика (след съответно темпериране) оказва благоприятно въздействие при следните заболявания: на опорно-двигателния апарат (дегенеративни и възпалителни (в ремисия) ставни заболявания - артрозоартрити, спондилартрити, коксартрози, ревматоиден артрит, анкилозиращ спондилартрит и др.); на периферната нервна система (дископатии, радикулити, плексити, полирадикулоневрити и др.); ортопедични (за раздвижване при посттравматични и постоперативни състояния и др.), кожни (хронични неспецифични дерматити).	Минералната вода от сондаж 1хг. може да се използва за бутилиране за питейни цели.	ИДС
„Старо Железаре“, общ. Хисаря (2 извора)	18-30	1,54	-	За бутилиране	ПОС

Източници: Информация по приложение 2 чл. 14 т. 2 от Закона за водите

Забележка:

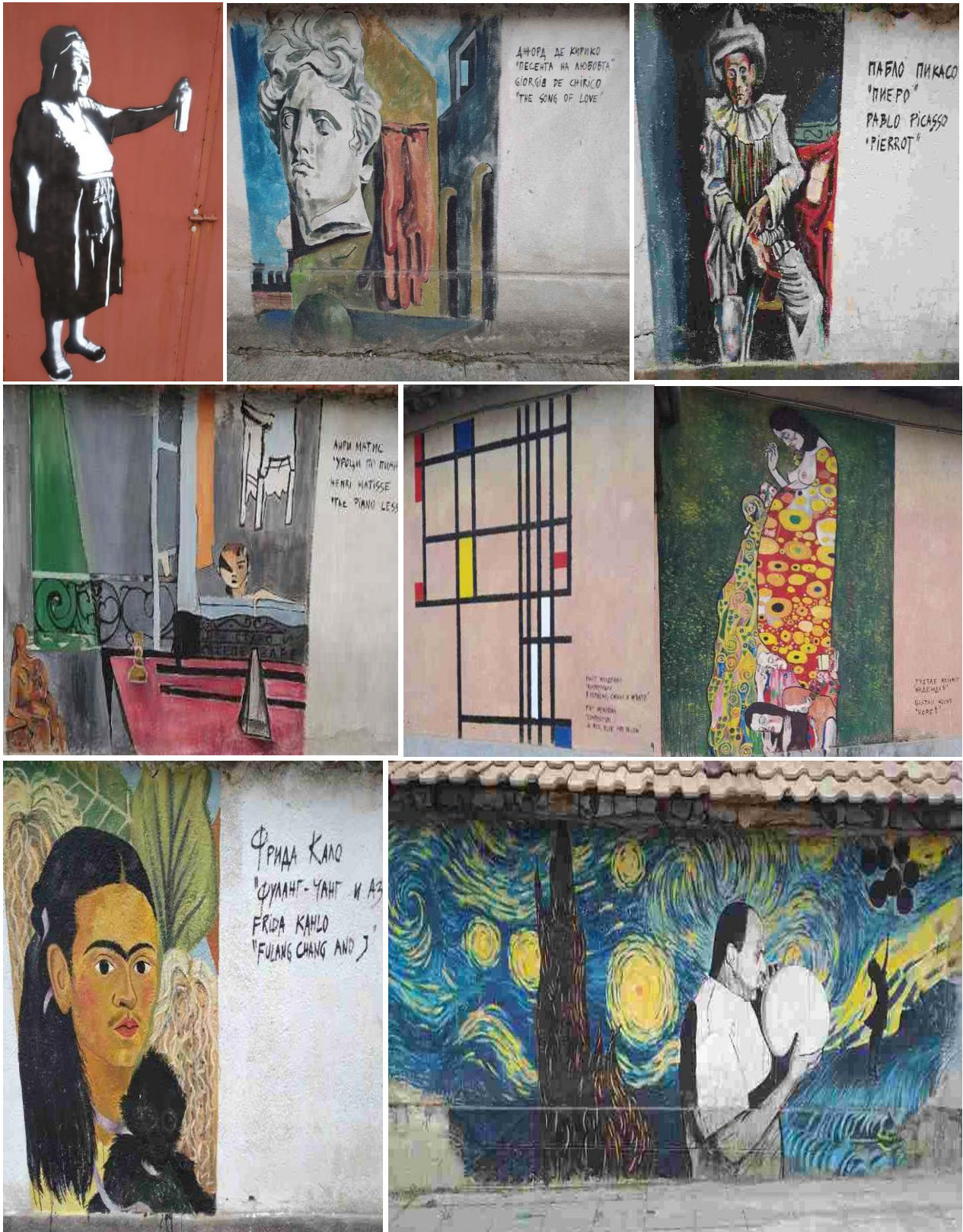
ИДС – изключителна държавна собственост

ПОС – публична общинска собственост

Приложение 5

Музей на модерното изкуство на открито в с. Старо Железаре

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведеното първо по рода си съвместно изследване върху управлението и оценката на аграрната устойчивост в България и Китай доказва, че подобно сътрудничество между научни колективи от двете страни е необходимо и полезно за научната и управленческа практика. То ни предостави възможност да изучим специфичния опит на двете страни, да обменим знания и информация, да извършим сравнителен анализ и да направим планове за разширяване на сътрудничеството в бъдеще. В резултат на изследването могат да се направят важни изходи за подобряване на аграрните политики, индивидуалните и колективните действия, както и стратегиите на аграрните агенти от различен тип, а така също и за подобряване на подходите за анализ на системата за управление и оценка на аграрната устойчивост в двете страни

Ние доказахме, че адаптирането на новоразвиващите се между-дисциплинарни и интердисциплинарни подходи на Новата институционална икономика, Устойчивото аграрно развитие и т.н. позволява по-добре да се разбере, оцени и усъвършенства системата на управление на аграрната устойчивост в специфичните социално-икономически, пазарни, институционални и природни условия на отделните ферми, екосистеми, райони на страната, подсектори на селското стопанство, отрасли като цяло, и в различните страни. В същото време предложеният и експериментиран в българските условия холистичен подход за оценка на аграрната устойчивост дава възможност за адекватна оценка, анализ и подобряване на равнището на устойчивост като цяло и по основни аспекти, принципи, критерии и показатели на икономическа, социална и екологическа устойчивост на различните нива на управление (стопанско, регионално, отраслово, национално, международно). Тези нови подходи за оценка на системата на управление и на равнището на аграрна устойчивост следва да бъдат подробно дискутирани, експериментирани, усъвършенствани и адаптирани към

конкретните условия на функциониране и развитие на всеки район, подотрасъл на производството, екосистема и др., а така също към специфичните нужди на вземащите управленчески решения на различни нива в аграрната област.

Широкото прилагане на подобни нови подходи обаче, предполага събиране на нов тип данни за специфичната структура на формалните и неформални права и правила, системата и ефективността на тяхното санкциониране, персоналните и поведенческите характеристики на различните агенти, формалните и неформални форми на организация на селскостопанската и свързани дейности, типът и структурата на договорните и други (силови, взаимосвързани и т.н.) отношения, съвкупните социални ефекти и разходи за аграрна и свързана дейност, специфичните социално-икономически и екологически предизвикателства и т.н., на различни нива на управление и организиране на дейността – стопанско, екосистемно, регионално, отраслово, национално и т.н.

Предложените от нас и други нови подходи (интердисциплинарни, поведенчески, съвкупни ефекти и разходи, жизнен цикъл и др.) следва по-пълно да се внедрят в управленческата практика на всички нива и използват в изследователската дейност за да се подобри анализа и оценката на многообразните управленчески структури и да се подпомогне дизайна и управлението на обществените програми и частните, колективни и хибридни форми на организация. Това, от своя страна, предполага по-тясно сътрудничество на всички заинтересовани страни и непосредствено включване на самите фермери, аграрни организации, местни и държавни органи, групи по интереси, научни институти и експерти и др. в управленческия и оценителен процес.

Направеният анализ установи, че през последните няколко десетилетия в България и в Китай се извърши безпрецедентна модернизация на институционалната структура в селското стопанство като се преобрази законодателната и норматива уредба, степента и формите на обществена интервенция в/и подкрепа на отрасъла, значимостта и

многообразието на частните и колективни структури на производство, маркетинг, продоволствена сигурност, еко-управление и т.н. И в двете страни универсалните социално-икономически и екологически цели на устойчивото развитие са тясно интегрирани в управлението и оценките на аграрната устойчивост на всички нива. В същото време, в България и Китай, и в отделните райони на всяка страна, съществува значителна специфика на социално-икономическите условия, природните дадености, институционалната структура, културно-историческото развитие, ефективността на общественото управление и многообразието на предизвикателствата. Това е особено важно за огромна страна като Китай, където агрегираните данни на национално равнище дават малка представа за спецификата и значителната вариация на регионално и локално ниво.

Всичко това е предпоставка и за голяма диференциация на конкретните цели на аграрната устойчивост и на специфичната управленческа структура, както и на равнищата на устойчивост в различните страни и отделните райони на всяка страна, на всеки етап от развитието. Докато в малка страна като България, анализирането на съществуващото многообразие и цялостното състояние на управлението и устойчивостта може да се извършва от сравнително малки колективи, за мащабите на Китай са необходими координирани усилия на многочислени колективи и организации, оставащи извън обхвата на този проект.

Опитът на България и Китай показва, че в резултат на масовата приватизация на дейността, повсеместната пазарна либерализация, проведената институционална модернизация, високата обществена подкрепа, прилагането на международните спогодби и законодателен, икономически, екологически и т.н. ред, се извърши успешна трансформация на стария (централно-планов) модел на управление, и се постигнаха значителни успехи в социално-икономическото развитие. И в двете страни се разнообрази структурата на (частно, пазарно, обществено и т.н.) управление и се повиши ефективността на производството, като все

повече се прилагат модерните стандарти за качество и безопасност на продуктите, условия на труд, опазване на природната среда и др. Опитът на България и Китай доказва, че ролята на държавата е решаваща за предприемането на фундаментални реформи в икономиката, насочени към либерализация и децентрализация на дейността, и за включване на принципите за аграрна устойчивост в индивидуалните и колективни действия на различните агенти. Опитът на двете страни също показва необходимостта от дългосрочна стабилна политика и устойчива обществена подкрепа за успешно реализиране на многообразните цели на устойчивото развитие.

Сравнителният анализ на двете страни установи, че за постигане и поддържане на аграрната устойчивост е нужна ефективна структура на управление, предоставяща възможност за реализиране на инициативите, защита на интересите и разрешаване на конфликтите на всички страни – собственици на ресурси, предприемачи, работници, групи по интереси, жители на селски и градски райони, аграрна бюрокрация, данъкоплатци, крайни потребители и др. Подобна структура следва да включва комбинация от многообразни и строго специфични за конкретните условия на всеки тип производство, екосистема, район на страната и т.н. пазарни, частни, колективни, обществени и хибридни форми, с различни сравнителни предимства (и недостатъци) и висока степен на взаимна допълняемост. В България и в Китай обаче, има многочислени примери за лошо обществено управление (прекалена, недостатъчна, неефективна или погрешна интервенция, корупция и т.н.) на всички нива, което възпрепятства срочното и пълно реализиране на социално-икономическите и екологически цели на развитието.

Предвид на огромните размери на Китай и бързото му развитие, в страната се наблюдава “пълния” спектър от разнообразни структури за управление на аграрната дейност и устойчивост, което може да се види някъде по света. В този смисъл по-детайлните оценки на по-ниски нива (подотрасли, отделни райони, проекти за модернизация на екосистеми и

населени места) дават по-богата информация за доминиращите форми, движещите фактори и ефективност на специфичните структури на управление в отделни подотрасли, райони, екосистеми и хранителни вериги в страната. Така например направеният в книгата анализ на конкретни проекти за интегрална модернизация на отделни села в областта на Шанхай, дава точна представа за съвременното разбиране и за подходите за подобряване на устойчивостта в този изключително развит район на Китай.

Направената оценка на аграрната устойчивост в България и Китай установи, че в много подотрасли, сектори и райони тя е на добро ниво, като икономическият аспект е на по-високо равнище, докато социалният и екологическият са по-ниски, в някои случаи дори и незадоволителни. Подробният анализ в България също така доказва съществуването на значителна диференциация в равнищата на обща и аспектна устойчивост в различните типове стопанства, екосистеми, подотрасли на производството и райони на страната. Съвременното развитие на селското стопанство в България и Китай се характеризира и с редица сходни социално-икономически и екологически предизвикателства, най-важни от които са:

- ниска сравнителна продуктивност и конкурентоспособност на голяма част от селскостопанското производство;
- нееднаква обществена подкрепа на различните типове ферми, подотрасли на производството и райони на страната;
- нарастващи различия в доходите и равнището на живот на населението в различните райони, сектори на икономиката и типове стопански организации;
- непълно включване на всички заинтересовани страни, на всички от нивата на вземане на управленчески решения, контрол, оценка на устойчивостта и т.н.;
- състаряване на населението в селските райони и липсата на млади и квалифицирани работници във фермите;

- наличие на голям неформален сектор с неконтролирани продукти за качество, безопасност, интелектуална собственост, екология и др., и с доминиращи неформални (включително и незаконни) структури;

- значителен деградиращ ефект от развитието на селското стопанство върху земеделските земи, води, въздух, биоразнообразие и т.н.;

- сериозни рискове за продоволствената сигурност в бъдеще, предвид тенденциите в развитието на производството и потреблението и др.

Следователно е необходимо по-нататъшно усъвършенстване на типа и формите на обществена интервенция, за да се реализират успешно целите за устойчиво аграрно развитие в двете страни. Основните направления за подобряване на обществените политики на съвременния етап следва да бъдат насочени към:

- подобряване на системата и санкционирането на законите, стандартите и нормите, свързани с аграрната устойчивост, чрез ефективни политически и административни решения, обучения на фермери, добър контрол, реформиране на свързаните държавни организации, борба с корупцията на всички нива и т.н.;

- подобряване на образованието и информираността по различните аспекти на аграрната устойчивост на всички заинтересовани страни - фермери, собственици на ресурси, свързани бизнеси, жители и посетители на селски райони, обществени служители, политици, крайни потребители;

- обществено подпомагане на частните и колективни инициативи за устойчиво земеделие чрез премахване на институционалните ограничения, финансиране на дейността, предоставяне на услуги, обществено-частно партньорство и др.;

- подкрепа на инвестициите и доходите на перспективните (фамилни, кооперативни, бизнес, хибридни) стопанства и иновативните

форми от различен тип - сдружения, вертикално-интегрирани и хибридни структури и др.;

- усъвършенстване на инструментите на обществена подкрепа и адаптирането им към специфичните нужди за устойчиво развитие на всеки район, подсектор, екосистема и тип ферми;

- подобряване на ефективността на общественото управление чрез облекчаване на процедурите и намаляване на съвкупните разходи за управление и включване на бенефициентите в обществените програми;

- премахване на съществуващите ограничения за развитие на ефективни частни и колективни форми за аграрна, природо-съхраняваща и свързана дейност от различен тип, включително и с чуждестранно участие;

- широко популяризиране на положителния и негативен опит на отделни предприемачи и общности в страната и в международен мащаб;

- финансиране на повече между-дисциплинарни и интердисциплинарни изследвания, свързани с оценка на системата на управление и на равнището на аграрната устойчивост, а така също и за разширяване на сътрудничеството между колективи от различни страни.

Тенденциите в социално-икономическото развитие (бързо нарастване на доходите и потреблението, значителни екологически проблеми и др.) и ограничените природни ресурси в Китай показват, че страната е изправена и пред редица големи “специфични” икономически, социални, екологически, продоволствени и т.н. предизвикателства, свързани с устойчивото развитие. Те налагат множество специални мерки на национално, регионално и локално ниво, чийто анализ изисква задълбочено по-нататъшно изследване. От друга страна, българското селско стопанство следва да преодолее съществуващите вътрешни предизвикателства и да се адаптира към промените в общите политики на Европейския съюз, развитието на международните пазари, климатичните промени и т.н. Това обуславя необходимостта от задълбочаване на анализите на специфично „българските“ форми за управление на аграрната устойчивост.

Предвид на актуалността на всеобхватните оценки на системата за управление и на нивото на аграрната устойчивост на различни нива, както и високата им полезност за фермерското управление и аграрните политики, подобни изследвания следва да се разширяват, като се повишава тяхната прецизност, представителност и честота. Така например следва да се включи нов „управленчески“ аспект на аграрната устойчивост и да се разработят адекватни принципи, критерии и показатели за неговата оценка и интеграция в общия индекс на аграрна устойчивост. Заедно с това следва да се повиши точността на оценките, които следва да се базират на многообразни (статистически, полеви, поведенчески, експертни, интервюта и т.н.) данни за характеризиране на формите и ефективността на управлението на различните аспекти на аграрната устойчивост и за изчисляване на показателите за оценка на равнището на устойчивост на различни нива.

Най-накрая, следва да се правят не единични, а периодични оценки на “еволюцията” на аграрната устойчивост и отделните ѝ аспекти. Това ще позволи по-точно да се оцени и въздействието върху равнището на аграрната устойчивост (от изменението) на управленческата структура и другите социално-икономически и природни фактори в различни исторически периоди от време. Нещо повече, наблюдаването на аграрната устойчивост във времето ще даде възможност да се очертаят тенденциите в развитието ѝ, своевременно да се констатират “провалите” в системата на управление и “критичните фактори”, и да се предприемат ефективни мерки за подобряване на аграрната устойчивост чрез адекватни пазарни, частни, колективни, обществени и хибридни форми за управление.

Сравнителните изследвания, анализи и обобщения на положителния и отрицателен опит на България и Китай са важни и за двете страни, предвид на обмяната на прогресивен опит, информация, методологии и т.н. Нещо повече, българският и китайският опит могат да бъдат използвани и в други развиващи се страни с подобни социално-икономически и природни условия, историческо развитие и сходни

предизвикателства в съвременния етап. Последните биха могли да адаптират и внедрят положителния опит и/или избегнат някои от грешките на управление, допускани в България и Китай.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Атанасова, М. 2008. Влияние на селския туризъм за развитие на селските райони в България. В: Янакиева, И., Р. Попов, Я. Славова, М. Атанасова, М. Анастасова, О. Боюклиев, Н. Маламова, П. Йовчевска, Б. Иванов. Социално-икономически предизвикателства пред селските райони, НЦАН, ИАИ, С., 45-56.

Атанасова, М. 2008. Селският и аграрният туризъм – важни направления за влияние на ОСП върху социално-икономическото развитие на селските райони, Икономика и управление на селското стопанство, 53, 6, 44-54.

Башев Х. (2016): Устойчивост на земеделските стопанства в България, Анангард, София.

Башев Х. (2018): Постижения и предизвикателства на устойчивото аграрно развитие в България и Китай, Икономика и управление на селското стопанство, 3, 58-75.

Бойчев, Я., 2002, Стрелча. Трето преработено и допълнено издание. Издателство „Захарий Стоянов“. София. С. 5 – 49.

Владева, Ел. (2018) „Съвременни тенденции на СПА и уелнес туризма в България“, Варненски медицински форум, т. 7, бр. 2, стр. 149-51

Ганева, В., Нориева, В., Димитров, Й., Василева, П., Берберова, Р. (2013) „Анализ на анкетно проучване за СПА туризма в България“, Департамент „Природни науки“, Нов български университет

Димитров, В. 2015. Повишаване на привлекателността и устойчивото развитие на селския туризъм в Северозападен район на планиране, В: Екологичен и селски туризъм – предизвикателства и перспективи, ФЛАТ – Бургас, 264-275.

Драганов, М. (2005) „Потребителски избор на питейна минерална вода“, докторска дисертация, ИАИ, София. Стр. 87-102

Златанова, Т., Златанова-Великова, Р., Петков, В. , Петрова-Готова, Ц., (2014) „Управление и икономически аспекти на здравния туризъм в България“, презентация, Конференция за здравен туризъм, София.

Иванов Б., Т.Радев, Д.Димитрова, и П.Борисов (2009): Устойчивост в земеделието, Авангард Прима, София.

Илиева, К. 2006. Българската кухня на селската трапеза. В: Гостоприемство на дома и селището, БАЕСТ, Бургас, ЛОГОС ПРИНТ, с.66

Копринаров, Б. 2015. Макроикономически предизвикателства и тенденции в развитието на туризма в България, В: „Туризмът в епохата на трансформация“, Сборник с доклади от Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на специалност „Туризъм“ в Икономически университет – Варна, Издателство „Наука и икономика“, 109-116.

Маджаров, М. 2018, Хисаря. Пътеводител. Археологически музей – Хисаря. Издателство „Фабер“. Велико Търново. С. 5-71.

Маджаров, М. 2018, Хисаря. Пътеводител. Археологически музей – Хисаря. Издателство „Фабер“. Велико Търново. С. 18 – 69

Маринов, В., М. Асенова. 2015. Мониторинг на устойчивото туристическо развитие в Дунавския район, В: „Туризмът в епохата на трансформация“, Сборник с доклади от Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на специалност „Туризмът“ в Икономически университет – Варна, Издателство „Наука и икономика“, 191-200.

МИЕТ. (2008) „България. Балнео, СПА и уелнес туризъм“. Брошура. София.

Нешков, М., С. Маринов, В. Казанджиева. 2014. Икономическа ефективност на туризма, В: Въведение в туризма, Варна, Издателство „Наука и икономика“.

Николова, М., М. Линкова. 2009. Бариери пред развитието на селския туризъм в България, Диалог, 5, 14-31.

НСИ, Районите, областите и общините в Република България (2010-2017), <http://www.nsi.bg/bg>

Община „Стрелча“. Брошура „Туристически екопътеки“.

Парушева, Т. 2010. Глобални тенденции в развитието на европейския туризъм, Икономически алтернативи, С., УНСС, 5, 9-20.

Петкова, Е. 2016. Сравнителен анализ на дейността на местата за настаняване в планински курорти Боровец и Пампорово през 2014 година по месеци, Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет, Книга 2 – География, Том 108, 353-376.

Ракаджийска, С. 2015. Характерни промени в търсенето и в предлагането на туристически услуги, В: „Туризмът в епохата на трансформация“, Сборник с доклади от Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на специалност „Туризмът“ в Икономически университет – Варна, Издателство „Наука и икономика“, 40-48.

Саров А. (2017): Управление на земеделските кооперации – предизвикателства и перспективи, дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, ИАИ.

Тончев, Ц., С. Милева. 2006. Планиране и развитие на туризма, С., Издателство „Тилиа букс“, 215 с.

Туристически информационен център – община Стрелча. (2017) „Стрелча. Места за настаняване“. Брошура.

Х. Башев и К. Че (редактори) (2018): Управление и оценка на аграрната устойчивост в България и Китай, ИАИ, София.

Цвяткова Д., Саров, А. (2018) „Процесът на унаследяване във фамиалното стопанство за устойчивостта на земеделската кооперация“, Научни трудове АУ, том 61, кн. 2, 125-134.

Щерев, К. (2014) „Възможности, условия и интереси за пълно разкриване на потенциала от минерална вода и геотермална енергия на хидрогеотермалното находище в град Стрелча.“, експертно-аналитично изследване, възложител Община „Стрелча“. Стр. 17.

Янев, Р. 2015. Проблеми и възможности за развитието на екологичния и селския туризъм (По примера на ПП „Странджа“), В: Екологичен и селски туризъм – предизвикателства и перспективи, ФЛАТ – Бургас, 213-223.

- Altieri MA. Agroecology: The scientific basis of alternative agriculture. Boulder, Colorado: Westview Press; 1987: 227
- Amir S and Gidalizon E. Expert-based method for the evaluation of visual absorption capacity of the landscape. *J. Environ. Manage*1990; 30: 251–263
- Armitage D. An integrative methodological framework for sustainable environmental planning and management. *J. Environ. Manage*1995;19: 469–479
- Arthur LM, Daniel TC and Boster RS. Scenic assessment: an overview. *Landscape Plan*1977; 4: 109-129
- Bachev H., B. Ivanov, D.Toteva and E.Toteva (2017): Agrarian sustainability in Bulgaria – economic, social and ecological aspects, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 23 (4), 519-525.
- Bachev H., B.Ivanov, D.Toteva, E.Sokolova (2016): Agrarian Sustainability and its Governance – Understanding, Evaluation, Improvement, *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. 7, issue 4 (16), 639-663.
- Bachev H., B.Ivanov, D.Toteva, E.Sokolova (2017): Agricultural Sustainability in Bulgaria – Levels and Factors, *International Journal of Environmental Sciences & Natural Resources*, 6(2): 1-10.
- Bachev H., B.Ivanov, D.Toteva, E.Sokolova (2017): Evaluation of agrarian sustainability in Bulgaria, *Journal of Social and Administrative Sciences*, Volume 4, Issue 3, 233-242.
- BACHEV H., S. CHE, S. YANCHEVA (Editors) (2018): Agrarian and Rural Revitalisation Issues in China and Bulgaria, KSP Books.
- Bailey RG. *Ecosystem Geography*. Berlin: Springer; 1996
- Bastian O. Landscape classification in Saxony (Germany)-- a tool for holistic regional planning. *Landscape and Urban Planning*2000; 50: 145-155
- Berg L and Wintjes A. new rural lifestyle estates in the Netherlands. *Landscape and Urban Planning*2000; 48:169-176
- Bernert JA, Eilers JM, Sullivan TJ, Freemark KE and Ribic C. A quantitative method for delineating regions: an example for the western corn belt plains ecoregion of the USA. *Environmental Management*1997; 21: 405–420
- Bills N and Gross D. Sustaining multifunctional agricultural landscapes: comparing stakeholder perspectives in New York (US) and England (UK). *Land Use Policy*2005;22: 313-321
- Blankson EJ and Green BH. Use of landscape classification as an essential prerequisite to landscape evaluation. *Landscape and Urban Planning* 1991; 21:149–162
- Bloomberg News (2017): Farming the World: China’s Epic Race to Avoid a Food Crisis, May 22, 2017
- Briggs DJ and France J. Landscape evaluation: a comparative study. *J. Environ. Manage*1980;10: 263-275
- Bukova, S. 2013. Investigation of tourist potential for rural tourism development in the village of Brestovitsa, *New Knowledge Journal of Science*, University of Agribusiness and Rural Development Edition, 79-85.

- Carther C. (2012): China's Agriculture: Achievements and Challenges, USDA.
- Che S. Urban greenspace structure analysis and ecological planning—case study of Shanghai. Nanjing :East-south University press; 2003
- Chen W., Huang J., Liu Y. (2011): The current situation and Prospect of Community Supported Agriculture, *Agricultural Outlook*, 7 (01): 54-58.
- CIA (2017): Population Bellow Poverty Line, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html>
- Claval P. Reading the rural landscapes. *Landscape and Urban Planning* 2005;70:9-19
- Conway GR. Sustainability in agricultural development: trade-offs with productivity, stability, and equitability. In: *Proceedings of the 11th annual AFSR/E Symposium*, Ann Arbor: University of Michigan; 1991
- D Terziev, P Zhou, R Terziyska, D Zhang (2018): FOOD SAFETY: TECHNOLOGIES AND GOVERNANCE, *YEARBOOK OF UNWE*, 121-140.
- Daniel TC and Vining J. Methodological issues in the assessment of landscape quality. In: Altman I and Wohwill JF, Eds. *Behaviour and the Natural Environment*. New York: Plenum Press; 1983: 39–83
- De Agar PM, De Pablo CL and Pineda FD. Mapping the ecological structure of a territory: a case study in Madrid (Central Spain). *Environmental Management*1995; 19: 345–357
- Ding S., Gu Y. (2010): A preliminary study on the mode of agricultural tourism development in Shanghai, *Business Economy*, 18: 114-115.
- Eurostat Agriculture Statistics. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Executive Agency of Environment, MEW (2016): National Report on the Status and Protection of Environment in Republic of Bulgaria. <http://eea.government.bg/bg/soer/2014>
- Facts and Details (2017): Agriculture in China: Challenges, Shortages, Imports and Organic Farming, <http://factsanddetails.com/china/cat9/sub63/item348.html>
- Fagioli, F., F. Diotallevi, A. Ciani. 2014. Strengthening the sustainability of rural areas: the role of rural tourism and agritourism, *Rivista di Economia Agraria*, Anno LXIX, 2-3, 155-169.
- FAO Statistics <http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>
- Feng W. (2008): Discussion on the Determination and Identification of Tourism Industry Cluster. *Economy Problems*, 2 : 120-122.
- Fieldhouse P.(1996): Community shared agriculture. *Agriculture and Human Values*, 13(3): 43-47.
- Fines KD. Landscape evaluation: a research project in East Sussex. *Reg. Stud.* 1968;2: 41-55
- Forman RTT and Godron M. *Landscape ecology*. New York: Wiley; 1986
- Gavrilă-Paven, I., C. Mircea Bârsan, D. Lia-Dorica. 2015. Advantages and limits for tourism development in rural area (case study Ampoi and Mureş Valleys), *Procedia Economics and Finance*, 32, 1050-1059.
- Gómez-Sal A, Belmontes JA., Nicolau JM. Assessing landscape values: a proposal for a multidimensional conceptual model. *Ecological Modelling*2003;

168:319-341

Goossen M and Langers F. Assessing quality of rural areas in the Netherlands: finding the most important indicators for recreation. *Landscape and Urban Planning* 2000; 46:241-251

Guo P (2015): *Agricultural Finance for Sustaining Food Security in China*. College of Econ. & Mgmt, China Agricultural University.

Guo P. and F. Junli (2008): Study on Identification of Industrial Cluster. *Value Engineering*, 4: 45-47.

He X. (2007): Community support agriculture (CSA): a sustainable agricultural, *Rural Economy and Science-Technology*, 18 (7): 43-43.

<https://hisar.bg/hisar/>

<https://www.bloomberg.com/graphics/2017-feeding-china/>

Jian Q. (2015): *Control and Management of Plant Disease in China*. Seed Health Centre & Dept. of Plant Pathology, China Agricultural University.

Jiao L and Yang J. A new method for calculating weights. *Command Control & Simulation* 2006;28(1): 94-97

Jin W. and et al. (2004): The concept, characteristics and main research tasks of wetland agriculture, *Journal of Beijing University of Agriculture*, 24 (4): 241-244.

Jiping S. (2015): *Organic Food Production in China*. School of Agricultural Economics and Rural Development, Renmin University of China.

Julie J. (2006): Developing Regional Tourism in China: The Potential for Activating Business Clusters in a Socialist Market Economy. *Tourism Management*, 27(4): 695-706.

Laurie IC. Aesthetic factors in visual evaluation. In: Zube EN, Brush RO and Fabos JG, Eds. *Landscape assessment: values, perceptions and resources*. Stroudsburg: Dowden Hutchinson and Ross; 1975:102-117

Lijun Q. (2015): *Development of agricultural machinery and plant protection technology in China*. College of Engineering, China Agricultural University.

Liu H, Su J and Li W. Types of urban landscape and the evaluation indexes on their ecological efficiency. *Journal of South China Normal University(Natural Science)* 2003 ;3:26-130

Ma X. (2005): Research on tourist route organization based on visitors' behavior. *Geography and Geo-information Science*, 21 (02): 98-101.

Makedonska-Tsvetkova, N. 2016. Rural tourism as a tool for increasing the economic activity in the less developed regions in Bulgaria, *Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works*, vol. LX, book 1, Round table “Special form of tourism – challenges and prospects, 339-344.

Marc A.. Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning* 2004; 7:9–26

Mendoza G and Prabhu R. Development of a methodology for selecting criteria and indicators of sustainable forest management: a case study on participatory assessment. *Environ.Manage* 2000; 26: 659–673

Ministry of Agriculture and Food. *Agrarian Reports 2010-2016*, <http://www.mzh.government.bg/mzh/bg/Documents/AgrarenDoklad.aspx>

Müller F, Hoffmann-Kroll R and Wiggering H. Indicating ecosystem integrity— theoretical concepts and environmental requirements. *Ecol. Model*2000; 130:13–23

National Statistical Institute. Demographic and Social Statistics and Agriculture. <http://www.nsi.bg/>

Pannell DJ and Glenn NA. A framework for the economic evaluation and selection of sustainability indicators in agriculture. *Ecol. Econ*2000; 33: 135–149

Pastor IO, Martinez MC, Canalejoa AE and Marino PE. Landscape evaluation: Comparison of evaluation methods in a region of Spain. *Journal of Environmental Management* 2006; in press

Peng J, Wang Y, Li W, Yue J, Wu J and Zhang Y. Evaluation for sustainable land use in coastal areas: A landscape ecological prospect. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*2006; 13:25–36

Popescu, A., 2017. Analysis of tourism offer and demand synergy in Bucharest-Ilfov, Romania, in the period 2008-2015, *Scientific Papers. Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”*, vol. 17, issue 4, 255-266.

PROCEEDINGS (2018): China-Bulgaria Rural Revitalization Development Cooperation Forum, April 23, Sofia.

Scanagri Denmark Consortium partners (2014): Предварителна оценка на Програма за развитие на селските райони в България 2007-2013, Scanagri Denmark Consortium partners.

Shanghai Tourism Management Committee (2007): Guidance for Shanghai Industrial tourism and Rural Tourism Attractions. Shanghai: Shanghai People Press.

Shen H., Shen S., Zhang Q. (2008): A study on the structural layout and development model of Urban leisure sightseeing agriculture tourism -- a case of Hangzhou, *Journal of Business Economics*, 11: 75-80.

Sheng X. (2006): CSA - another market system of sustainable agriculture, *Agro-Environment and Development*, 23 (5): 22-24.

Shuttleworth S. The evaluation of landscape quality. *Landscape Res*1980;5: 14-20

Simonds JO. Landscape architecture—a manual of site planning and design. New York: McGraw-Hill Book company; 1990

Song Y, Qi R and You W. 1999. A study on index system and assessment criterion of ecological city. *Urban Environment and Urban Ecology*1999; 12(5): 16-19

Standing Committee of the Suzhou Municipal People's Congress (2011). Regulations on wetland protection in Suzhou, 2011-12-02.

State Forestry Administration (2013): Results of the Second National Wetland Resource Survey [EB/OL]. http://www.china.com.cn/zhibo/zhuanti/ch-xinwen/2014-01/13/content_31170323.htm

The State Council 92012): The national development plan for modern agriculture (2011 - 2015).

Timareva, S. 2017. Tourism as a factor of municipal development, *New Knowledge Journal of Science – Jubilee Edition*, Academic Publishing House „Talent“, University of Agribusiness and Rural Development, 137-149., <http://science.uard.bg>

Transparency International (2016): Corruption Perceptions Index.

Wang S., Yang Y., Yang B. (2005): An analysis of the sustainable development model of wetland agriculture in China, Chinese Journal of Eco-Agriculture, 13 (2): 176-178

Wang Y. The new mode and new form of rural tourism in China. Acta of tourism 2006;20: 8-12

Wang Y. and Liu B. Discussions on rural landscape and rural landscape planning in China. Landscape Architecture Sinica 2003;1: 57-58

Xie H. Rural landscape function evaluation. Acta ecologica Sinica 2004;24: 1989-1993

Xu T., Yang L., Wang J. (2012): Community support agriculture overview and its development in Shanghai, Rural economy in Shanghai, 5:15-17.

Yang X. (2013): Analysis of the contradiction between wetland protection and modern agricultural development -- Taking Dongting Lake area as an example, Issues in Agricultural Economy, 8: 104-109, 112.

Zhou X and Chen L. Progress of Rural Landscape Research in China. Geography and Geo - Information Science 2005;21(2): 77-81

Zhou Y. (2014): Planning and design of Wetland Ecological Agricultural Sightseeing Park - Taking Suzhou Chenghu ecological agricultural tourism garden as an example, Jiangsu Agricultural Sciences, 42(5): 148-150.

Интернет ресурси:

Официален сайт на община Стрелча <https://www.strelcha.bg/news.php>

Официален сайт на община Хисар

Интернет източници

Дончев, Д., (2018) „В Хисаря потрошиха 5.5 милиона за едно голямо нищо. Съблекалните гледат към блоковете, паркингът е по-голям от на „Васил Левски“, а тренировъчното игрище тъне в бурени“. В-к „Марица“

<https://www.marica.bg/v-hisarq-potroshiha-5-5-miliona-za-edno-golqmo-nishto-Article-135223.html>

Колев, К. (2018) „Забравените Красновски минерални бани - някогашната спа перла на Средна гора“. Вестник „Десант“.

<http://www.desant.net/show-news/45281>

Сайт на комплекса „:Aqua Termi“, Красновски минерални бани

<http://aquatermi.com/>

„Петзвезден хотел ще строят в Стрелча“

<http://citybuild.bg/news/petzvezden-hotel-stroiat-strelcha/32985>

„Хисаря иска да развива минералните бани в курорта. Преди 2 години министерството на здравеопазването затвори баните с мотива, че функционирането им не е рентабилно, а постъпленията са под очакваните.“

<https://www.investor.bg/novini/122/a/hisaria-iska-da-razviva-mineralnite-bani-v-kurorta-62272/>

Обща информация за находищата на минерални води – изключителна държавна собственост по Приложение № 2 към чл.14, т.2 от Закона за водите. МОСВ.

[https://moew.government.bg/wp.../file/.../Informatsiya za nahodista IDS i POS.xls](https://moew.government.bg/wp.../file/.../Informatsiya_za_nahodista_IDS_i_POS.xls)

<http://www.menumag.bg/za-hranata/statii/v-starozhelezare-gladen-nyamada-ostanesh>

Национален туристически регистър. Регистър на местата за настаняване, заведенията за хранене и развлечения, туроператори и туристически агенти, туристически сдружения.

<https://ntr.tourism.government.bg/CategoryzationAll.nsf/mn.xsp>

МОСВ. Регистри на ресурсите на минерални води.

<https://www.moew.government.bg/bg/vodi/registri/mineralni-vodi/>

Сайт на „Специализирани болници за рехабилитация-Национален комплекс“ ЕАД

www.nkrehabilitation.bg

Момина баня – приказка шумяща

http://hissaria.blogspot.com/2012/04/blog-post_30.html

Колонади и чучури с минерална вода

<http://visit-hisarya.eu/?cid=40>

ЩЕ ИМА ЛИ НОВ КОНСЕЦИОНЕР НА КРАСНОВСКИ БАНИ?

<https://trakiaworld.com/c/hisarya-politika/ShtE-IMA-LI-NOV-KONSETsIONER-NA-KRASNOVSKI-BANI->

БПЛР-Хисаря

<http://www.vma.bg/vma-xisar.html>

Медицински институт на МВР. Рехабилитация и долекуване.

<https://www.mvr.bg/mi/институтът/ръководство/рехабилитация-и-долекуване>

Санаториум на МВР - Хисаря

http://econ.bg/Санаториум-на-МВР-Хисаря_l.c_i.259156.html